

journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 38

Sayı/Number 3

Eylül/September 2024

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>
erciyesakademi@erciyes.edu.tr

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2024

cilt / volume: 38

sayı / issue: 3

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Fatih ALTUN (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHER (Sorbonne Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Ardahan Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdal Kaan TOPRAKKALE (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca - Prof. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Almanca - Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)
Rusça - Öğr. Gör. Dr. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)
İngilizce - Öğr. Gör. Göktaş YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Xavier RICHEL
Sorbonne Üniversitesi -Fransa
Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya
Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC
Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ
Erciyes Üniversitesi
Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan
Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan
Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna
Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya
Dr. Öğr. Üyesi Tank DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

EDİTÖR'DEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

Gazetecilik çalışmalarından turizme, sosyal psikolojiden mimarlığa çok farklı alanlardan birbirinden değerli makalelerin yer aldığı Erciyes Akademi Dergisi'nin 2024 yılı üçüncü sayısı ile tekrardan sizlerle. Erciyes Akademi Dergisi, hakemlik süreçlerini titizlikle yürüten ve değerlendirme süreçlerini mümkün olduğunca hızlı yürütmeye çalışan uluslararası hakemli bir dergi niteliğindedir. Bu yönüyle Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin ilgili alanlara yönelik yaygın etki oluşturmasını ve katkı sağlamasını bekliyoruz.

Yayına ve yayıncıya değer veren anlayışımız ve yayıncılık ilkelerine bağlı olarak gönüllü olarak yürüttüğümüz çalışmalarımızda, yeni sayımızda yer alan makalelere yönelik değerlendirmeleri ile bizlere katkıda bulunan değerli hakemlerimiz başta olmak üzere bütün editör kuruluna ve siz kıymetli okuyucularımıza teşekkür ediyorum.

Destek ve katkılarınız ile yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN

Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

	<i>Başlangıç tarihi / Since</i>
1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Araştırma Makalesi / Research Article*
592-609 BASILI GAZETELER İLE ONLINE VERSİYONLARDAKİ AYNI HABERLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SAME NEWS IN PRINTED NEWSPAPERS AND ONLINE VERSIONS
Latif BİLGİLER & Mehmet Sena KÖSEDAĞ
- Araştırma Makalesi / Research Article*
610-622 TURİZM YÜKSEKÖĞRETİMİNDE UZAKTAN EĞİTİM VE OKUL-SEKTÖR İŞ BİRLİĞİ
DISTANCE EDUCATION IN TOURISM HIGHER EDUCATION AND SCHOOL - SECTOR COLLABORATION
Mehmet LİVVARÇİN & Kurtuluş KARAMUSTAFA
- İnceleme Makalesi / Review Article*
623-637 TÜRK DÜŞÜNCESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDEKİ KIRILMA NOKTALARI
GENERAL CHARACTERISTICS OF TURKISH THOUGHT AND BREAKING POINTS IN ITS HISTORICAL DEVELOPMENT PROCESS
Şeymanur KARABULUT & Salih YALIN
- Araştırma Makalesi / Research Article*
638-665 SA'DÜDDİN ET- TAFTÂZÂNÎ'NİN ŞERHU'L-MİFTAHA ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ -BEYÂN BÖLÜMÜ-
INVESTIGATION AND ANALYSIS OF SHARH'U MİFTAHA BY SA'AD AL-DİN AL-TAFTAZANI (BAYAN SECTION)
Raid DURDU KARA MUSTAFA & Yüksel ÇELİK
- Kitap İncelemesi / Book Review*
666-675 PAVEL BAŞINSKI'DEN "ANNA KARENİNA'NIN GERÇEK HİKÂYESİ"
THE TRUE STORY OF ANNA KARENINA BY PAVEL BASINSKY
Çağlar DANACI
- Araştırma Makalesi / Research Article*
676-704 E-TİCARETE YENİ BAŞLAYAN KOBİ'LERİN PAZARLAMA İLETİŞİMİ ÇALIŞMALARI: NİTEL BİR İNCELEME
MARKETING COMMUNICATION ACTIVITIES OF NEW E-COMMERCE SMEs: A QUALITATIVE STUDY
Elifnur MİRZA & Mustafa CINGI

- 705-711** | *Kitap İncelemesi / Book Review*
TÜRKİYE'DE II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK DÜNYASI ALGISI:
KIZILELMA DERGİSİ ÖRNEĞİ
THE PERCEPTION OF TURKISH WORLD DURING WORLD WAR II IN
TURKEY: THE EXAMPLE OF KIZILELMA MAGAZINE
Fatma TOMBAK
- 712-727** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
BÜTÇE AÇIĞI BELİRSİZLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ: FARK VE SİSTEM
GMM YAKLAŞIMINDAN ELDE EDİLEN KANITLAR
DETERMINANTS OF BUDGET DEFICIT UNCERTAINTY: EVIDENCE
FROM DIFFERENCE AND SYSTEM GMM APPROACH
Gökhan ÇOBANOĞULLARI & Serkan ERKAM
- 728-749** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
TÜRKİYE'DE FOSİL YAKIT TÜKETİMİNİN SAĞLIK HARCAMALARI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN AHP-TOPSIS YÖNTEMLERİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF THE EFFECTS OF FOSSIL FUEL CONSUMPTION ON
HEALTH EXPENDITURES IN TÜRKİYE USING AHP AND TOPSIS
METHODS
Onur ÇETİN & Nadide Sevil TÜLÜCE

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2024 Cilt/Volume: 38 Sayı/Issue: 3

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Abdullah HACİBEKİROĞLU	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ahmad ALALİ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Asuman KOÇ YURTKUR	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Ayfer DAĞDELEN	Bağımsız Araştırmacı
Cansel OSKAY	Mersin Üniversitesi
Çağdaş ZARPLI	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doğuş YÜKSEL	Ostim Teknik Üniversitesi
Ertuğrul DÜZGÜN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Esra KARAPINAR KOCAĞ	Gümüşhane Üniversitesi
Fatih AKBAYIR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Fırat DEMİRKOL	Nişantaşı Üniversitesi
Filiz Özlem ÇETİNKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Hacı Bayram İRHAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Hasan GÜLLÜPUNAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Hülya ARSLAN	Yeditepe Üniversitesi
İnci TARI	İstanbul Arel Üniversitesi
Levent BÖRKOĞLU	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Mohamadou Aboubacar MAIGA	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Najmeddin İSA	Yalova Üniversitesi
Orhan DUMAN	Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi
Savaş ERDOĞAN	Selçuk Üniversitesi
Türkan OLCAY	İstanbul Üniversitesi
Yavuz BAYRAM	Trabzon Üniversitesi
İbrahim DOĞAN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Yasemin GÜRSOY	Trakya Üniversitesi
Zühre AYVAZ	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

BASILI GAZETELER İLE ONLINE VERSİYONLARDAKİ AYNI HABERLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ*

 Latif BİLGİLER^a

 Mehmet Sena KÖSEDAĞ^b

Öz

Günümüzde geleneksel olarak yayınlanan gazetelerin aynı isimli internet siteleri de bulunmaktadır. Bu makalede hem geleneksel hem de internet aracılığıyla okura seslenen gazetelerde aynı haberlerin her iki mecrada nasıl sunulduğu incelenmektedir. Makalede Sabah, Hürriyet, Sözcü, Akşam, Milliyet, Türkiye, Posta, Yeni Akit, Takvim ve Karar gazeteleri ile bu gazetelerin online versiyonları içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. 4-10 Aralık 2023 tarihleri arasında basılı gazetelerde manşet ve manşete en yakın büyüklükteki 2 haber, gazetelerin online versiyonları ile karşılaştırılmıştır. Haberler başlık, spot, haber gövdesi ve görseller düzeyinde karşılaştırılarak analiz edilmiştir. İncelenen haberler kapsamında, araştırmanın yapıldığı zaman diliminde gazetelerde (Posta dışında), çoğunlukla İsrail-Filistin savaşı konusu haberleştirilmiştir. Posta gazetesinde ise en çok magazin içerikli haberler yer almıştır. Araştırma sonuçlarına göre gazeteler, haberlerini her iki mecrada çoğunlukla farklı yayınlayan, kısmen farklı yapılandıran ve çoğunlukla aynı yayınlayan gazeteler olarak sınıflandırılabilir. Bu bağlamda, Sözcü gazetesinin %52,4 oranında haberini online versiyonunda yayınlamadığı diğer gazetelerin ise çoğunlukla her iki mecrada aynı haberleri yayınladığı tespit edilmiştir. Bu yönü ile diğer gazetelerden farklılaşan Sözcü gazetesi, istisnalar dışında online versiyonunda aynı haberleri çoğunlukla farklı olarak yayınlamıştır. Posta ve Karar gazetelerinin her iki mecrada haberlerini kısmen farklı yapılandırdığı saptanmıştır. İncelenen diğer gazetelerde ise istisnalar dışında çoğunlukla haberlerin her iki mecrada aynı sunulduğu gözlemlenmiştir. Gazetelerin, basılı ve online gazeteleri farklı okuyucu kitlesi olan mecralar olarak değerlendirmesi ve her iki mecrada farklı bir habercilik pratiği geliştirmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Basılı gazete, Online gazete, Haberlerin karşılaştırılması, İçerik analizi.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SAME NEWS IN PRINTED NEWSPAPERS AND ONLINE VERSIONS

Abstract

Today, traditionally published newspapers also have websites with the same name. This article analyzes how the same news items are presented in both traditional and online newspapers. In this article, Sabah, Hürriyet,

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Haberlerin Farklı Mecralardaki Sunumu: Basılı Gazeteler ve İnternet Sitelerinin Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, latif.bilgiler@gop.edu.tr

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, mskosedag@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 04.03.2024, Makale Kabul Tarihi: 23.05.2024

Sözcü, Akşam, Milliyet, Türkiye, Posta, Yeni Akit, Takvim and Karar newspapers and their online versions were analyzed through content analysis. Between December 4-10, 2023, the headlines and the 2 news items closest in size to the headlines in printed newspapers were compared with the online versions of the newspapers. The news were analyzed by comparing the headline, spot, news body and visuals. Within the scope of the analyzed news items, the Israeli-Palestinian war was mostly reported in the newspapers (except Posta) during the period of the research. Posta newspaper, mostly reported magazine news. According to the results of the research, newspapers can be categorized as newspapers that mostly publish their news differently in both media, partially structure their news differently and mostly publish their news same in both media. In this context, it was determined that Sözcü newspaper did not publish 52.4% of its news in its online version, while other newspapers mostly published the same news in both media. Sözcü newspaper, which differs from other newspapers in this respect, mostly published the same news differently in its online version, with exceptions. It was determined that Posta and Karar newspapers structured their news partially differently in both media. In the other newspapers, it was observed that, with exceptions, the news was mostly presented the same in both channels. It is recommended that newspapers should consider print and online newspapers as media with different readerships and develop a different journalistic practice in both media.

Keywords: Printed newspaper, Online newspaper, Comparison of news, Content analysis.

Giriş

İlk insandan günümüze insanoğlu her zaman çevresinde olup bitenleri bilme isteği içerisinde olmuştur. Dolayısıyla insanların bilme isteği, yani haber, insanların temel ihtiyaçlarından bir tanesidir. Teknolojinin ilerlemesine paralel olarak gelişen ve çeşitlenen kitle iletişim araçları da insanların bilme ihtiyaçlarını karşılamaya başlamıştır. Gazeteler de bu kitle iletişim araçları içerisinde yer almaktadırlar. En eski kitle iletişim araçlarından biri olan gazeteler teknolojik ilerlemelerin yanı sıra toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmelerle birlikte giderek daha çok kitleleşmiş ve günümüzdeki halini almıştır.

Tarihsel olarak en genç buluşlardan olan bilgisayar ve internet toplumsal alanda yaygınlaştıkça tüm kitle iletişim araçları internetteki yerlerini almaya başlamıştır. Bu anlamda kitle iletişim araçlarına hem geleneksel olarak hem de internet üzerinden yayın yapma olanağı doğmuştur. Basılı gazeteler de bu sürecin bir parçası olmuşlar ve 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren internet üzerinden de yayın yapmaya başlamışlardır. Günümüzde tüm basılı gazetelerin aynı adla yayınlanan internet gazeteleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada her iki mecrada da yer alan gazetelerin aynı haberleri her iki mecrada nasıl sundukları incelenmektedir. Bu bağlamda, basılı gazetelerde yer alan haberlerin gazetelerin online versiyonlarında nasıl sunulduğu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Literatürde geleneksel gazeteler ile internet gazetelerini farklı konular bağlamında değerlendiren çalışmalara rastlanmıştır. Balcı (2010) ve Çilek (2019) her iki mecrayı haber değerleri açısından incelemiştir. Çakır (2007) ve Gürkan (2002) yapmış oldukları çalışmalarda internet gazeteciliğinin geleceğinin ne olacağına odaklanmaktadırlar. Kılıç (2015) ana akım gazetelerin internet siteleri ile büyük sermayeye ait olmayan internet gazetelerini karşılaştırmaktadır. Yolcu (2011) her iki mecrayı fotoğraf

açısından incelemiştir. Özdemir & İlhan (2012) görsel ve metin açısından hangi mecranın daha zengin olduğuna odaklanmıştır. Kazaz (2013) her iki mecrayı spor haberleri bağlamında değerlendirmiştir.

Literatürde, yazılı basın, radyo, televizyon ve internet haberciliğini karşılaştıran (Reich, 2015), okuyucuların basılı ve online gazetelerde sunulan haberleri nasıl tükettikleri ve hatırladıklarını araştıran (d’Haenens vd., 2004), basılı ve online gazeteleri siyasi haberler üzerinden karşılaştıran (Jacobi vd., 2016) ve basılı gazetenin okuyucuları ile çevrimiçi gazetelerin okuyucuları arasında okuma kalıplarının farklılık gösterip göstermediğini analiz eden (von Krogh & Andersson, 2016) çalışmalara rastlanmıştır.

Ghersetti (2014) tarafından yapılan çalışmada belirli bir haber olayının basılı gazetelere kıyasla internette farklı şekilde haberleştirilip haberleştirilmediği analiz edilmiştir. Ghersetti (2014) İsveç’te 2010 seçim kampanyası sırasında yapılan haberleri içerik analizi ile incelemiş ve online haberleri okuyan bireylerin, seçim kampanyası hakkında basılı gazeteyi okuyanlarla aynı bilgileri aldığı sonucuna ulaşmıştır. Birsen (2000) ise yapmış olduğu yüksek lisans tezinde geleneksel ve sanal gazete ortamlarında haber sunumunun farklılığını 4 ulusal günlük gazete üzerinden incelemiş ve incelenen gazetelerin internet ortamında yeni bir gazete yaratma eğiliminde olmadığı sonucuna varmıştır.

Birsen (2000)’in yapmış olduğu çalışmanın üzerinden 24 yıl geçmiş ve süreç içerisinde Birsen’in incelediği gazetelerden bazıları son bulmuştur. Ayrıca bu süreçte Dünyada ve Türkiye’de gazete ve internet konusunda çokça değişim yaşanmıştır. Dolayısıyla güncel çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu makale, Türkiye’de yayınlanan 10 ulusal günlük gazetenin basılı versiyonları ile internet versiyonlarını aynı haberler üzerinden karşılaştırması nedeniyle literatüre güncel ve özgün katkı sunmaktadır. Ayrıca, tirajı en yüksek olan 10 gazetenin çalışmanın yapıldığı dönemde hangi konuları haberleştirdikleri, aynı haberlerin her iki mecrada hangi noktada farklılaştıkları, dolayısıyla analiz edilen haberler kapsamında basılı ve online gazetelerde aynı mı yoksa farklı bir habercilik pratiği mi geliştirildiği ortaya konmakta ve literatüre katkı sağlanmaktadır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Ana Hatlarıyla Gazetelerin Tarihsel Gelişimi

Gazeteler, insanların çevresinde ve dünyada gelişen olaylar ile ilgili haber ve bilgi edinebildiği en eski kitle iletişim araçlarından bir tanesidir. Dolayısıyla gazeteciliğin temelinde haber vardır (Bulunmaz, 2017, s. 36; Tokgöz, 2022, s. 127). Gazeteler, günümüzdeki halini alana kadar çeşitli süreçlerden geçmiştir. Bu süreçte bir dizi teknik gelişmenin yanı sıra toplumsal hayattaki dönüşümler gazetelerin gelişim sürecinde etkili olmuşlardır. Bu bağlamda gazeteler çokça değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Ancak, gazetelerin haber ve bilgi verme görevi değişmemiştir. Günümüzde kitle iletişim araçları çeşitlenmiş ve haber ihtiyacı farklı araçlarla da karşılanır hale gelmiştir. Buna rağmen gazeteler günümüzde de haber ve bilgi kaynağı olarak önemli bir noktada yer almaktadırlar.

Belirli bir periyotta yayınlanan ilk gazeteler ortaya çıkmadan önce insanların ve iş çevrelerinin haber ve bilgi edindiği araçlar bulunmaktadır. Bu bağlamda *haber mektupları* gazetelerin öncülleri olarak ifade edilmektedir (İnuğur, 2005, s. 41; Koloğlu, 2020, s. 11). Baldini (2000, s. 82) haber mektuplarında içerik olarak, ticari malların fiyatları, gemi seferleri gibi bilgilerin yanı sıra Avrupa’daki saraylarda yaşanan olaylarla ilgili haberlerin de bulunduğunu belirtmektedir.

Tarihsel süreçte belirli bir zaman aralığında, yani belirli bir periyotta yayınlanan ilk süreli yayın ise 1605'te yayınlanmıştır (Koloğlu, 1992, s. 7). Bu yayın, Nieuwe Antwersche Tijdinge isimli bir dergidir (Baldini, 2000, s. 81). 1609 yılında Avisa Relation oder Zeitung ismiyle haftalık periyotta yayınlanan gazete, günümüzdeki anlamda sayılabilecek ilk gazete olarak ifade edilmektedir (Şapolyo, 1969, s. 13; İnuğur, 2005, s. 57). İlk günlük gazete ise 1660'da Leipzig'de basılan Leipziger Zeitung gazetesidir (Baldini, 2000, s. 81; Şapolyo, 1969, s. 13).

Tarihsel süreçte bir dizi teknik ilerleme gazetelerin gelişimini hızlandırmış, baskı ve iletişim teknolojisindeki yenilikler gazeteleri günümüzdeki konumuna yaklaştırmıştır. 1800'lü yıllarla birlikte önce telgraf sonrasında ise telefonun bulunuşu haber ve bilginin ulaşım hızını değiştirmiştir. İnuğur (2005, ss. 116-119) 19'uncu yüzyılda haber almayı, basımı ve dağıtımını geliştiren icatlarla birlikte basın kamuoyunu yönlendirebilecek düzeyde güçlü ve dev bir kurum halini aldığını belirtmektedir. Avrupa'da 1820'lerde baskı teknolojisindeki gelişmeler gazetelerin tirajlarını artırırken gazetelerdeki haberlerin ve siyasal yorumların yönetimleri değiştirebilecek düzeye eriştiği ifade edilmektedir (Koloğlu, 1992, ss. 8-9).

Gazeteler, Osmanlı Devleti'nde Batı'da yaşanan gelişmelerle farklı bir seyir izlemiştir. İnuğur (2005, s. 175) Osmanlı Devleti'nde basının diğer ülkelerdeki gibi halkı aydınlatmak, kamuoyunu etkilemek amacıyla toplum tarafından duyulan istek doğrultusunda oluşmadığını, buyrukla yayınlandığını belirtmiştir. Eş deyişle, Osmanlı'da ilk gazete Avrupa ve Amerika'daki gibi halk tarafından değil Padişahın emri ile çıkarılmıştır (Aziz, 2016, s. 210). Ancak ilk olarak Osmanlı Devleti'nde gazeteler yabancılar tarafından yayınlanmıştır. Bu anlamda, Fransız Büyükelçiliği tarafından önce Bulletin des Nouvelles (1795), sonra Gazette Française de Constantinople (1796) yayınlamıştır (Koloğlu, 1992, s. 11; İnuğur, 2005, ss. 165-167).

Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ilk yerli gazete Vakayi Mısriye (1828) Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde yarı Türkçe ve yarı Arapça olarak Mısır'da yayınlanmıştır (Koloğlu, 1992, s. 13). 2. Mahmut döneminde ise ilk Türkçe gazete, Takvim-i Vakayi (1831) adıyla yayınlanmıştır (Aziz, 2016, s. 209; İnuğur, 2005, s. 175; Koloğlu, 1992, s. 13; Topuz, 2003, s. 15). Bu gazete devletin resmi gazetesi olarak ifade edilmektedir (Akşin, 2004, s. 28). 1840 yılında ise Ceride-i Havadis yayın hayatına başlamıştır (Şapolyo, 1969, s. 107). Basın tarihi açısından önemli bir diğer gazete ise Tercüman-ı Ahval gazetesidir. Agah Efendi ve Şinasi tarafından özel girişimle yayınlanan gazete devletten yardım almamıştır (İnuğur, 2005, s. 185). Bu bağlamda Akşin (2004, s. 28) asıl gazeteciliğin Tercüman-ı Ahval gazetesi ile başladığını ifade etmektedir. Topuz (2003, ss. 18-19) basın tarihini Tercüman-ı Ahval gazetesi ile başlatmanın yanlış olduğunu vurgulayarak Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis gazetesinde birçok gazetecinin çalıştığını ve bir gelenek oluşturulduğunu belirtmiştir. Basın tarihi açısından önemli bir diğer gazete ise Tasvir-i Efkar'dır. Koloğlu (1992, s. 33), gazetenin Türklerin haklarını savunduğunu, siyasi tartışmalara yer verdiğini ve kamuoyunun önemini her şeyin üstünde tuttuğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk gazetelerle birlikte oluşan gelenek tarihsel süreç içerisinde gelişmiş ve birçok gazete kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze ise teknik ilerlemeler ve toplumsal hayatta yaşanan değişim ve dönüşümlerle birlikte gazeteler günümüzdeki halini almıştır. Tokgöz (2022, s. 41) medyanın asıl gelişiminin 2. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik

gelişme ve Türkiye'ye getirilen yeni teknolojilerle birlikte gerçekleştiğini ifade etmekte ve bu dönemde Hürriyet ve Milliyet gibi gazetelerin yeni bir anlayışla yayın hayatına başladığını belirtmektedir. Bu gazetelerle birlikte günümüzde de hala yayınlanan birçok köklü gazete bu dönemde yayınlanmaya başlamıştır. Bu süreçte önemli kırılma noktalarından biri gazetelerin sahiplik yapısının değişmeye başladığı dönemlerdir. Sönmez (2003, s. 109), 1960 ve 70'li yıllar süresince geleneksel gazeteci ailelerin holdingleşme yolunda ilerlediğini ancak gazeteci kökenli olmayan yeni medya sahiplerinin de medya alanına giriş yaptığını ifade etmektedir. 1980 sonrasında medya alanına büyük sermaye grupları egemen hale gelirken 1990'larda medya işletmeleri medyanın yanı sıra farklı iş kollarının da bulunduğu holdinglere dönüşmüştür (Tokgöz, 2022, ss. 42-45). Medyanın sahipliğinde yaşanan bu değişim günümüze kadar artarak devam etmiştir. Süreç içerisinde birçok farklı sermaye grubu medyaya egemen olmuş, bazı gruplar ise ellerindeki yayın kuruluşlarını satarak alandan çekilmiştir. Günümüzde de büyük sermaye grupları medyaya hakim konumdadır. Bu grupların, gazetelerin yanı sıra televizyon, gazete, dergi, radyo, internet siteleri, ayrıca medya dışında başkaca iş kollarında yatırımları bulunmaktadır.

İlk gazetelerden başlayarak günümüze kadar gazetecilik ve gazetelerde çok önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Teknik ilerlemelerle gazetelerde haber toplama süreçlerinden gazetelerin basımı ve dağıtımına kadar birçok yenilik ve ilerleme kaydedilmiştir. Bu bağlamda, bilgisayarlar ve internetin gelişimine paralel olarak gazetecilikte de büyük değişimler yaşanmıştır. Bilgisayar teknolojisinin ve internetin gazeteciliğin tüm süreçlerinde kullanıldığı günümüzde tüm kitle iletişim araçlarının ve gazetelerin aynı zamanda internet siteleri de bulunmaktadır.

2. İnternet ve Türkiye'de İnternet Gazeteciliği

Bilgisayarların icat edilmesi ve internetin bulunuşu, kitle iletişim araçlarının tarihsel seyrinde önemli dönüm noktasıdır. Çünkü bilgisayarlar ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte tüm kitle iletişim araçları internette de yer almaya başlamıştır. Aynı zamanda tüm kitle iletişim araçları bilgisayarlar ve internet ile tek bir araç üzerinden deneyimlenebilmektedir. Baldini'nin ifadesi ile bilgisayar, kitle iletişim aracı izleyicisinin ilk anda anlamayacağı şekilde iletişim dünyasını temelden değiştirmiş ve iletişim araçlarını birleştiren başlıca güç olmuştur (2000, s. 105).

ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Computer) olarak ifade edilen bilgisayar, 2. Dünya Savaşında balistik atış hesaplamaları için kullanılan ilk dijital bilgisayar olarak belirtilmektedir (Weik, 1961). ENIAC, günümüzdeki bilgisayarlarla kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Dolayısıyla birçok zayıflığı da bulunmaktadır. Süreç içerisinde geliştirilen teknik ilerlemelerle bilgisayarların birçok zayıflığı giderilmiştir. Dolayısıyla 1959 yılında daha az ısı yayan ve daha az enerji harcayan bilgisayarların üretimine başlanmıştır (Aziz, 2016, s. 108). Yine süreç içerisinde geliştirilen teknik ilerlemelerle bilgisayarlar giderek küçülmeye, kapasiteleri ise giderek artmaya başlamıştır. 1975 yılında PC olarak adlandırılan ilk kişisel bilgisayarlar ortaya çıkmış 1990'larda ise PC'lerde multimedya özelliği geliştirilmiştir (Erdoğan, 2011, s. 358).

Günümüzdeki bilgisayarlar çeşitli teknik ilerlemelerle giderek mükemmelleşmiştir. Ancak, internetin geliştirilmesi, bilgisayarların toplumsal hayatta yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Tanım olarak

ifade edilirse, “İnternet birbirinden bağımsız bilgisayarların birbirine bağlandığı serbest bir iletişim ağıdır” (Ryan, 2019, s. 26). İnternet olarak ifade edilen ağı birçok kaynakta (Adamson, 2002; Akın, 1996; Aziz, 2016; Barbier & Lavenir, 2001; Castells, 2008; Erdoğan, 2011; Geray, 2003; Keefer & Baiget, 2001; Özgüt & Çağiltay, 1996) askeri nedenlerle bulunduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla internetin, 1960’larda DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency) araştırmacıları tarafından bir Nükleer savaş durumunda Amerika’nın iletişim ağlarının çökertilmesini önlemek için icat edildiği ifade edilmektedir (Castells, 2008, s. 7). Bahsi geçen ağ, 1985 sonrası ilk olarak akademik kuruluşlar tarafından benimsenmiş, 1992’den sonra ise ticari işletmelerin kullanımına açılmıştır (Gönenc, 2012, s. 89). 1990 itibariyle gelişim gösteren world wide web (www) teknolojisi sonrasında internet, toplumun geneline yayılmıştır (Castells, 2008, s. 64). Bu teknolojinin vermiş olduğu imkânlar çerçevesinde ve internetin yaygınlaşmasına paralel olarak internet gazeteciliği de gelişmeye başlamıştır.

1990’lı yıllardan itibaren gazeteler de internetteki yerlerini almaya başlamıştır. Gürcan (1999, s. 30), www teknolojisinin bulunuşu sonrasında gazetelerin sanal versiyonları ile de izler kitleye seslenebilme olanağı bulunduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda ilk olarak internet gazeteciliği, Washington Post’un da aralarında bulunduğu bir takım gazete tarafından ABD’de başlamıştır (Koloğlu, 2020, s. 180). Türkiye’de de ilk kez 1995 yılında internet üzerinden gazete ve dergilerin yayınlanmaya başladığı görülmektedir (Gezgin, 2002, s. 34). Bu kapsamda ilk olarak Aktüel dergisi, Leman dergisi ve Zaman gazetesi 1995 yılında internet üzerinden yayın yapmaya başlamıştır (Gürcan, 1999, s. 45; Özgen, 2012, s. 60). Sonrasında ise Hürriyet, Milliyet, Sabah ve diğer gazeteler internetteki yerlerini almışlardır (Koloğlu, 2020, s. 181). 1996’da Milliyet gazetesi basılı versiyondaki tüm içeriğini internete aktaran ilk gazete olmuş, bu gazeteyi 1997’de Sabah ve Hürriyet izlemiş, 1998 tarihinde ise Cumhuriyet gazetesi internete yer almıştır (Bulunmaz, 2011, s. 33). Basılı gazetesi olmadan sadece internete yayınlanan ilk gazete Xn ise 1996 yılında yayınlanmıştır (Basım, 2002, s. 15; Çevikel, 2004, s. 153; Gürcan, 1999, s. 46). Xn, günlük gazeteleri taramakta ve bu yayınlardan topladığı haber ve köşe yazılarını okuyuculara aktarmaktadır (Basım, 2002, s. 15). 1998 yılında yayın hayatına başlayan Net Gazete ise kendi haberlerini kendi üreten ilk haber sitesi olmuştur (Çevikel, 2004, s. 153).

2000’li yıllardan günümüze ise internet ve bilgisayar teknolojisinde çokça değişim yaşanmıştır. Günümüzde internetin ilkinde göre daha hızlı olması, bilgisayarların ve internetin kullanım oranının yükselmesi ve giderek tüm iş yapış biçimlerinin bilgisayar ve internet dolayımıyla yapılması bilgisayarlar ve interneti gündelik hayatın vazgeçilmezleri arasına koymuştur. Dolayısıyla tüm kitle iletişim araçlarının da birer internet sitesi bulunmaktadır. Bu durum çağın gereklerinin zorunlu bir koşulu olarak ifade edilebilir.

B. AMAÇ VE YÖNTEM

Aynı haberlerin farklı mecralardaki sunumu üzerine odaklanan bu makalenin ana amacı basılı gazeteler ile bu gazetelerin internet sitelerinde yer alan haberlerin nasıl sunulduğunu karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Bu anlamda basılı gazeteler ve internet sitelerinde yer alan aynı haberlerin benzerlikleri ve farklılıkları incelenmektedir. Araştırmada, hem basılı hem de internet gazetesi olarak yayınlanan gazetelerin her iki mecra da aynı habercilik pratiğini mi yoksa farklı bir habercilik pratiğini

mi uyguladıkları incelenmektedir. Bu amaç bağlamında araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

“İçerik analizi, yöntem olarak mevcut olan metinlerin nicel ve nitel boyutlarından hareketle, mevcut olmayan yani bilinmeyen sosyal gerçeğin bazı boyut ve kesitlerine yönelik birtakım bulguları elde etmeyi amaçlamaktadır” (Gökçe, 2006, s. 20). Bir başka açıdan, “İçerik çözümlemesi iletişim içeriğinin, genellikle önceden belirlenmiş sınıflamalar (kategoriler) çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir araştırma tekniğidir” (Geray, 2014, s. 135). Akdenizli (2012, ss. 136-137) içerik analizinde araştırma hedefinin, sorusunun, evreninin ve uygun örneklemının belirlenerek çözümleme biriminin seçilmesi gerektiğini, sonrasında ise çözümlenecek içeriğin kategorilerinin oluşturularak içeriğin kodlanması ve verilerin çözümlenerek yorumlanması gerektiğini belirtmektedir. Bu araştırmada da bu sıralama benimsenmiştir.

Araştırmada tüm evrenin incelenmesi zaman ve maliyet nedeniyle mümkün değildir. Bu bağlamda örneklem alınmıştır. Bu araştırmada çalışmanın amacı doğrultusunda amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çünkü yargısal örneklem olarak da ifade edilen amaçlı örnekleme, araştırmanın amacına uygunluk gözetilir ve örneklem araştırmacı tarafından belirlenir (Koçak & Arun, 2006, s. 26). Bir diğer ifadeyle, “Amaçlı örnekleme önceden tanımlanarak belirlenmiş amaca uygun birimler inceleme için seçilir” (Erdoğan, 2012, s. 210). Dolayısıyla, araştırma kapsamında Türkiye’de ulusal çapta günlük olarak yayınlanan tirajı en yüksek 10 gazete ve bu gazetelere bağlı internet siteleri ele alınmıştır. Araştırmada, her iki mecrada da yayınlanan aynı haberlerin ne gibi farklılıklar ve benzerlikler taşıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın uygulamasının yapıldığı zaman diliminde en güncel tiraj raporu 29 Kasım 2023 tarihinde yayınlanmıştır. Medya Takip Merkezi (2023) tarafından yayınlanan rapora göre Sabah, Hürriyet, Sözcü, Akşam, Milliyet, Türkiye, Posta, Yeni Akit, Takvim ve Karar gazeteleri tirajı en yüksek 10 gazete olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu gazeteler çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmada incelenen aynı haberler örnekleme yer alan gazetelerin online versiyonları ile karşılaştırılmaktadır.

4-10 Aralık 2023 tarihinde gerçekleştirilen uygulamada basılı gazetelerin manşet ve manşete en yakın büyüklükte olan iki haberi gazetelerin online versiyonları ile karşılaştırılmıştır. Manşet, gazetenin en önem verdiği haberdır (Yüksel & Gürcan, 2005, s. 19). Gazetenin ilk sayfasında yer alan ve diğer haberlerden daha büyük yer verilen haberler aynı zamanda gazetenin bu haberlere daha çok önem verdiğini de göstermektedir. Bu nedenle basılı gazetelerde yer alan manşet ve manşete en yakın büyüklükte iki haber analiz kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın amaç ve soruları kapsamında oluşturulan kodlama cetveli¹ ile ilk olarak basılı gazetelerde yer alan haberlerin online versiyonlarda yer alma durumları, sonrasında ise gazetelerin hangi konuları haberleştirdikleri incelenmiştir. Her iki mecrada bulunan haberlerin başlık, spot, haber

¹ Bu çalışma için, 30.11.2023 tarihinde yayınlanan Sabah, Hürriyet, Türkiye ve Sözcü gazeteleri ile 01.12.2023 tarihinde yayınlanan Milliyet, Posta ve Takvim gazeteleri satın alma yolu ile elde edilmiş ve kodlama cetveli için ön çalışma yapılmıştır. Ön çalışmada kodlama cetvelindeki soruların uygunluğu test edilmiş ve kodlama cetveli bu sonuçlara göre düzenlenmiştir.

gövdesi ve görselleri karşılaştırılmış, bu ögelerin her iki mecrada aynı ve farklı olma durumları analiz edilmiştir.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle bu araştırmanın soruları şunlardır:

- 1- İncelenen haberlerin her iki versiyonda bulunma durumları nedir?
- 2- İncelenen gazetelerde en çok hangi konu haberleştirilmiştir?
- 3- Aynı haberler her iki versiyonda nasıl sunulmuştur? Benzerlik ve farklılık durumları nedir?

Bu bağlamda, hem geleneksel olarak hem de internet mecrasından yayınlanan aynı haberlerin farklı bir habercilik pratiği ile mi yoksa aynı habercilik pratiği ile mi yayımlandığı araştırılmaktadır.

C. BULGULAR

4-10 Aralık 2023 tarihinde 10 gazete üzerinden yapılan haber analizi sonucunda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. 7 günlük analiz sürecinde toplam 210 haber her iki mecrada da karşılaştırılmış ancak toplam 179 haberin her iki mecrada yer aldığı tespit edilmiştir. Karar gazetesinde ise 1 haberin devamı, sayfa numarası belirtilmesine rağmen gazetenin iç sayfasında hatalı olarak yer almamıştır. Bu haber, iç sayfa kodlamalarında analiz dışında tutulmuştur.

Tablo 1’de, incelenen haberlerin her iki versiyonda bulunma durumları gösterilmektedir. Sözcü gazetesi dışında diğer gazetelerin çoğunlukla incelenen haberlerini her iki versiyonda yayınladıkları tespit edilmiştir. Sözcü gazetesi ise basılı gazetesinde en önemli haber olarak okuyucusuna sunduğu manşet ve manşete en yakın büyüklükte haberlerin yüzde 47,6’sını online versiyonunda yayınlamıştır. Bu bağlamda Sözcü gazetesi diğer gazetelerden farklı bir noktada yer almaktadır. Karar, Posta, Akşam, Hürriyet, Yeni Akit ve Milliyet gazetelerinde ise diğer gazetelerden farklı olarak bazı haberlerin her iki versiyonda yer almadığı saptanmıştır. Bu kapsamda Karar gazetesinde yüzde 28,6 oranında, Posta gazetesinde yüzde 23,8 oranında, Akşam gazetesinde yüzde 19 oranında, Hürriyet gazetesinde yüzde 9,5 oranında, Yeni Akit gazetesinde yüzde 9,5 oranında ve Milliyet gazetesinde yüzde 4,8 oranında haber, gazetelerin online mecrasında yer almamıştır.

Tablo 1. Haberlerin Online Versiyonda Bulunma Durumu

Gazeteler	Yer Almıştır		Yer Almamıştır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Sabah	21	100	0	0,0	21	10
Hürriyet	19	90,5	2	9,5	21	10
Sözcü	10	47,6	11	52,4	21	10
Akşam	17	81	4	19,0	21	10
Milliyet	20	95,2	1	4,8	21	10
Türkiye	21	100	0	0,0	21	10
Posta	16	76,2	5	23,8	21	10
Y. Akit	19	90,5	2	9,5	21	10
Takvim	21	100	0	0,0	21	10
Karar	15	71,4	6	28,6	21	10
TOPLAM	179	85,2	31	14,8	210	100

Araştırma kapsamında her bir gazetede hangi konuların öne çıktığı incelenmiştir. 4-10 Aralık 2023 tarihinde yapılan inceleme sonucunda Posta gazetesi dışındaki tüm gazetelerde İsrail-Filistin Savaşı

konusundaki haberler en çok haberleştirilen konu olarak öne çıkmıştır. Sabah gazetesinde yüzde 52,3 oranında en çok İsrail Filistin Savaşı konusu haberleştirilirken ikinci sırada en çok (%9,5) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yunanistan ve Katar ziyaretleri haberleştirilmiştir. Hürriyet gazetesinde en çok (%23,8) İsrail-Filistin Savaşı konusu, ikinci sırada ise Seçil Erzan (%14,3) konusu haberleştirilmiştir. Sözcü gazetesi en çok (%14,3) İsrail-Filistin Savaşı konusunu haberleştirirken gazetede yüzde 9,5 oranında yerel seçimlerle ilgili konular ve yüzde 9,5 oranında kira artışları ile ilgili konular haberleştirilmiştir. Akşam gazetesi yüzde 42,9 oranında İsrail-Filistin Savaşını en çok haberleştirmiş, yüzde 9,5 oranında ise 4 Aralık 2023 tarihinde Gemlik'te meydana gelen deprem konusunu haberleştirmiştir. Milliyet gazetesi en çok (%33,3) İsrail-Filistin Savaşı konusunda haber yayınlarken ikinci sırada (%19) Seçil Erzan konusunda haber yayınlamıştır. Türkiye gazetesi en çok (%38,1) İsrail-Filistin Savaşı konusunu haberleştirmiştir. İkinci sırada ise (%9,5) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yunanistan ziyareti ile Dilan Polat (%9,5) konuları öne çıkmıştır. Posta gazetesinde yapılan incelemede gazetenin yüzde 33,3 oranında oyuncu veya mankenlerin yer aldığı "ünlüler" konusunda haber yayınladığı tespit edilmiştir. İkinci sırada ise yüzde 9,5 oranında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yunanistan ziyareti ve yüzde 9,5 oranında deprem konusunu haberleştirdiği gözlemlenmiştir. Yeni Akit gazetesi en çok (%38,1) İsrail Filistin Savaşı konusunu haberleştirmiş yüzde 14,3 oranı ile de CHP-İyi Parti iş birliği konusunda haber yayınlamıştır. Takvim gazetesinde en çok (%19) İsrail-Filistin Savaşı konusuna yer verilirken ikinci sırada (%14,3) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yunanistan ve Katar ziyareti haberleştirilmiştir. Karar gazetesinde ise yüzde 42,9 oranında İsrail-Filistin Savaşı konusu en çok haberleştirilen konu olmuş, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yunanistan ziyareti yüzde 9,5; Seçil Erzan konusu yüzde 9,5 ve Somali Cumhurbaşkanı'nın oğlunun yapmış olduğu trafik kazası haberi yüzde 9,5 oranında haber konusu olmuştur.

Tablo 2'de basılı gazetelerin ilk sayfası ile online versiyonların ana sayfasındaki başlıklar karşılaştırılmaktadır. Türkiye (%52,4) ve Yeni Akit (%52,6) gazeteleri çoğunlukla her iki versiyonda aynı ana başlığı kullanırken diğer gazeteler çoğunlukla farklı başlıkları her iki versiyonlarında tercih etmişlerdir. "Bulunmuyor" kategorisi ise online versiyonlarda "ara" butonuyla da bulunamayıp internet üzerinden anahtar kelime girişi ile bulunan haberleri ifade etmektedir.

Tablo 2. Haberlerin Ana Başlıklarının Karşılaştırılması

Gazeteler	İlk Gösterim (Ana sayfa)						Toplam	
	Aynı		Farklı		Bulunmuyor			
	n	%	n	%	n	%	n	%
Sabah	4	19,0	17	81,0	0	0,0	21	11,7
Hürriyet	5	26,3	14	73,7	0	0,0	19	10,6
Sözcü	1	10,0	6	60,0	3	30,0	10	5,6
Akşam	7	41,2	9	52,9	1	5,9	17	9,5
Milliyet	7	35,0	13	65,0	0	0,0	20	11,2
Türkiye	11	52,4	9	42,8	1	4,8	21	11,7
Posta	3	18,8	13	81,2	0	0,0	16	8,9
Y. Akit	10	52,6	9	47,4	0	0,0	19	10,6
Takvim	9	42,9	12	57,1	0	0,0	21	11,7
Karar	7	46,7	8	53,3	0	0,0	15	8,4
TOPLAM	64	35,8	110	61,4	5	2,8	179	100,0

Bu kapsamda Sözcü gazetesinin 3 haberi, Akşam ve Türkiye gazetesinin ise 1'er haberi internetteki aramalar ile bulunmuştur. Dolayısıyla online versiyonlardaki ilk gösterim başlıkları tespit edilememiştir. Gazeteler çoğunluk olarak farklı başlıklar tercih etse de aynı başlıkların kullanımı da önemli orandadır. Bu kapsamda Milliyet gazetesi yüzde 35 oranında, Akşam gazetesi yüzde 41,2 oranında, Takvim gazetesi yüzde 42,9 oranında ve Karar gazetesi yüzde 46,7 oranında haberde aynı başlıkları her iki mecrada kullanmıştır.

Tablo 3'te basılı gazetelerin iç sayfa başlıkları ile online versiyonun tıklanınca gidilen sayfa başlıkları analiz edilmiştir. Yani her iki mecranın devam sayfa başlıkları incelenmiştir. Karar gazetesinin hatalı olan iç sayfa haberi analiz dışında tutulmuştur. Hürriyet ve Milliyet gazeteleri her iki mecrada çoğunlukla aynı devam başlıklarını kullanmışlardır. Sözcü gazetesinde her iki mecrada aynı kullanılan devam sayfa başlıklarının oranı yüzde 50 olarak tespit edilmiştir. Diğer gazetelerin ise çoğunlukla farklı devam sayfa başlıklarını her iki versiyonda da kullandığı gözlemlenmiştir. Ancak, Sabah (%38,1), Akşam (%47,1) ve Türkiye (%38,1) gazetelerinde önemli oranlarda aynı haber başlıklarının kullanıldığı saptanmıştır.

Tablo 3. Basılı Gazete Devam Sayfa Başlıklarının Online Devam Sayfa ile Karşılaştırılması

Gazeteler	Tıklanınca Gidilen Sayfa				Toplam	
	Aynı		Farklı		n	%
	n	%	n	%		
Sabah	8	38,1	13	61,9	21	11,8
Hürriyet	15	78,9	4	21,1	19	10,7
Sözcü	5	50,0	5	50,0	10	5,6
Akşam	8	47,1	9	52,9	17	9,6
Milliyet	13	65,0	7	35,0	20	11,2
Türkiye	8	38,1	13	61,9	21	11,8
Posta	4	25,0	12	75,0	16	9,0
Y. Akit	1	5,3	18	94,7	19	10,7
Takvim	1	4,8	20	95,2	21	11,8
Karar	1	7,1	13	92,9	14	7,9
TOPLAM	64	36,0	114	64,0	178	100,0

Tablo 4'te haberlerde kullanılan spotların her iki mecrada aynı ve farklı yapılandırılma durumları gösterilmektedir. Spotlar her iki mecrada da yer almışsa karşılaştırılmıştır. Bu nedenle toplam 162 haberde her iki mecrada da spot olduğu tespit edilmiştir. Sözcü gazetesi çoğunlukla her iki versiyonunda farklı spotlar kullanmayı tercih etmiştir. Diğer gazeteler ise basılı ve online versiyonlarında çoğunlukla aynı spotları kullanmışlardır. Yeni Akit gazetesinin aynı spot kullanım oranı yüzde 50 olarak tespit edilmiştir. Sabah (%47,4), Türkiye (%40), Posta (%41,7) ve Karar (%42,9) gazetesinde çoğunluk olmasa da önemli oranlarda farklı spot kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Tablo 5'te gazetelerde kullanılan haber gövdelerinin aynı ve farklı olma durumları karşılaştırılmaktadır. Karar gazetesinin hatalı olan haberi analiz dışında tutulmuştur. Posta gazetesi çoğunlukla her iki mecrasında farklı haber gövdesi kullanmayı tercih etmiştir. Sözcü ve Karar gazetelerinde ise farklı haber gövdesi oranı yüzde 50 olarak ölçülmüştür. Diğer gazetelerde ise çoğunlukla her iki versiyonda aynı haber gövdelerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Tablo 4. Spotların Aynı ve Farklılıklarına Göre Karşılaştırılması

Gazeteler	Aynı		Farklı		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Sabah	10	52,6	9	47,4	19	11,7
Hürriyet	14	73,7	5	26,3	19	11,7
Sözcü	3	37,5	5	62,5	8	4,9
Akşam	13	76,5	4	23,5	17	10,5
Milliyet	15	88,2	2	11,8	17	10,5
Türkiye	12	60,0	8	40,0	20	12,3
Posta	7	58,3	5	41,7	12	7,4
Y. Akit	8	50,0	8	50,0	16	9,9
Takvim	13	65,0	7	35,0	20	12,3
Karar	8	57,1	6	42,9	14	8,6
TOPLAM	103	63,6	59	36,4	162	100,0

Tablo 5. Haber Gövdelerinin Karşılaştırılması

Gazeteler	Online Versiyonda					
	Aynı		Farklı		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Sabah	13	61,9	8	38,1	21	11,8
Hürriyet	14	73,7	5	26,3	19	10,7
Sözcü	5	50,0	5	50,0	10	5,6
Akşam	12	70,6	5	29,4	17	9,6
Milliyet	14	70,0	6	30,0	20	11,2
Türkiye	17	81,0	4	19,0	21	11,8
Posta	6	37,5	10	62,5	16	9,0
Y. Akit	13	68,4	6	31,6	19	10,7
Takvim	16	76,2	5	23,8	21	11,8
Karar	7	50,0	7	50,0	14	7,9
TOPLAM	117	65,7	61	34,3	178	100,0

Tablo 6’da görseller içerik olarak karşılaştırılmaktadır. Gazetelerin online versiyonunda 4 haberde fotoğraf kullanılmamış, Karar gazetesinin 1 hatalı haberi de analiz dışı bırakılmıştır. Bu nedenle toplam 174 haber üzerinden analiz yapılmıştır. İncelenen haberlerin bazılarında aynı görseller kullanılmasına rağmen bir ya da iki görselin eksik veya fazla olarak online versiyonda yer aldığı görülmüştür. Bu durumdaki haberler tabloda bulunan “Aynı ve Ek Görsel” kategorisine kaydedilmiştir. Tablodaki bilgiler doğrultusunda Türkiye gazetesinin çoğunlukla her iki mecrada farklı görseller kullandığı tespit edilmiştir. Karar gazetesinde ise yüzde 50 oranında farklı görseller kullanıldığı saptanmıştır. İncelenen diğer gazetelerin çoğunlukla “Aynı” ve “Aynı ve Ek” görselleri her iki mecrasında da kullandıkları gözlemlenmiştir. Sabah (%47,6) gazetesinde çoğunluk olmasa da önemli oranda farklı görsellerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Görsellerin İçeriklerinin Karşılaştırılması

Gazeteler	Online Versiyon							
	Aynı		Aynı ve Ek Görsel		Farklı		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Sabah	3	14,3	8	38,1	10	47,6	21	12,1
Hürriyet	12	66,7	5	27,8	1	5,6	18	10,3
Sözcü	2	22,2	6	66,6	1	11,1	9	5,2
Akşam	6	35,3	8	47,1	3	17,6	17	9,8
Milliyet	9	45,0	4	20,0	7	35,0	20	11,5
Türkiye	1	5,0	7	35,0	12	60,0	20	11,5
Posta	5	31,3	6	37,5	5	31,3	16	9,2
Y. Akit	8	44,4	3	16,7	7	38,9	18	10,3
Takvim	4	19,0	11	52,4	6	28,6	21	12,1
Karar	0	0,0	7	50,0	7	50,0	14	8,0
TOPLAM	50	28,7	65	37,4	59	33,9	174	100

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihsel süreçte kitle iletişim araçları çeşitli değişim ve dönüşümler geçirerek günümüzdeki halini almışlardır. Gazeteler de bu değişim ve dönüşümden etkilenmişlerdir. Teknik ilerlemeler ve toplumsal alanda yaşanan gelişmeler gazetelerin yeni bir niteliğe bürünmesini ve giderek daha çok kitleleşmesini sağlamıştır. Dünyada bilgisayarların ve internetin keşfedilmesi ve sonrasında giderek yaygınlaşmasıyla birlikte tüm kitle iletişim araçları aynı zamanda internet ortamındaki yerlerini de almışlardır. Gazeteler de bu kitle iletişim araçlarından bir tanesidir.

Türkiye’de özellikle 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren günümüzde de yayınlanan birçok gazetenin internet sitesi oluşturulmuştur. Ancak, bu gazetelerde geleneksel için hazırlanan içerikler aynı şekilde internete aktarılmıştır (Aziz, 2016, s. 157; Gürcan, 1999, s. 161). Günümüzde, internet oldukça yaygın ve 1990’lı yıllara göre daha farklı bir noktada yer almaktadır. Bu bağlamda tüm gazetelerin aynı adla yayın yapan internet gazeteleri, yani online versiyonları da bulunmaktadır. Bu çalışmada aynı adla her iki mecrada yer alan gazetelerde aynı haberlerin nasıl sunulduğu incelenmektedir. Dolayısıyla aynı haberler incelenerek basılı gazeteler ve gazetelerin online versiyonları karşılaştırılmıştır.

“İncelenen haberlerin her iki versiyonda bulunma durumları nedir?” sorusu araştırmanın cevap aradığı sorulardan biridir. Yapılan inceleme sonucunda gazetelerin büyük oranda (%85,2) aynı haberleri hem basılı hem de internet sitesinde yayınladığı görülmüştür. Aynı haberlere her iki mecrada yer vermeyen gazeteler de bulunmuştur. Sözcü gazetesinin incelenen haberlerinden basılı versiyonunda yayınladığı haberlerin yarısından fazlasını (%52,4) online versiyonunda yayınlamadığı görülmüştür. Bu anlamda Sözcü gazetesinin genelin dışına çıktığı ve diğer gazetelerden farklı bir eğilim içerisinde olduğu söylenebilir. Basılıda yer alan en önemli haberlerin gazetenin online versiyonunda yayınlanmaması gazetenin her iki mecrada farklı bir habercilik eğilimi içerisinde olduğunu da göstermektedir.

Araştırmada “İncelenen gazetelerde en çok hangi konu haberleştirilmiştir?” sorusuna da cevap aranmıştır. Gazetelerde genel olarak İsrail-Filistin savaşı konusu en çok haberleştirilen konu olmuştur.

Ancak bu genellemenin dışına Posta gazetesi çıkmıştır. Posta gazetesinde çoğunlukla manken ve şarkıcıların yer aldığı “ünlüler” haber konusu olmuştur.

Dünyada her gün binlerce olay gerçekleşmektedir. Ancak her bir olayın gazetelerde yer alması için belirli kriterleri karşılaması gerekmektedir. Bu kriterler gazetenin yayın politikası kapsamında değişiklik gösterse de üzerinde uzlaşılan ortak haber değerleri bulunmaktadır. Araştırma sonucunda en çok İsrail-Filistin Savaşı konusu haberleştirilmiştir. Savaş konusu, Dünyada hem devletler hem de insanlar açısından önemli konular arasında yer almaktadır. Bu nedenle medyanın savaş konusunu haberleştirilmesi beklenir. Ancak, İsrail-Filistin Savaşı konusu Türkiye açısından başkaca bir öneme de sahiptir. Bu kapsamda, araştırma sonucunda ilk sırada bulunan konu Tokgöz (2022, s. 235)’ün çalışmasında belirtilen “yakınlık” kriteri ile uyumluluk göstermektedir. Çünkü Türkiye’de yaşayan insanlar çoğunlukla Filistin’de yaşayan insanlarla inanç ve kültürel anlamda yakınlık içerisindedirler. Türkiye’nin coğrafi olarak savaşın yaşandığı bölgeye yakın olması da konuyu önemli hale getirmektedir. Bu nedenlerden dolayı İsrail-Filistin savaşı konusunun en çok haberleştirilen konu olması olağandır.

Posta gazetesinin en çok haberleştirdiği konunun “ünlüler” olması ise gazetenin yayın politikası ile açıklanabilir. Ernek Alan (2011) yapmış olduğu çalışmada Posta gazetesinin tam anlamıyla ne bir fikir ne de bir bulvar gazetesi olduğunu ifade etmektedir. Ernek Alan’ın çalışmasının yapıldığı 2011 döneminde gazetenin sahipliği Doğan Yayın Holding bünyesindeydi. Ancak 2018 yılında Posta gazetesi el değiştirilerek Demirören Holding bünyesine girmiştir (Sözcü, 2018). Buna karşın gazetenin yayın politikasında bir değişiklik olduğu söylenemez. Aynı haberlerin incelendiği bu araştırmanın sonuçları da gazetenin yayın politikasının değişmediğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla inceleme yapılan dönemde magazin içeriklerinin birinci sırada yer alması gazetenin yayın politikası ile açıklanabilir. Ancak gazetenin yayın politikasının tam manasıyla tespit edilmesi için ileri çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Araştırmanın odaklandığı bir diğer soru ise “*Aynı haberler her iki versiyonda nasıl sunulmuştur? Benzerlik ve farklılık durumları nedir?*” sorusudur. Bu kapsamda aynı haberlerin her iki versiyonda başlıkları, devam sayfa başlıkları, spot, haber gövdesi ve görselleri incelenmiştir. İncelenen haberler kapsamında gazetelerin çoğunlukla (Türkiye ve Yeni Akit dışında) her iki mecrada farklı ana başlıklar kullanmayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Türkiye ve Yeni Akit gazeteleri ise çoğunlukla her iki mecrada aynı başlıkları kullanmışlardır. Hürriyet ve Milliyet dışındaki diğer gazetelerde devam sayfa başlıkları çoğunlukla farklı olarak yapılandırılmıştır. Hürriyet ve Milliyet gazeteleri ise her iki mecrada çoğunlukla aynı devam sayfa başlıklarını kullanmışlardır. Sözcü gazetesinde ise farklı yapılandırılan devam sayfa başlıklarının oranı yüzde 50 olarak tespit edilmiştir. Bu istisnalar dışında gazetelerin çoğunlukla her iki mecrada farklı başlık kullandıkları saptanmıştır.

Spotların karşılaştırılmasında Sözcü gazetesi dışındaki diğer gazetelerde çoğunlukla aynı spotların her iki mecrada kullanıldığı gözlemlenmiştir. Yeni Akit gazetesinde aynı spotların oranı yüzde 50 olarak bulunmuştur. Sözcü gazetesinde ise çoğunlukla her iki mecrada farklı spotlar kullanılmıştır. Bu istisnalar dışında gazetelerin çoğunlukla aynı spotları her iki mecrada da kullandıkları saptanmıştır.

Sözcü, Karar ve Posta gazetesi dışında gazetelerin çoğunlukla aynı haber gövdelerini her iki mecrada da kullandıkları tespit edilmiştir. Sözcü gazetesinde farklı kullanılan haber gövdelerinin oranı

yüzde 50'dir. Karar gazetesinde de %50 oranında her iki mecrada farklı haber gövdesi kullanılmıştır. Posta gazetesi ise yüzde 62,5 oranında her iki mecrada farklı haber gövdelerini tercih etmiştir. Bu istisnalar dışında gazeteler her iki mecrada çoğunlukla aynı haber gövdelerini kullanmışlardır.

Türkiye ve Karar gazeteleri dışında gazetelerin her iki mecrada çoğunlukla aynı görselleri kullandıkları saptanmıştır. Türkiye gazetesi yüzde 60 oranında her iki mecrada farklı görseller tercih etmiştir. Karar gazetesinde farklı görselleri bulunan haberlerin oranı yüzde 50'dir. Bu istisnalar dışında gazetelerin çoğunlukla aynı görselleri her iki versiyonda da kullandıkları tespit edilmiştir.

Yukarıda bahsedilen istisnalar dışında gazetelerin (Sözcü, Karar ve Posta gazetesi dışında) çoğunlukla her iki mecrasında aynı haberleri aynı şekilde yayınladıkları gözlemlenmiştir. Çoğunlukla aynı görselleri her iki mecrasında kullanan Sözcü gazetesinin yarıdan fazla haberini online versiyonda yayınlamaması, her iki mecrada yayınladığı haberlerin ise başlıkları, devam sayfa başlıkları (%50 farklı), spotları ve haber gövdelerini (%50 farklı) çoğunlukla farklı kullanması nedeniyle her iki mecrada farklı bir habercilik eğilimi içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Posta gazetesi ise her iki mecrasında farklı başlık, farklı devam sayfa başlığı ve farklı haber gövdesi kullanarak farklı bir habercilik pratiği uygulamaktadır. Ancak Posta gazetesinin de her iki mecrada çoğunlukla aynı spot ve aynı görselleri kullandığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda kısmen farklı bir eğilim içerisinde olduğu söylenebilir. Çoğunlukla aynı spotları her iki mecrada kullanan Karar gazetesi ise çoğunlukla farklı başlık, farklı devam sayfa başlıkları, yüzde 50 oranında farklı haber gövdeleri ve yüzde 50 oranında farklı görselleri her iki mecrasında kullanarak kısmen her iki mecrada farklı bir habercilik pratiği benimsemiştir. Karar gazetesi ilk olarak internet mecrasında yayınlanmaya başlamış, sonrasında (2016) ise basılı gazetesini çıkarmıştır (T24, 2016). İlk olarak internet gazetesi olarak ortaya çıkan Karar gazetesi bu yönü ile de diğer gazetelerden farklılaşmaktadır.

Sabah gazetesinin başlık ve devam sayfa başlıkları çoğunlukla farklı iken gazetenin spot, haber gövdesi ve görselleri her iki mecrada çoğunlukla aynı yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Sabah gazetesinin sadece başlıklar düzeyinde farklı bir eğilim içerisinde olduğu ancak diğer unsurlarda aynı habercilik eğilimi içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesinin sadece ana başlıkları farklıdır. Devam sayfa başlıkları, spotları, haber gövdeleri ve görselleri çoğunlukla her iki mecrada aynı yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Hürriyet gazetesi çoğunlukla aynı haberleri her iki mecrada aynı yapılandırmıştır. Dolayısıyla Hürriyet gazetesinin çoğunlukla her iki mecrada aynı habercilik eğilimi içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Akşam gazetesinin başlıkları ve devam sayfa başlıkları çoğunlukla farklı ancak spot, haber gövdesi ve görselleri çoğunlukla her iki mecrada da aynı yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Akşam gazetesinin sadece başlıklar düzeyinde her iki mecrada farklı bir eğilim sergilediği ancak diğer unsurlarda aynı haberlerin her iki mecrada çoğunlukla aynı olarak yayınladığı saptanmıştır.

Milliyet gazetesinin her iki versiyonda sadece ana başlıkları farklı yapılandırılmış, devam sayfa başlıkları, spotlar, haber gövdeleri ve görselleri ise çoğunlukla aynı olarak yer almıştır. Bu bağlamda Milliyet gazetesinin her iki mecrada da çoğunlukla aynı habercilik pratiği içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Türkiye gazetesi, çoğunlukla aynı başlık, aynı spot, aynı haber gövdelerini her iki mecrasında kullanmıştır. Ancak devam sayfa başlıkları ve görselleri çoğunlukla farklı kullanmıştır. Bu kapsamda Türkiye gazetesinin her iki mecrada çoğunlukla aynı habercilik pratiği sergilediği gözlemlenmiştir. Yeni

Akit gazetesi sadece devam sayfa başlıklarını çoğunlukla farklı kullanmış ancak gazetenin çoğunlukla aynı başlık, yüzde 50 oranında aynı spot, çoğunlukla aynı haber gövdeleri ve aynı görsellerle her iki mecrada çoğunlukla aynı habercilik pratiği içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Takvim gazetesi başlıklar düzeyinde her iki mecrada farklılaşmış ancak spot, haber gövdesi ve görselleri çoğunlukla her iki mecrada aynı kullanması ile her iki mecrada çoğunlukla aynı habercilik pratiği sergilemiştir.

Aynı haberlerin gazetelerin basılı ve online versiyonlarında nasıl sunulduğuna odaklanan bu makalede yukarıda bahsi geçen istisnalar dışında çoğunlukla farklı bir habercilik pratiğinin ortaya konulmadığı ifade edilebilir. Bu kapsamda gazetelerin her iki mecrayı farklı okuyucu kitlesi olan farklı mecralar olarak benimseyip her iki mecrada aynı haberleri tüm öğeleri ile farklı şekillerde yayınlaması gerektiği düşünülmektedir. Haber çeşitliliği açısından basılı gazetelerde bulunan haberlerin çoğunlukla (Sözcü gazetesi dışında) online versiyonlarda da yer alması olumlu değerlendirilmektedir. Ancak her iki versiyonda haberlerin (başlıklar dışında) çoğunlukla aynı şekilde yayınlanması olumsuz değerlendirilmektedir.

Sözcü, Akşam ve Türkiye gazetelerinin Tablo 2’de belirtilen oranlarda haberlerine online versiyonlarında ulaşılamamış, bu haberler internetteki arama motorları aracılığıyla bulunmuştur. Bu nedenle bahsi geçen gazetelerin internet sitelerindeki “ara” butonlarının daha işlevsel hale getirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Araştırma ulusal, günlük yayınlanan gazeteler ve bu gazetelerin internet siteleri üzerinden yapılan inceleme ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada basılı gazetelerin en önemli 3 haberi incelenmiş ve bu haberler online gazetelerdeki sunumları ile karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda analizin yapıldığı dönemde Türkiye basınında hangi konuların gazetelerde yer aldığı, aynı haberlerin basılı ve online versiyonlarda hangi noktalarda farklılaştığı ve benzeştiği bakımından literatüre güncel ve özgün katkı sunmaktadır. Araştırmacılar açısından, yerel basının da bu bağlamda incelendiği güncel araştırmalar yapılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma gurubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Adamson, G. (2002). Internet futures: A public good or profit centre?. *Science as Culture*, 11(2), 257-275. <https://doi.org/10.1080/09505430220137270>
- Akdenizli, B. (2012). Gazete haberciliğinde içerik çözümleme yöntem ve tekniği: Sunum ve temsil üzerine bir uygulama. İçinde Ö. Güllüoğlu (Ed.), *Yazılı metin çözümleme* (ss. 133-162). Ütopya Yayınları.
- Akın, C. (1996). *Her yönüyle internet*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Akşin, S. (2004). *Ana çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi* (5. Baskı). İmaj Yayıncılık.
- Aziz, A. (2016). *İletişime giriş* (5. Baskı). Hiperlink Yayınları.
- Balcı, E. V. (2010). *Haber değer etmenleri açısından geleneksel ve internet gazeteciliğinin karşılaştırması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baldini, M. (2000). *İletişim tarihi* (Çev. G. Batuş). Avcıol Basım Yayın.
- Barbier, F., & Lavenir, C. B. (2001). *Diderot'dan internete medya tarihi* (Çev. K. Eksen). Okyanus Yayınları.
- Basım, N. (2002). Aaa bilgisayarlar aralarında konuşuyor. İçinde S. Yedig ve H. Akman (Haz.), *İnternet çağında gazetecilik* (ss. 13-25). Metis Yayınları.
- Birsen, H. (2000). *Geleneksel gazete ve sanal gazete ortamlarında haber sunumunun farklılığı konusunda bir araştırma: Milliyet, Sabah, Zaman, Cumhuriyet gazeteleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulunmaz, B. (2011). İnternet gazeteciliğinin medya dünyası içindeki rolü ve ekonomik boyutları. *Marmara İletişim Dergisi*, (18), 27-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/25223/266660>
- Bulunmaz, B. (2017). *İletişim medya ve gazetecilik*. Der Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, ağ toplumunun yükselişi* (Çev. E. Kılıç, Birinci Cilt). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, H. (2007). Geleneksel gazetecilik karşısında internet gazeteciliği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 123-149.
- Çevikel, T. (2004). Türkçe haber siteleri ve Türkiye'de internet gazeteciliğinin gelişimini sınırlayan faktörler. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (1), 147-163. <http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/tr/pub/issue/7378/96593>
- Çilek, E. (2019). Haber değeri kriterlerinin geleneksel ve yeni medya bağlamında karşılaştırılması: Hürriyet gazetesi ve ensonhaber.com örneği. *Yeni medya*, 2019(6), 1-19.
- d'Haenens, L., Jankowski, N., & Heuvelman, A. (2004). News in online and print newspapers: Differences in reader consumption and recall. *New Media & Society*, 6(3), 363-382. <https://doi.org/10.1177/1461444804042520>
- Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi anlamak* (4. Baskı). Pozitif Matbaacılık.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist metodoloji ve ötesi* (3. Baskı). Erk Yayınları.
- Ernek Alan, G. A. (2011). Bir başarı öyküsü: Hakkında çok konuşulan gazete -"Posta". *Marmara İletişim Dergisi* (18), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/233136>

- Geray, H. (2003). Eski ve yeni: Medyadaki senaryolar ve medya çalışanları üzerine senaryolar. İçinde L. D. Tılıç (Der.), *Türkiye’de gazetecilik eleştirel bir yaklaşım* (ss. 414-434). ÇGD Yayınları.
- Geray, H. (2014). *İletişim alanından örneklerle toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş*. Umuttepe Yayınları.
- Gezgin, S. (2002). Geleneksel basın ve internet gazeteciliği. İçinde S. Yedig ve H. Akman (Haz.), *İnternet çağında gazetecilik* (ss. 29-36). Metis Yayınları.
- Ghersetti, M. (2014) Still the same?. *Journalism Practice*, 8(4), 373-389. <https://doi.org/10.1080/17512786.2013.813201>
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi kuramsal ve pratik bilgiler*. Siyasal Kitabevi.
- Gönenç, E. Ö. (2012). İnternet ve Türkiye’deki gelişimi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi/Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (16), 87-98. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifd/issue/22881/244683>
- Gürcan, H. İ. (1999). *Sanal gazetecilik*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gürkan, P. S. (2002). *İnternet gazeteciliğinin geleneksel medya yapısı üzerine etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve yayım tarihi* (5. Baskı). Der Yayınları.
- Jacobi, C., Kleinen-von Königsłow, K., & Ruigrok, N. (2016). Political news in online and print newspapers: Are online editions better by electoral democratic standards?. *Digital Journalism*, 4(6), 723-742. <https://doi.org/10.1080/21670811.2015.1087810>
- Kazaz, M. (2013). Geleneksel habercilikten internet haberciliğine geçiş sürecinde spor basını. *Selçuk İletişim*, 4(4), 220-229. <https://doi.org/10.18094/si.45955>
- Keefer, A., & Baiget, T. (2001). How it all began: A brief history of the internet. *VINE*, 31(3), 90-95. <https://doi.org/10.1108/03055720010804221>
- Kılıç, S. (2015). *Türkiye’de geleneksel gazetecilik anlayışına alternatif bir yaklaşım: İnternet gazeteciliği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, A., & Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/177956>
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de basın*. İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (2020). *Osmanlı’dan 21. yüzyıla basın tarihi*. Pozitif Yayınevi.
- Medya Takip Merkezi (2023, Kasım 29). *20 Kasım 2023-26 Kasım 2023 27.11.2023, 929. sayı, 18. yıl*. <https://medyatakup.com.tr/nd/20-kasim-2023-26-kasim-2023-27112023-929-sayi-18-yil-163.html>
- Özdemir, M., & İlhan, E. (2012). Geleneksel ve internet gazeteciliğinde haber ve fotoğraf kullanımı: Milliyet örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 807-816. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/313605>
- Özgen, M. (2012). İnternet ve Türkiye’de internet gazeteciliği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (10), 57-64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22879/244592>

- Özgit, A., & Çağiltay, K. (1996). *Türkiye’de internet: Dünü, bugünü, yarını* (Yayımlanmamış rapor). ODTÜ-BİDB 1996.
[https://www.academia.edu/11442412/T%C3%BCrkiye_de_Internet_D%C3%BCn%C3%BCn%C3%BC_Bug%C3%BCn%C3%BC_Yar%C4%B1n%C4%B1?auto=download](https://www.academia.edu/11442412/T%C3%BCrkiye_de_Internet_D%C3%BCn%C3%BC_Bug%C3%BCn%C3%BC_Yar%C4%B1n%C4%B1?auto=download)
- Reich, Z. (2015). Comparing news reporting across print, radio, television and online. *Journalism Studies*, 17(5), 552-572. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2015.1006898>
- Ryan, J. (2019). *İnternetin geçmişi ve dijital gelecek* (Çev. B. Keleş). Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu.
- Sönmez, M. (2003). Türkiye medyasında yeni sahiplik yapısı, cepheler ve profiller. İçinde L. D. Tılıç (Der.), *Türkiye’de gazetecilik eleştirel bir yaklaşım* (ss. 107-131). ÇGD Yayınları.
- Sözcü. (2018, Nisan 6). *Doğan Medya 916 milyon dolara satıldı*.
<https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/dogan-medya-916-milyon-dolara-satildi-2335013/>
- Şapolyo, E. B. (1969). *Türk gazetecilik tarihi ve her yönü ile basın*. Güven Matbaası.
- T24. (2016, Mart 7). *İktidara yakın medyadaki çatlaktan Karar çıktı*. <https://t24.com.tr/haber/iktidara-yakin-medyadaki-catlaktan-karar-cikti,331097>
- Tokgöz, O. (2022). *Temel gazetecilik* (15. Baskı). İmge Kitabevi.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut’tan holdinglere Türk basın tarihi* (2. Baskı). Remzi Kitabevi.
- von Krogh, T., & Andersson, U. (2016). Reading patterns in print and online newspapers: The case of the Swedish local morning paper *VLT* and online news site *vlt.se*. *Digital Journalism*, 4(8), 1058–1072. <https://doi.org/10.1080/21670811.2015.1111158>
- Weik, M. H. (1961). The eniac story. *Ordnance*, 45(244), 571–575. <http://www.jstor.org/stable/45363261>
- Yolcu, Ö. (2011). Gazetelerin basılı sürümlerindeki fotoğrafların online sürümlerindeki fotoğraflarla karşılaştırılması: Cinsiyet ve mesleki temsil açısından. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (40), 143-162.
- Yüksel E., & Gürcan H. İ. (2005). *Haber toplama ve yazma*. Tablet.

Makalenin Üretildiği Tezin Kaynağı

Bilgiler, L. (2024). *Haberlerin farklı mecralardaki sunumu: Basılı gazeteler ve internet sitelerinin karşılaştırmalı analizi* (Hazırlanmakta olan doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırmada İncelenen Gazeteler

Bu araştırmada Akşam, Hürriyet, Karar, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü, Takvim, Türkiye ve Yeni Akit gazetelerinin, 4-10 Aralık 2023 tarihlerindeki sayıları incelenmiştir.

TURİZM YÜKSEKÖĞRETİMİNDE UZAKTAN EĞİTİM VE OKUL - SEKTÖR İŞ BİRLİĞİ*

 Mehmet LİVVARÇIN^a

 Kurtuluş KARAMUSTAFA^{b,c}

Öz

Uzaktan eğitim birçok sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de eğitimin temel kanallarından biri olmuştur. Covid-19 ile hızlanan dijitalleşme sürecinin de etkisiyle eğitimde artık sadece sınıf içi çözümlere dönülmeyeceği anlaşılmıştır. Uzaktan eğitim bazı zayıf yanlarının yanında, turizm yükseköğretiminde okul - sektör iş birliğini güçlendirebilecek üstün yönleri de sahip olabilmektedir. Bu çalışma uzaktan eğitimin turizm eğitimindeki etkisini okul-sektör iş birliği özelinde ele almaktadır. Araştırmada kapsamlı kaynak taramasının yanı sıra yarı-yapılandırılmış mülakatlar vasıtasıyla turizm sektörünün iki temel paydaşı olan turizm yükseköğretimindeki öğretmenler ile turizm sektörünün temsilcilerinin görüşleri dikkate alınmıştır. Araştırmaya katılan 22 akademisyen ve 19 sektör temsilcisi uzaktan eğitim ve okul-sektör iş birliği ile ilgili sorulara cevap vermiştir. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı araştırmada turizm eğitiminde uzaktan eğitimin üstün ve zayıf yönleri, turizm eğitiminde okul-sektör iş birliğinin mevcut durumu ve uygulamalı eğitimlerin uzaktan eğitimde nasıl uygulanacağı konuları ele alınmıştır. Araştırma hem turizm yükseköğretim kurumlarındaki akademisyenler ve yöneticiler hem de turizm sektöründeki işveren ve çalışanlar için faydalı bulgular ortaya koymaktadır. Çalışma uzaktan eğitimin doğru kullanıldığında turizm eğitimine olumlu katkı sağladığını ve hem eğitimciler hem de öğrenciler açısından tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Çözüme ve iyileştirmeye yönelik gelecek araştırmalarda bu araştırmanın sonuçları faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Uzaktan eğitim, Okul-Sektör iş birliği.

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Mehmet LİVVARÇIN'ın Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA danışmanlığında yürüttüğü "Turizm Yükseköğretiminde Uzaktan Eğitim ve Okul-Sektör İş Birliği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, mlivvarcin@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, karamustafa@erciyes.edu.tr

^c Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, Rektörlük Ofisi, karamustafa@kayseri.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 19.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 05.08.2024

DISTANCE EDUCATION IN TOURISM HIGHER EDUCATION AND SCHOOL - SECTOR COLLABORATION

Abstract

Distance education has become one of the main channels of education in the tourism sector, as in many other areas. Forcing the digitalization accelerated by Covid-19, it has been understood that it will no longer turn to only in-class solutions. In addition to some weaknesses, distance education also has superior aspects that can strengthen school-sector cooperation in tourism higher education. This research has been handled in the context of school-sector cooperation in the tourism education center of distance education. In the research, besides the extensive reference, the academicians in the tourism colleges, which are the two main stakeholders of the tourism region, and tourism expenditures in the form of semi-structured interviews were included. 22 observers and 19 sector representatives participating in the research were asked about distance education and school-industry cooperation. Through the combined usage of qualitative and quantitative research methods, the study assesses the advantages and disadvantages of distance education in tourism education, the current status of school-industry cooperation in tourism education and applied training programs can be implemented in distance education. The research reveals useful findings for both academics and administrators in tourism higher education institutions and employers and employees in the tourism sector. The data obtained indicate that when used correctly, distance education contributes positively to tourism education and is preferred by educators and students. The results of this research will be helpful in future research aimed at solutions and improvements.

Keywords: Distance education, Tourism education, School-sector collaboration.

Giriş

Uzaktan eğitimin üniversite eğitiminde daha verimli ve etkin olarak kullanılabilmesi ülkemizde ve tüm dünya da eğitimcilerin en güncel sorularından biridir. Araştırmanın amacı turizm sektörü özelinde bu soruyu etraflıca incelemek ve gelecek akademik çalışmalara ve uygulamalara ışık tutmaktır.

Uzaktan eğitim hayatın her alanında ve her seviyedeki eğitim-öğretim faaliyetinde payını ve etkinliğini giderek artıran bir gerçek haline gelmiştir. Zaruri ihtiyaçlardan ortaya çıkan ve başlangıçtaki kısıtlamaları nedeniyle ilk zamanlarda öncelik görmeyen bir seçenek iken, uzaktan eğitim, günümüzde sınıf içi eğitimle başa baş tercih edilen bir konuma yükselmiştir. Teknolojik gelişmeler ve kullanım pratiklerindeki tecrübeler uzaktan eğitimin eksik yönlerini giderek azaltmış ve birçok noktada ihmal edilebilir seviyeye getirmiştir. Buna ilave olarak sağladığı imkanlar ve getirdiği esneklikler de düşünüldüğünde uzaktan eğitimin neden bu kadar tercih edildiğini anlamak daha da kolay olacaktır.

Pandemi sürecinde uygulanan kısıtlamalar sınıf içi eğitimden uzaktan eğitime doğru zorunlu ve hızlı bir kaymayı gerektirmiştir. Ancak uzaktan eğitimin yaygınlaşmasının sadece Covid-19 nedeniyle ortaya çıkan mecburiyetle açıklanması yeterli değildir. Çünkü uzaktan eğitim küresel eğitim sistemini etkilemeden önce de uzaktan eğitime olan talep sürekli bir artış eğilimindedir. Her şey gibi eğitim faaliyetlerini de etkileyen hastalık uzaktan eğitimin yaygınlaşmasında katalizör etkisi yapmıştır ancak tek başına bir sebep olarak görülmemelidir.

Uzaktan eğitim her alanda ve her düzeyde olduğu gibi turizm yükseköğretiminde de önemli ve birçok insana göre kalıcı bir yer edinmiştir. Uzaktan eğitimin etkinliği halen tartışılmaya devam ediliyor olsa da birçok üniversite ve enstitü sınıf içi eğitime göre üstün ve zayıf yönlerini de dikkate alarak derslerini internet üzerinden sunmaya devam etmektedir.

Bu araştırma bir taraftan Türkiye’de ve dünyada turizm fakültelerinde uzaktan eğitimin yerini karşılaştırmalı olarak incelerken bir taraftan da okul-sektör iş birliğinin durumunu ve potansiyel gelişme alanlarını ele almaktadır. Araştırma özel ve dar bir konuya odaklanarak turizm fakülteleri ile turizm sektörü paydaşlarının arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesine ve uzaktan eğitim kalitesinin daha da artırılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırma yöntemi kapsamlı bir kaynak taraması ile birlikte hem turizm fakülteleri hem de turizm sektörü temsilcilerini kapsayacak ölçekler geliştirmek, veri toplamak ve toplanan verileri analiz ederek teorik ve pratik sonuçlar elde etmektir. Kaynak taraması kapsamında tüm dünyadaki çalışmalar ve örnekler esas alınacaktır. Ölçüme dayalı veri toplama ve analizi kapsamında ise Türkiye özeli esas alınmıştır. Bunun ilk sebebi, Türkiye’ye turizm fakültelerine katkı sağlayacak pratik sonuçlar üretebilmek için Türkiye’deki akademi ve sektör temsilcilerinin görüşlerinin daha faydalı olacağı düşüncesidir. İkinci sebep, bilimsel olarak güvenilir ve anlamlı sonuçlar üretebilmek için ihtiyaç duyulan örnek kümesinin Türkiye’de oluşturulabilmesinin daha olası olmasıdır. Örnek kümesinin büyüklüğü analiz sonuçlarının doğruluğu ve güvenilirliği açısından önemli olduğu için öncelik Türkiye’deki fakültelerdeki öğreticilere ve turizm sektöründe görev yapan profesyonel hizmet sağlayıcı işveren ve çalışanlarına verilmiştir. Son olarak araştırmanın zaman, mekân ve kapsam sınırlamaları veri kümesinin kısıtlı olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte elde edilen sonuçların başka ülkeler ve bu ülkelerdeki araştırmacılar için de faydalı bir kaynak olabileceği değerlendirilmektedir.

Araştırmada başka ülkelerdeki uzaktan eğitim uygulamaları, teorik gelişmeler ve altyapı oluşturan bilimsel araştırmalar incelenmiştir. Birçok alanda olduğu gibi uzaktan eğitimde de yazılı açık kaynakların ve bilimsel makalelerin daha çok ABD ve birkaç gelişmiş ülkede kümelenildiği görülmüştür. Her ne kadar araştırmanın kaynak taramasında ve pratik uygulamaların analizinde mümkün olduğunca fazla ülke dahil edilmeye çalışılmış olsa da bu gayretler sınırlı kalmış ve belli başlı birkaç ülkeye odaklanmıştır.

Bununla birlikte bu araştırmanın tüm dünyayı ifade edebilecek bir potansiyelde olduğu değerlendirilmektedir. Zira araştırmaya dahil edilen ülkelerdeki bilimsel zemin oluşturmaya yönelik teorik çalışmalar ve teorik çalışmaların hayata geçirilmesine yönelik pratik uygulamaların tüm dünyada ya aynen ya da benzer şekilde uygulandığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki teorik ve pratik çalışmaları yazılı hale getirme ve paylaşma kültürü, kaynak bulamadığımız ülkelerde yaygın değildir. Bu nedenle birçok ülkenin uzaktan eğitimle ilgili gelişim süreçleri ve saha uygulamaları araştırmaya dahil edilmemiştir.

Neticede araştırmanın turizmde uzaktan eğitim uygulamalarını hem turizm eğitim kurumları hem de turizm sektörü açısından açıklayıcı olduğu düşünülmektedir. Kaynak taraması ve sonuçların bu

alanda araştırma yapacak gelecekteki bilim insanları ve uzaktan eğitimin uygulayıcıları için katkı olması umulmuştur.

Makalenin birinci bölümünde kapsamlı bir literatür taramasının sonuçları gösterilmektedir. İkinci bölümde kavramsal çerçeve ortaya konduktan sonra üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi anlatılmıştır. Dördüncü ve son bölümde hem bulgular özetle ortaya konmakta hem de sonuç ifade edilmektedir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Uzaktan eğitimin, yükseköğretimin bir parçası haline gelmesi (Bower & Hardy, 2004) yeni olmamakla birlikte COVID-19 ile birlikte daha da hız kazanmıştır. Birçok alanda küresel seviyede iş birliği kanalları oluşmasına zemin hazırlayan internetin turizm eğitimi ile turizm sektörü arasındaki iş birliğine nasıl katkı sağlayacağı hem araştırmacıların hem de sektör temsilcilerinin merak ettiği alanlardan biridir. Turizm eğitim-öğretiminde fiziksel ve akademik altyapıdan kaynaklı çeşitli sorunlar olduğu bilinmektedir (Solmaz & Ulema, 2014). Bu sorunların giderilmesinde hem akademik hem de finansal ilave kaynaklar üretilmesinde okul-sektör iş birliği bir çözüm olabilir. Aslında okul-sektör iş birliği doğrudan olmasa da dolaylı olarak her zaman var olan bir durumdur. Örneğin, birçok sektör personel ihtiyacını eğitim kurumları üzerinden karşılamaktadır (Bingöl, 2003). Sektör bu şekilde eğitim kurumundan faydalanırken eğitim kurumu da mezunlarının aldıkları eğitimin kullanabilmesinin bir sonucu olarak toplumsal destek ve karşılık görmeye devam etmektedir. Uzaktan eğitim ve internet sayesinde eğitim maliyetlerinin düşmesi (de Oliveirai Penedo & Pereira, 2018) ve iletişim kanallarının hızlanması iş birliğini daha cazip ve uygulanabilir şekle dönüştürmüştür. Okul-sektör arası uyumun sağlanması ve güçlendirilmesi için birçok üniversite işbaşı eğitimleri gibi yöntemlerle gayret göstermektedir (Arpat vd., 2017). Turizm sektörünün ihtiyaçlarına göre ve yine turizm sektörünün temsilcileri ile iş birliği içinde oluşturulan işbaşı eğitimlerinin hem öğrencilerin sektöre hazır olması hem de eğitimlerin sektöre uygun verilmesi noktasında faydası olmaktadır (Karacan & Karacan, 2004).

Turizm yükseköğretiminde uzaktan öğretimde okul-sektör iş birliği, genel iş birliğinin altında bir alt başlık gibi görünse de iş birliğinin tamamı ve etkinliği ile doğrudan ilgilidir (Eşitti, 2019). Üniversitelerdeki turizm fakültelerinin en önemli görevi sadece teorik eğitim vermek değil, öğrencileri turizm sektörüne hazırlamaktır (Cengiz, 2014). Dolayısıyla, akademisyenlerin ve eğitim kurumlarının sektör ile birlikte çalışması ve iş birliği yapması, özellikle uzaktan eğitim bağlamında, kaçınılmaz bir görev ve fırsat olarak ortaya çıkmaktadır (Yardımcı & Müftüoğlu, 2015).

B. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal çerçeve, çalışmalarda kullanılan anahtar kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin genelden özele doğru bir örüntü şeklinde sunulduğu, o çalışma için ilgili kavramların tanımlanıp sınırlarının çizildiği bölümdür. Bununla birlikte araştırmacının aramalarına rehberlik etmesine ve gerekli metodolojiyi tanımlamasına izin verir. Bu bölümde öncelikle uzaktan eğitimin tanımına ve tarihsel gelişimine yer verilecek. Daha sonra uzaktan eğitimin üstün ve zayıf yönlerine değinilecektir ve son olarak turizm eğitiminde uzaktan eğitimin yeri ve önemi hakkında bilgilere yer verilecektir.

1. Uzaktan Eğitimin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Aslında uzaktan eğitim farklı kapsamlarda da olsa uzun süredir insanoğlunun gündeminde olmuştur. 20 Mart 1728'de Boston Gazetesi'nde Caleb Phillips adında bir stenografi öğretmenin, isteyen öğrencilere posta yoluyla haftalık dersler göndermeyi teklif ettiği bir ilan, uzaktan eğitimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Bower & Hardy, 2004). Bu tarihten itibaren teknolojinin gelişmesi ile birlikte uzaktan eğitim kavramının tanımı da sürekli olarak değişmiştir. Günümüzde uzaktan eğitimin çok çeşitli uygulamaları ile karşılaşılabilir. Bu da uzaktan eğitimin net bir tanımını yapmayı daha da güçleştirmektedir. 1967 senesinde Dohmen uzaktan eğitimi denetimleri yapılan bir "kendi kendine çalışma biçimi" olarak tanımlarken, Peters 1973 yılında nerede yaşarlarsa yaşasınlar çok sayıda öğrenciye aynı anda eğitim vermeyi mümkün kılan, endüstrileşmiş bir öğretim ve öğrenim şekli olarak ifade etmektedir. Yine aynı dönemde 1973 yılında Moore uzaktan eğitimi farklı bir yönden ele alarak öğretim ve öğrenme davranışlarının birbirinden ayrı olarak yürütüldüğü eğitim yöntemleri grubu olarak görmekte ve baskı, elektronik, mekanik veya diğer araçlarla kolaylaştırılabileceğini belirtmektedir.

Özetle uzaktan eğitim ilk başlarda eğitimde coğrafi mesafelerden kaynaklı imkânsızlıkları tolere etmek amacı ile doğmuş, ancak sonrasında buna ek olarak bilgiye ulaşma arzusu ve en nihayetinde bilişim çağında zaman mefhumunun daha da değerli hale gelmesi ile birlikte cazibesi artmış, ön koşul olarak öğreten ve öğrenenlerin fiziksel olarak farklı yerlerde olduğu, bilgi alışverişinin yapıldığı anda, eğitimin öncesi veya sonrasında mekanik veya dijital materyallerin kullanıldığı bir eğitim modelidir.

Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimine bakıldığında başlangıç tarihi ile ilgili ihtilafa düşülse de araştırmacıların birçoğu tarafından kabul görmüş tarih 20 Mart 1728 yılıdır. Zira bu tarihte Boston Gazetesi'nde Caleb Phillips adında bir stenografi öğretmeni, isteyen öğrencilere posta yoluyla haftalık dersler göndermeyi teklif ettiği bir ilan yayınlamıştır (Acosta, 2003; Bower & Hardy, 2004; Dubey, 2017; İsmail & Zaman, 2011; Parsons, 2010; Phillips, 2010). Uzaktan eğitimi ilk uygulayan kişi olarak kaynaklarda adı sıkça geçen bir diğer isim ise Isaac Pitman'dır. Pitman İngiltere'de 1840 yılında mektuplar aracılığıyla öğrencilerine İncil eğitimi vermiştir (Kırık, 2014; Nagy, 2005; Tait, 2003). Uzaktan eğitimde yaklaşık 200 sene kullanılan mektuplaşma (yazışma) yönteminden sonra 1921 yılında ilk eğitim radyoları Salt Lake City, Wisconsin ve Minnesota Üniversitelerinde yayınlarına başlamışlardır (Casey, 2008). Çevrim içi eğitime kadar eğitim büyük ölçüde tek yönlüdür ve öğrenciler arasında iletişim yok denecek kadar azdır. Başka bir ifade ile uzaktan eğitimde internet yaygınlaşana kadar öğrenci-öğretmen ve öğrenci-öğrenci etkileşimi minimum düzeydedir (Trentin, 1998). İnternetin yaygınlaşmasının en önemli sonuçlarından birisi de uzaktan eğitimin her yerde uygulanabilir hale gelmesidir (Larreamendy-Joerns & Leinhardt, 2006).

2. Uzaktan Eğitimin Üstün ve Zayıf Yönleri

İlk türlerine bakıldığında posta ile eğitimin yavaşlığı, telekonferanslarla yapılan eğitimdeki teknik sorunlar, televizyon veya radyo kanalı ile verilen eğitimlerin zaman olarak esnekliğe imkân tanınamaması gibi hususlar uzaktan eğitimin handikapları olarak görülse de internetin gelişmesi ile birlikte hem öğrenci hem öğretmen açısından birçok konuda avantajlı hale gelmiştir. Geleneksel eğitimde zaman ve

mekân konusunda öğretici ve öğrencinin aynı zamanda aynı yerde bulunma zorunluğu varken uzaktan eğitimde tarafların internet ve bilgisayarları veya akıllı telefonları olması koşulu ile diledikleri yerde ve zamanda eğitimi verme ve alma imkânları vardır. Uzaktan eğitimi tercih eden öğrencilere bakıldığında yoğunlukla zaman, coğrafi mesafeler, maddi imkânsızlıklar, ailevi veya işle ilgili kısıtlamaları bulunan kişilerden oluştuğu görülmektedir (Mupinga, 2005). Küreselleşme dünyada tüm ülkeleri ve insanları etkisi altına almıştır. Eğitim de etkilenen alanlardan biridir. Hatta uzaktan eğitim küreselleşmenin daha da hızlanmasına ve kökleşmesine imkân sağlamıştır. Günümüzde uzaktan eğitim alan öğrenciler buldukları zaman dilimi ve çoğu zaman ülkeden de bağımsız olarak öğrenmelerine devam edebilmektedir.

Diğer eğitim yöntemlerinde olduğu gibi uzaktan eğitimin de üstün yönlerinin yanında zayıf yönleri bulunmaktadır. Bunların başında etkileşim ve sosyalleşme hususlarındaki kısıtlılıklar gelmektedir. En çok dile getirilen hususlardan birisi de öğrencilerdeki motivasyon eksikliğidir. Evde konforlu ortamında tek başına kalan öğrenci, ekran karşısında motivasyonunu kaybedebilir ve bu durum dikkat dağınıklığına ve derse karşı yabancılaşmasına neden olabilir (Song, 2010).

3. Turizm Eğitiminde Uzaktan Eğitimin Yeri ve Önemi

Turizm eğitiminde uzaktan eğitim giderek artan oranda uygulanmaya devam etmektedir. Ülkemizde turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının tamamı farklı düzeylerde ve alanlarda olsa da uzaktan eğitimi süreçlerinin bir parçası haline getirmiştir.

Tıpkı yurt dışında olduğu gibi ülkemizde de harçlıklarını çıkarmak ve ailelerine destek olmak amacıyla eğitim aldıkları şehirlerde yarı veya tam zamanlı olarak çalışan yükseköğretim öğrencilerinin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Hem okuyup hem çalışan öğrencilerin ise büyük çoğunluğu yiyecek içecek ve konaklama işletmelerinde çalışmaktadırlar. Eğitim aldıkları bölüm fark etmeksizin turizm işletmelerinde çalışabilmeleri sektör çalışanları arasındaki vasıf ve donanım düzeyini aşağı çekmiştir. Bu ve benzer sebeplerin bir sonucu olarak turizm sektörü beceri eksikliği ve personel devir hızı yani çalışan sirkülasyonunun en yüksek olduğu sektörlerden birisi olarak geçmektedir (Cantoni., 2009). Turizm yükseköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitim sisteminde derslerini kendilerince uygun zamanlarda kayıttan izlemeleri harici zamanlarda bir işte çalışmalarına imkân tanımaktadır. Bu çalışmalar öğrencilerin mesleki gelişimlerinde büyük rol oynamaktadır. Turizm endüstrisindeki hızlı gelişim sektördeki rekabeti hat safhaya çıkarmış ve hem yönetici hem ara eleman seviyesindeki çalışanların donanımlarını zaruri hale getirmiştir. Gerekli olan bu donanımın elde edilebilmesi için eğitimde maksimum verimlilik kaçınılmazdır. Eğitimdeki kaliteyi artırmanın yolu teknolojinin imkanlarından faydalanmak, müfredatı güncellemek, alana uygun materyalleri kullanmak ve her zaman daha fazlası için çaba göstermekten geçmektedir.

Uluslararası turizm şirketleri ve özellikle zincir otellerin sayılarındaki artış ile uzaktan eğitimin bilgiye hızlı ve doğru erişim açısından önemi sektör çalışanlarının daha donanımlı hale getirilmeleri yani hizmet içi eğitimlerde görülmektedir. Gerek yurt içi gerek yurt dışı eğitimlerde sektörün tüm paydaşları ortak bir amaç için iş birliği göstermektedirler. Örnek olarak uluslararası bir zincir otel işletmesi tüm ülkelerdeki mutfak şeflerini menüye eklemek istedikleri bir yemek veya bir ülke mutfağı konusunda

donatmak istediğinde tek merkez ve uzaktan eğitim sistemiyle eşzamanlı olarak ders ve bilgiye ulaşmalarını sağlamakta ve bu suretle zaman ve paradan tasarruf etmenin yanı sıra dünyadaki tüm şubelerinde gerekli gördüğü değişiklik veya yeniliğe aynı anda ulaşmakta ve bir standart yakalamaktadırlar.

C. YÖNTEM

Araştırmanın temel sorunsalı; uzaktan eğitimin turizm eğitiminde daha etkin ve verimli kullanılması için gerekli olan saha verisi eksikliğidir. Bu nedenle araştırma paydaşlardan doğru ve güvenilir veri toplamaya yönelik yöntemlere odaklanmıştır.

Bilim tarihine on yedinci yüzyıl sonlarından itibaren egemen olmaya başlayan pozitivist yaklaşımlar, yirminci yüzyıla kadar etkililiklerini sürdürmüş ve nicel verilere dayalı deneysel incelemelerin değişmez, genellenebilir ve evrensel olduğu fikri genel kabul görmüş bir fikir olarak bilimsel literatürü domine etmiştir. Ancak yirminci yüzyılın başlarından itibaren bilimde yaşanan bir takım radikal değişiklikler neticesinde nesnel ve indirgemeci anlayış tartışılmaya başlanmış ve bu dönemden itibaren öznel bilginin önemini vurgulayan bir anlayış yaygınlaşmıştır (Baltacı, 2019). Bu araştırmada bilimsel araştırma yöntemlerinden gözlem ve görüşme nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

1. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini yükseköğretim turizm eğitiminde görev alan öğretim elemanları ve turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yöneticileri ve çalışanları oluşturmaktadır. Ancak evrene ulaşmak araştırmacı açısından zaman olarak zorlayıcıdır. Bu yüzden çalışmanın örnekleme olarak sınırlı sayıda yükseköğretimde turizm öğretim elemanı ile turizm alanında faaliyet gösteren işletmelerden yine sınırlı sayıda yönetici olarak belirlenmiştir. Kartopu örnekleme tekniği neticesinde çalışmanın birinci ayağı olan yükseköğretim turizm eğitim temsilcisi olarak altı farklı üniversiteden farklı titlerdeki yirmi iki öğretim elemanı ile görüşülmüştür. Çalışmanın ikinci ayağı olan sektör bölümü için ise turizm alanında faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı altı otelde on dokuz idarecinin görüşlerine başvurulmuştur.

2. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği

Bu çalışmada verilerin toplanması için hazırlanan görüşme soruları belirlenmiş ve katılımcılarla randevu alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formatında katılımcılara bu sorular yöneltilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorular sorarak görüşmenin akışını etkileyebilir ve katılımcının cevaplarını açmasını ve ayrıntıya girmesini sağlayabilir. Bu teknik belirli düzeyde bir standart ve bununla birlikte esnek de olabilme özelliği ile sosyal bilim araştırmalarına daha uygun bir teknik görünümü vermektedir (Türnüklü, 2000). Görüşme soruları hazırlanırken literatür ve uzman kişilerin görüşlerinden faydalanılmıştır.

Araştırmanın veri toplama ve analiz bölümünde biri akademisyenlere diğeri sektör temsilcilerine yönelik olmak üzere iki soru grubu geliştirilmiştir. İki grupta kullanılan faktörler kapsamlı akademik kaynak taraması ve açık kaynaklardaki saha uygulama verileri incelenerek belirlenmiştir. Faktörlerin belirlenmesinde ayrıca saha uzmanları, öğretmenler ve turizm sektöründeki profesyonel hizmet

sağlayıcılar ile yapılan yarı-yapılandırılmış mülakatlar da kullanılmıştır. Sorulardaki faktörler doğal olarak benzerlik gösterse de tamamen aynı değildir çünkü uzaktan eğitimin öğretilere bakan yönleriyle sektöre bakan yönleri arasında benzerlikler olduğu kadar dikkate alınması gereken farklılıklar da mevcuttur.

D. BULGULAR

Birinci araştırma grubu olan yükseköğretim kurumlarında görev yapan öğretim görevlileri/elemanları ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Tablo1’de birinci bölümün örneklemini oluşturan akademisyenler için hazırlanan araştırma soruları ve görüşmeler esnasında katılımcılar tarafından en sık kullanılan ifadeler gösterilmiştir. İfadelerin kaç kez tekrar edildikleri parantez içerisinde sayı olarak belirtilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Soruları Karşısında Akademisyenlerin Cevap Olarak En sık Kullandıkları İfadeler

Uzaktan Eğitimin Üstün Yönleri	Düşük Maliyet (12)	Esnek Zaman (10)	Ulaşılabilirlik (6)
Uzaktan Eğitimin Zayıf Yönleri	Düşük Katılım (9)	Eğitimde Verimsizlik (5)	Sosyalleşme Eksikliği (5)
Uygulamalı Eğitimlerin Okuldaki Atölyelerde Verilmesinin Üstün Yönleri	Yaparak-Yaşayarak Öğrenme (10)	Mesleki Gelişim (3)	Deneyimleme (3)
Uygulamalı Eğitimlerin Okuldaki Atölyelerde Verilmesinin Zayıf Yönleri	Yüksek Maliyet (6)	Eğitimde Verimsizlik (4)	Donanım Yetersizliği (4)
Uygulamalı Eğitimlerin İşletmede Çalışarak / Staj Yaparak Verilmesinin Üstün Yönleri	Sektörü Tanıma (10)	Network (6)	Mesleki Gelişim (6)
Uygulamalı Eğitimlerin İşletmede Çalışarak / Staj Yaparak Verilmesinin Zayıf Yönleri	Öğrencilerin Ucuz İstihdam Olarak Görülmesi (6)	Kendi Alanı Dışında Çalışma / Çalıştırılma (5)	Denetimsizlik (3)

Görüşmeler sırasında yükseköğretim kurumlarında görev yapan öğretim elemanlarının dikkat çekici ifadelerinden bazıları aşağıdaki gibidir;

“...Hababam Sınıfı filminde Mahmut Hoca’nın okul ile de dört duvar arasında olmaz, gerektiğinde her yerdir repliğinin vücut bulmuş halidir uzaktan eğitim...” (A22)

“...il dışında okuyan bir öğrenci için barınma, yeme içme, yol parası gibi harcamalar ciddi külfete dönüşebiliyor. Uzaktan eğitimle bu giderlerin önüne geçmek mümkün. Bunu yok sayamayız...” (A5).

“...atölyelerdeki dersleri başladıktan sonra birçok öğrencimizin mesleğe bakış açısının değiştiğini, bu konuda daha özgüvenli hale geldiklerini biliyoruz...” (A20)

“...pandemi sürecinde neredeyse dünyanın geri kalanı ile birlikte biz de uzaktan eğitime apar topar geçmek zorunda kaldık ancak mevcut müfredatımız bana göre uzaktan eğitim için uygun değildi. Dersleri işledik fakat ne kadar verimli geçtiği konusu tartışmaya açıktır...” (A17)

“...kampüste öğrenciler derste de ders haricinde kantinde de etkileşim halindedir. Oysa uzaktan eğitimde sosyalleşme konusunda büyük sıkıntı yaşıyorlar...” (A10)

“...belki de gelenekçi bir yapıya sahip olduğumdan olabilir ancak ben uzaktan eğitim yolu ile verimli bir eğitim verilebileceğini düşünüyorum...” (A3)

İkinci araştırma grubu olan sektör temsilcileri ile de yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Tablo2’de ikinci bölümün örneklemine oluşturan sektör temsilcileri için hazırlanan araştırma soruları ve görüşmeler esnasında katılımcılar tarafından en sık kullanılan ifadeler gösterilmiştir. İfadelerin kaç kez tekrar edildikleri parantez içerisinde sayı olarak belirtilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Soruları Karşısında Sektör Temsilcilerinin Cevap Olarak En sık Kullandıkları İfadeler

İşletmelerin Personel İstihdam Etme Kanalları	Düzensiz Başvurular (16)	Personel Referansı (12)	İç Kaynaklar (11)
Personel İstihdamında Turizm Eğitiminin Önemi	Mesleki Bilgi (9)	Uzun Vadeli Yatırım (6)	Saygılı Olmaları (6)
Mevcut Okul-Sektör İş Birliği¹	İş birliği Planlama Aşamasında Başlamalı (8)	Sektörün Beklentilerine Kulak Verilmeli (7)	Sektör Elini Taşın Altına Daha Çok Koymalı (7)
Okul Eğitimi ile Çıracılık Eğitiminin Birlikte Uygulanması	Mantıklı (9)	Kulağa Hoş Geliyor (5)	Çok İsabetli (2)
Turizm Eğitiminin Nasıl Olması Gerektiği	Hibrit/Karma (16)	Uzaktan Eğitim (2)	Yüz Yüze Eğitim (1)
Uygulamalı Eğitimlerin Okuldaki Atölyelerde Verilmesinin Üstün Yönleri	Mesleki Gelişim (12)	Deneyimleme (8)	Eğitimde Verimlilik (6)
Uygulamalı Eğitimlerin Okuldaki Atölyelerde Verilmesinin Zayıf Yönleri	Güncel Olmaması (12)	Yetersiz Donanım (6)	Gerçeklikten Uzak Olması (5)
Uygulamalı Eğitimlerin İşletmede Çalışarak / Staj Yaparak Verilmesinin Üstün Yönleri	Mesleki Gelişim (13)	Sektörü Tanıma (9)	Mesleği Tanıma (6)
Uygulamalı Eğitimlerin İşletmede Çalışarak / Staj Yaparak Verilmesinin Zayıf Yönleri	İş Kazası Riski (6)	Mesleğe Uygun Olmayan Öğrenciler (6)	İşlerin Aksaması (5)

Görüşmeler sırasında sektör temsilcilerinin dikkat çekici ifadelerinden bazıları aşağıdaki gibidir

“...bu konuda okullarımıza haksızlık etmemek gerektiğini düşünüyorum. Zira bir kişi dört yıl boyunca bir okulda öğrenciyken ortalama yirmi beş yıl sektörün bir çalışanı olarak hizmet veriyor. Buna göre sektörün elini taşın altına daha fazla koyması gerektiğini düşünüyorum...” (S11)

“...ara eleman olarak belki önemsiz görülebilir fakat uzun vadede düşündüğünüzde ileride bir işletmeye genel müdür olacak birisinin mesleki eğitim almış olmasını beklersiniz. Bu bağlamda turizm sektöründe çalışacak birinin turizm eğitimi almış olması bence çok mühim”

“...gerek staj için gelen öğrenciler olsun gerek mezun olduktan sonra işe başlayan arkadaşlarımızla bugüne kadar hiç sorun yaşamadım. Onlarla aynı dili konuşuyor olmak iş ortamını daha keyifli hale getirdi hep...” (S14)

Araştırmanın bulguları uzaktan eğitimin tüm paydaşlar tarafından faydalı bir seçenek olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Teknoloji ve değişen ihtiyaçlar hayatın her alanını olduğu gibi turizm sektörünü ve eğitimini de etkilemektedir. Yarım asırdan beri bu alanda yapılan çalışmalar (Moore, 1973) ihtiyacı ortaya

¹ On yedi katılımcı mevcut okul-sektör iş birliğini yetersiz bulduğunu belirtmiştir ve sorudaki ifadeler bu katılımcılara aittir

koymaktadır. Kaçınılmaz olan değişim genellikle öngörülemez bir yapıda kendini gösterebilmektedir. Değişime ayak uydurabilen kurumlar yaşamaya ve gelişmeye devam ederken yeni sistemleri etkin kullanamayan kurumlar değişimden zarar görmekte hatta tarih sahnesinden silinebilmektedir.

Uzun süredir kullanılan ancak *Covid-19* ile birlikte çok hızlı bir şekilde tüm akademik dünyayı etkisi altına alan uzaktan eğitim de sistematik olarak yönetilmesi gereken etkili bir değişim akımıdır. Gelişmiş ülkeler uzaktan eğitimi anaokulundan yükseköğretime kadar her seviyede ve her sektörde verimli bir şekilde kullanabilmektedir. Ülkemiz de gerek altyapı oluşturma ve gerekse uzaktan eğitim okur-yazarlığı noktasında başarılı bir noktadadır. Özellikle turizm fakültelerini de kapsayacak şekilde Türkiye'deki tüm üniversiteler *Covid-19* döneminde uzaktan eğitime başarılı bir geçiş sağlamış ve eğitim kalitesini düşürmeden hizmet üretmeye devam etmiştir. Şimdi pandeminin etkisinin azalması ile birlikte tamamen eskiye dönüş olmamakla birlikte sınıf-içi eğitime ya da hibrit bir eğitime yönelik bir değişim yaşanmaktadır.

Uzaktan eğitim birçok sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de eğitimin en yaygın araçlarından biridir. Üniversiteler ve öğretim elemanları verimli bir sistem oluşturmak için teknolojiyi ve öğretme yöntemlerini çok iyi takip etmeli ve kullanmalıdır. Uzaktan eğitim bazı zayıf yanlarının yanında, turizm yükseköğretiminde okul-sektör iş birliğini güçlendirebilecek üstün yönleri de sahiptir. Araştırmaya katılanların büyük bir kısmı öğretmenin sınıf içindeki varlığının önemini ifade etse de uzaktan eğitimin üstün olduğu noktalar olduğunu da kabul etmektedir. Akademisyenlerin ve sektör temsilcilerinin büyük bir kısmı teorik derslerin uzaktan eğitimle verilebileceği ancak uygulama derslerinin sınıfta hatta sahada olmasının daha verimli olacağı düşüncesindedir. Araştırmada uzaktan eğitimin turizm eğitimindeki etkisini okul-sektör iş birliği özelinde ele alınmaktadır. Kapsamlı kaynak taramasının yanı sıra yapılandırılmış mülakatlar vasıtasıyla turizm sektörünün iki temel paydaşı olan turizm yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ile turizm sektörünün temsilcilerinden alınan görüşler hem araştırmacılara hem de yöneticilere katkı sağlayacak niteliktedir. Araştırmaya katılan 22 akademisyen ve 19 sektör temsilcisinin neredeyse tamamı uzaktan eğitimin doğru yönetildiğinde okul-sektör iş birliğine katkı sağlayacağına inanmaktadır. 16 sektör temsilcisi okullarda verilen genel eğitimle işe dayalı çıraklık eğitiminin birlikte yürütüldüğü eğitim modelini uygulanabilir ve faydalı bulmaktadır. Benzer şekilde 19 sektör temsilcisinden 16'sı hibrit (sınıf-içi ve uzaktan eğitim) bir eğitimin daha faydalı olacağını ifade etmiştir. Mülakatlara katılan 22 akademisyenin görüşleri de sektör temsilcileri ile paralellik arz etmektedir. Zaman ve insan gücü kısıtlamaları nedeniyle daha fazla paydaşa ulaşamamıştır. Gelecek araştırmacıların araştırma sorularını çoğaltarak daha fazla katılımcıya ulaşmaları daha fazla bilgiye ulaşılmasını sağlayacaktır.

Turizm sektörü ve yükseköğretim temsilcilerinin en önemli iki paydaş olarak uzaktan eğitime belirli oranda ve teorik dersler için kullanılmak koşuluyla destek vermesi ve okul-sektör iş birliğinin güçlendirilmesini istemesi araştırmanın ortaya koyduğu umut verici bir sonuçtur. Ortak akılla geliştirilecek hibrit eğitim modelleri ile tüm sektörün ve ülke ekonomimizin faydalanacağı bir iş birliği modeli ortaya çıkarılabilir. Araştırma hem turizm yükseköğretim kurumlarındaki akademisyenler ve idareciler hem de turizm sektöründeki işveren ve çalışanlar için faydalı bulgular ortaya koymaktadır. Çözüme ve iyileştirmeye yönelik gelecek araştırmalarda bu araştırmanın sonuçları faydalı olacaktır.

Uzaktan eğitimin kullandığı araçlar ve teknolojiler de her geçen gün gelişmekte ve değişmektedir. Özellikle yapay zekanın da yaygınlaşmasıyla birlikte uzaktan eğitimin de biçim değiştirmesi olasıdır. Gelecek araştırmacıların yeni bir tartışma alanı olarak uzaktan eğitimde teknolojinin etkisine odaklanması beklenebilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'nun 27/12/2022 tarih ve 563 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acosta, E. F. (2003). Interactive platforms for Virtual. *International Journal of Engineering Education*, 19(3), 389-397.
- Arpat, B., Kalfa, V. R., Akşit, A., & Çamurdan, B. (2017). Meslek yüksekokullarında nitelikli ara eleman ihtiyacını karşılamada yeni arayışlar: 3+1 işbaşı eğitim modeli Honaz Meslek Yüksekokulu Örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8(2), 76-94. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/447227>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497090>
- Bingöl, D. (2003). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basım.
- Bower, B. L., & Hardy, K. P. (2004). From correspondence to cyberspace: Changes and challenges in distance education. *New directions for community colleges*, 2004(128), 5-12.
- Cantoni, L., Kalbaska, N., & Inversini, A. (2009). eLearning in tourism and hospitality. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 8(2), 148-156. https://www.researchgate.net/publication/41394934_Elearning_in_tourism_and_hospitality_A_m_ap
- Casey, D. M. (2008). The historical development of distance education through technology. *TechTrends*, 52(2), 45-51.
- Cengiz, E. (2014). Üniversite-sanayi iş birliği üzerine değerlendirmeler. *Yükseköğretim Dergisi*, 4(1), 1-8.
- de Oliveira, M. M. S., Penedo, A. S. T., & Pereira, V. S. (2018). Distance education: advantages and disadvantages of the point of view of education and society. *Dialogia*, (29), 139-152.
- Dohmen, G. (1967). *Das Fernstudium: Ein neues pädagogisches Forschungsfeld und Entwicklungsfeld*. Quelle u. Meyer.
- Dubey, V. N. (2017). Changes and challenges in distance education: In special reference to students, teachers and universities interrelationships. İçinde G. K. Dwivedi & Shruti (Eds.), *Distance Education and ITC* (ss 169-177). Tridev Publications.
- Eşitti, B. (2019). Turizm yüksek öğretiminde işbaşı eğitim uygulaması: turizm akademisyenlerinin beklentileri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 24 - 34. <https://doi.org/10.17123/atad.636716>
- Ismail, N., & Zaman, H. B. (2011). Self-voicing browser enhancing accessibility in vertual learning environment for the blind. *Journal of Special Education*, 1(1), 72-85. <https://journal.nase.org.my/index.php/jsne/article/view/31/31>
- Karacan, S., & Karacan, E. (2004). Meslek yüksekokullarında (MYO) yapılan staj uygulamalarına ilişkin bir araştırma: kalite ve verimlilik için iş yerleri-MYO işbirliğinin gereği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 168-184.
- Kırık, A. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, (21), 73-94. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/206441>

- Larreamendy-Joerns, J., & Leinhardt, G. (2006). Going the distance with online education. *Review of Educational Research*, 76(4), 567-605.
- Moore, M. G. (1973). Toward a theory of independent learning and teaching. *The Journal of Higher Education*, 44(9), 661-679.
- Mupinga, D. M. (2005). Distance education in high schools: Benefits, challenges, and suggestions. *The clearing house: a journal of educational strategies, Issues and Ideas*, 78(3), 105-109. <https://doi.org/10.3200/TCHS.78.3.105-109>
- Nagy, A. (2005). The impact of e-learning. İçinde P. A. Bruck, Z. Karszen, A. Buchholz & A. Zerfass (Eds.), *E-Content* (ss. 79-96). Springer.
- Parsons, G. (2010). Information provision for HE distance learners using mobile devices. *The Electronic Library*, 28(2), 231-244.
- Peters, O. (1973). *Die didaktische struktur des fernunterrichts: untersuchungen zu einer industrialisierten form des lehrens und lernens*. Beltz.
- Solmaz, S. A., & Ulama, Ş. (2014). Türkiye'de turizm eğitim-öğretiminde mevcut durum üzerine analitik bir değerlendirme. *1.Uluslararası Turizm ve Yönetim Araştırmaları Kongresi*, Antalya, Mayıs 2014. https://www.researchgate.net/publication/294428369_Turkiye'de_Turizm_Egitim-Ogretiminde_Mevcut_Durum_Uzerine_Analitik_Bir_Degerlendirme
- Song, S. M. (2010). *E-learning: Investigating students' acceptance of online learning in hospitality programs* (Yayımlanmamış doktora tezi). Iowa State University Hospitality Management.
- Tait, A. (2003). Guest editorial-reflections on student support in open and distance learning. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 4(1). <https://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/download/134/214>
- Trentin, G. (1998). Computer conferencing systems as seen by a designer of online courses. *Educational Technology*, 38(3), 36-43.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- Yardımcı, A., & Müftüoğlu, E. B. (2015). Üniversite sanayi işbirliğine sanayi kesiminin bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 815-838. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002373

TÜRK DÜŞÜNÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDEKİ KIRILMA NOKTALARI *

 Şeymanur KARABULUT^a

 Salih YALIN^b

Öz

Bugün Çin'in doğusundan Türkistan'a, Sibiryaya içlerinden Balkanlara kadar birçok coğrafya da yaşayan Türklerin düşünce dünyasına ait bilgiler, yapılan çok sayıda çalışmaya rağmen henüz istenilen doyuruculuğa ulaşamamıştır. Bu durumun sebepleri arasında, incelenen alanın oldukça çeşitli olmasının yanında Türkler gibi çok eski ve farklı coğrafyalarda yaşamış bir milletin düşünce dünyasının araştırılıyor olması gösterilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlanan Türk tarihi ve Türk medeniyeti araştırmaları cumhuriyetten sonra hız kazanarak ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Çalışmanın amacı birçok coğrafyaya yayılmış ve köklü bir geçmişe sahip olan Türk düşüncesinin ana hatlarıyla anlaşılmasına öncülük etmek ve düşünceyi etkileyen özelliklerinden bahsetmektir. Çalışma ilk dönem Türk düşüncesi ve cumhuriyetin kurulmasına kadar geçen zamanda yaşanan Türk düşüncesinin seyrini incelemektedir. Çalışmada doküman incelemesi yapılarak nitel yöntem ile Türk Düşüncesinin özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Makalenin içerisinde Türk Düşüncesinin hoşgörülü yapısının ve çok sesliliğinin ana sebebi olan göçebelik üzerinde durulmuş, cihan hakimiyeti düşüncesinin kökenine ait bilgiler verilmiştir. Türk düşüncesinin ana ilkeleri olan işlevsellik, gerçekçilik ve akli sezgiciliğin Türk düşüncesine yansımaları incelenmiştir. Türklerin düşüncesini etkileyerek düşünceyi dönemlere ayıran unsurlar, düşüncenin yöneldiği hususlardır. İnsanın ilgi alanı düşüncenin de seyrini değiştirmiştir. İlk dönem düşüncesinde doğa ile kurulan sıkı ilişki sonucu mitoloji gelişim göstermiştir. İslami dönemde ise evrensel bir din ile temas etmenin ve güçlü bir devlet düzeninin etkisiyle tasavvuf ve devlet felsefeleri gelişmiştir. Modern dönemde düşünce, varlığın devamı endişesi taşıdığından başka bir medeniyetin tekniğine ve bilimine ilgi gösterilmiş ve bu alanlarda fikirler üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk düşüncesi, Göçebelik, Cihan hakimiyeti.

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Peyami Safa'nın Türk Düşüncesine Bakışı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, nurkarabulut786@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, yalin@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 28.12.2023, Makale Kabul Tarihi: 05.08.2024

GENERAL CHARACTERISTICS OF TURKISH THOUGHT AND BREAKING POINTS IN ITS HISTORICAL DEVELOPMENT PROCESS

Abstract

Today, the information on the world of thought of the Turks living in many geographies from the east of China to Turkestan, from Siberia to the Balkans has not yet reached the desired level despite numerous studies. Among the reasons for this situation, it can be shown that the field of study is quite diverse and the world of thought of a nation like Turks, which has lived in very old and different geographies, is being investigated. The research on Turkish history and Turkish civilization, which started in the last periods of the Ottoman Empire, gained momentum after the republic and started to give its first examples. The aim of the study is to pioneer the understanding of Turkish Thought, which has spread to many geographies and has a deep-rooted history, and to talk about the features that affect the thought. The study examines the course of Turkish thought in the first period and the course of Turkish thought until the establishment of the republic. In the article, nomadism, which is the main reason for the tolerant structure and polyphony of Turkish Thought, is emphasized. Again, information on the origin of the idea of world domination, one of the important topics of Turkish thought, is given. The reflections of functionalism, realism and rational intuitionism, which are the main principles of Turkish thought, on Turkish thought are analyzed. The elements that influenced Turkish Thought and enabled the thought to be divided into periods were the things that the thought was directed towards. Human interest has changed the course of thought. Mythology developed as a result of the close relationship established with nature in early thought. In the Islamic period, Sufism and state philosophies developed under the influence of contact with a universal religion and a strong state order. In the modern period, since thought was concerned with the continuation of existence, interest was shown in the technique and science of another civilization and ideas were produced in these fields.

Keywords: Turkish thought, Nomadism, Word domination.

Giriş

Tarih sahnesine çıkış zamanları tam olarak bilinmeyen Türklerin, düşünce tarihleri de kendileri kadar eskiye dayanmaktadır. Türklerin bir nehir gibi farklı coğrafyalardan geçerek sürdürdüğü düşünce yolcuğu çeşitli kollara ayrılmış, karşılaştığı kültürlerden edindiği birikimlerle kendine özgü bir düşünce deltası oluşturmuştur. Düşünce tarihi, içerisinde medeniyetten sanata, edebiyattan bilime ve dinden siyasete kadar birçok alanı içinde barındırır. Bu bağlamda geçmişi çok eskilere uzanan Türklerin düşünce tarihi üzerine araştırma yapmanın zorluğu açıktır. Bu sebeple çalışmanın kapsamını daraltmak için Türklerin düşüncesini etkileyen ana unsurlardan bahsedilmekte, ayrıntılara girilmemektedir. Dolayısıyla çalışmada ağırlıklı olarak Türk düşüncesi içerisinde yaşanan ana kırılma noktalarına yer verilmiştir.

Düşünce tarihi insanın tarih sahnesine çıkmasıyla başlar. İnsan önce kendini diğerlerinden ayırarak kim olduğunu sorgular sonraki süreçte de evreni, yaşamı ve yaşamın sonunun ne olacağını sorgulayarak bunlar hakkında düşünür. Böylece düşünme sürecinin öznesi olan insan, var olarak düşünme tarihini de başlatmış olur. Düşünme bir süreçtir ve hem özne olan insan hem de düşünülen nesne düşünmenin bir parçasıdır (Gencer, 2017, s. 137). Beynin nesnelere ve olaylar üzerinden yaptığı çıkarımlar sonucu üretilen düşünce, dil ile varlık sahasına çıkar. Bu sebeple düşünce sadece beyin ürünü

değildir, aynı zamanda dilin üreticisi olan toplum ile de ilgilidir (Florov, 1991, s. 134). Düşünce, insanla varlık arasında kurulan ilişkinin sonucu oluşur ve bu ilişkinin şekli de yöntemi de belirsizdir.

Düşünce tarihi sadece felsefe ve bilimden oluşan bir alan değildir. Düşünce problem çözümünün yanında sanat da üretir, bilimsel gelişmeleri ürettiği gibi edebiyatta düşüncenin ürünüdür ve düşünce tarihine dahildir (Ülken, 2016, s. 7). Örnek verecek olursak felsefe tarihinin sistematik ürünleri, mitolojik döneme ait yaratılış destanları ve edebi şiirler de düşünce tarihini oluşturan unsurlardır. Türk düşünce tarihinin ilk dönemlerinden bahsederken o döneme ait siyaset felsefesini öğrenmek için başvuru olan Orhon Yazıtları kadar Türk mitolojisini ve bozkır kültürünü öğrendiğimiz Türeyiş, Şu, Yaratılış gibi destanlarda bu dönemin düşünce tarihini oluşturan kaynaklardır.

A. TÜRK DÜŞÜNCESİ

Türk adı sıfat olarak “güçlü”, “kuvvetli” anlamlarına gelir. Bu ad önceleri Göktürk Devletini ifade ederken sonraları soy anlamı kazanmıştır (Salman vd., 2018, s. 3). Türklerin yönetici unsur olarak kurdukları devletlerde ve genel anlamıyla öz benliklerini koruyarak etkilendikleri çevrelerin kültürlerinden kendi düşüncelerine kattıkları unsurlar Türk düşünce tarihini oluşturmuştur. Türk düşüncesinde geçen Türk kelimesi bir ırkı işaret etmemekte, daha çok Türk kültür çevresinde oluşan düşünceleri ifade etmektedir (Maraş vd., 2018, s. 19). Devletlerin, devleti oluşturan ana grubun adıyla anılması o grubun liderlik özelliğinden kaynaklanmaktadır (Göka, 2015, s. 41). Bunun gibi Türk düşüncesinin Türk adıyla isimlendirilmesi de bu düşüncede yer alan fikirlerin, Türk fikir akımları çerçevesinde üretilmesi ve Türk fikirlerinin diğer fikirlere liderlik ederek bünyesine katması nedeniyledir. Türkçe konuşan insanların eserlerini hangi dille yazdıklarının ya da hangi devlet bünyesinde kaleme aldıklarının bir önemi yoktur. Bu insanların oluşturdukları bütün düşünceler Türk düşüncesini oluşturur.

Tarihin en eski milletlerinden biri olan ve yerleşik bir coğrafyada bulunmayıp dünyanın farklı yerlerine yayılmış Türklerin, düşünce tarihini incelemek bu alanda yapılan çalışmaların zorluğunu artırmaktadır. Türk düşüncesi alanında yapılan çalışmaların öncülerinden biri de Hilmi Ziya Ülken’in “Türk Tefekkürü Tarihi” kitabıdır. Ülken bu alanda çalışma yapmasının iki sebebe dayandığından bahsetmektedir. Bu sebeplerden ilki okullarda düşünce tarihinin okutulmamasıdır. Düşüncenin geçirdiği safhaları bilmeden düşünce dünyamızın gelişemeyeceğini söyleyen Ülken, öğrencilere düşünce tarihinde kaynaklık etmesi için bu kitabı yazmıştır. İkinci sebep ise bu alanın isimlendirilmesini de etkileyen Türklerin, Batı sistematigi anlamında gerçek bir felsefelerinin olmadığı düşüncesidir. Ülken bu görüşlerini şöyle açıklamaktadır: Türk düşünce tarihinde sistemli bir felsefe anlayışı yoktur ve büyük bir felsefeci çıkaramadığı için sadece Türk felsefe tarihi ya da Türk ilim tarihi yazılamayacaktır. Türkler daha çok tercümanlık ve şerh geleneğini sürdürmüşlerdir (Ülken, 2016, s. 9). Bu sebeple bu alanı Türk düşünce tarihi olarak isimlendirir. Ancak bu çalışma için Türk düşüncesi isimlendirmesinin tercih edilmesi Ülkenden farklı bir sebebe dayanmaktadır. Alanın isimlendirilmesinde felsefe ve fikirleri kapsayan daha kuşatıcı bir anlam taşıdığı için Türk düşüncesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda Ülken’in Türk felsefesinin şarihçilikten öteye gidemediği ön yargısı da bu alanın bakir yıllarında ilk çalışmaları yapmasından ve bu sebeple daha sonraki dönemde Türk felsefesi çalışmalarının gelişimini görmemesinden kaynaklanmaktadır. Ülken’in araştırma yaptığı dönemde Batı felsefesinin genel kanısı

İslam felsefesinin şarihçi olduğudur. Türk felsefesinin İslam felsefesi içerisinde kabul edildiği ve Ülken'in de bu kaynaklardan beslenmek zorunda olduğu düşünüldüğünde ön yargısının sebebi anlaşılacaktır (Maraş vd., 2018, s. 18) Batı medeniyetinin, Türklerin düşünce sistemlerine dair sahip oldukları görüş; Türklerin savaşçı ve göçebe oldukları için düşünmeye vakitlerinin olmadığı, kendilerine verilen düşünceyi alıp kabul ettikleri yönündedir (Görgün, 2020, s. 7).

Her milletin kendisine mahsus nitelik taşıyan felsefeleri vardır, ancak bazı felsefeler Batı felsefesinin sistemleşme tanımlarına uygun olarak sistemleşmemiştir. Düşüncenin yazıya geçirilip sistemleşmemiş olması araştırmaları zorlaştırmaktadır. Ülken ve diğer ilk dönem araştırmacılarının Türk felsefesi olmadığını söylemelerindeki ana sebeplerden biri de bu sistemleşme anlayışıdır (Görgün, 2020, s. 16). Özellikle ilk dönem Türk felsefesine dair bilgilerin eksikliği sözlü kültürün hâkim olduğu bir toplulukta düşüncelerin yazıya aktarılamamış olmasından kaynaklanır. Türk düşüncesinin, Batı felsefesinin sistemleşmesine benzemiyor olması Türk düşüncesinin eksikliğini göstermez. Günümüzde geçerli kabul edilen sistemler gelecekte belki kabul edilmeyebilir. Bu durumda günümüzün bilgilerini yok saymak nasıl mümkün değilse Türk düşüncesinin geçmişteki birikimlerini, günümüzdeki sistemlere uymadığı için yok saymak da mümkün değildir.

Felsefe tarihinin Yunan medeniyetiyle başladığı noktasında modern anlayış hemfikirdir. Oysa insanın varlık sahasına çıkmasıyla başlayan düşüncenin, sistemleşmesi farklı olsa da başka medeniyetlerde de bulunduğu açıktır. Varlık nedir? sorusunu soran her millet varlık felsefesi, ahlaki kuralları olan milletler de ahlak felsefesi yapmışlardır (Çubukçu, 1987, s. 59-60). O halde bütün milletler farklı felsefelerde pay sahibidir ve en az Yunan medeniyeti kadar felsefenin tarihinde yer alma hakkına sahiptir.

Erol Güngör milletlerin karakteri olduğunu ve böylece diğer milletlerden ayrıldığını söylemektedir. Ferdi karakterin oluşması kişinin devamlı olarak gösterdiği eğilimlere bağlıdır. Bu eğilimler nesiller boyunca aktarıldığında milletin karakterini oluştururlar. Her insan biricik olsa da aynı millete mensup insanlar benzer eğilimler gösterirler. Milletlerin en çok sergilediği özellikler, milletin karakterini oluşturduğundan felsefeleri de bu karaktere göre şekillenecektir (Güngör, 1996, s. 125-126).

B. TÜRK DÜŞÜNCESİNİN GENEL İLKE VE ÖZELLİKLERİ

Hilmi Ziya Ülken (2016, s. 18) Türk düşüncesinin ana ilkelerinin işlevselcilik, realistik ve ani, vasıtasız olarak bilgilere ulaşmayı sağlayan sezgicilik olduğunu söylemektedir. Bu ilkeler Türk düşüncesinin bütünlüklü ve pratik yapısını göstermesi açısından önemlidir.

Türk düşüncesine göre pratiğe geçirilmeyen şeylerin teorilerinin kurulması anlamsızdır. Üretilen teori ve hayata geçirilen hali arasında uyum olmalıdır. İşlevsellik, kurulan teoride aranan şarttır. Bu ilke sürekli hareket halinde olan Türkler için hızlı fikir üretme ve çözüm geliştirme anlayışının bir sonucudur. Realist yapısı sayesinde ise doğanın katı kuralcılığına yani determinizme ve Hint, Sami felsefelerin saplandıkları aşırı mistik anlayışa düşmez. Doğa yasalarının keskinliği ve insan iradesi arasındaki denge bu ilkelerle sağlanmış olur. Gerçekçi ve hayatla iç içe bir felsefe Türk düşüncesinin çerçevesini belirlemektedir. Türklerde ruhun ölümsüzlüğü kabul edilmekle birlikte iki âlem arasında denge gözetilerek Hint dinlerinde olan öte âlemde huzura erileceği, yaşamın acıdan ibaret olduğu inancı yoktur

(Yitik, 2017, s. 28). Öldükten sonra gidilen mekânın gerçek yaşam yeri gibi görüldüğü anlayışlar iki âlem arasındaki bütünlük dengesini bozacağından Türk düşüncesinin ilkelerine uymaz. Sezgi yapıları ise akli bir sezgiye dayanır. Göçebe olarak karşılaştıkları her yeni durum ve yeni kültürden hızlı bir şekilde faydalı olanı almaları sezgi ile mümkün olur. Sezginin vasıtasız elde edilmesi ve duyuların dışında bir bilgi kaynağı ile elde edilen veriler daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilir olmakta, bu da bilginin doğruluğunu artırmaktadır. Akli sezgicilikte duyular bilgi edinmenin dışında tutulmaz onlara ilave olarak bir üst kaynak olarak sezgi devreye girer. Bilginin bütünlüklü olarak anlaşılması da bu yolla gerçekleşir (Bayraktar, 2021, s. 147). Türkler, sezgi ile karşılaştığı kültürlerden hızlı bir şekilde kendi felsefelerine uygun düşünceleri alır ve bütünsel yapısını korumayı başarır (Ülken, 2016, s. 18). Sürekli yeni milletlerin medeniyetleriyle karşılaşan Türkler için bu medeniyetlerden neyi alıp neyi almayacağını bilmek bu sezgi sayesinde olur. Yine savaşlar sırasında zafere ulaştıracak hamlelerin uygulanması ve göçler sırasında doğru yolu seçmenin imkânı bu sezgi ile sağlanmaktadır. Nesilden nesile aktarılan Türk düşüncesindeki bu ilkeler, aktif yaşam için vazgeçilmez olan ahlak felsefeleri üretmiş, realist anlayışın yansıması olarak düzeni korumayı sağlamak için devlet felsefeleri oluşturmuştur.

1. Göçebe Kültür

Milletlerin karakterini belirleyen şeylerin başında coğrafi şartlar gelmektedir. Bir milletin hayat tarzı ve yaşam şartları siyasi ve ekonomik yapısını etkilemekte ve bu da düşüncüyü şekillendirmektedir. Türk Düşüncesini şekillendiren şeylerin başında da göçebelik gelmektedir.

Göçebelik, ana hatlarıyla hayvancılıkla geçimini sağlayan ve bir otoriteye bağlı olmayan vahşi aile gruplarının davranışı olarak görülmüştür. Bu göçebe topluluklar medeniyetten mahrumdur çünkü yerleşik hayata geçip tarımla uğraşmadıklarından üretim faaliyetlerine katılamamışlardır. Aynı zaman da tarihleri yoktur ve birikimsizlerdir. Göçebeler kendileri üretmediğinden medeni toplumları istila ederek yaşamlarını sürdürürler ve kanun tanımazlar (Kafesoğlu, 1998, s. 33).

Bu göçebelik tanımlarının dışında başka bir göçebelik tanımının yapılması Türkler için zorunludur. Çünkü Türklerin göçebeliğinde hem üretim hem de kanun uygulayıcı bir devlet bulunur. Tarihte sırf bu sebeplerden dolayı Türklerin göçebe olup olmadıkları bile tartışma konusu olmuştur (Baştan, 2002, s. 10). İbrahim Kafesoğlu medeniyet anlayışına farklı bir tanım yaparak Türklerin göçebeliğine açıklama getirmektedir. Uğraşılan ekonomik faaliyetler coğrafi şartlara bağlıdır bu sebeple tarım ve hayvancılık arasında kültür bakımından bir üstünlük yoktur. Hayvancılıkla uğraşanlar tarımla uğraşanlardan daha az medeni sayılmazlar. Bunun yanında göçebelerin tarihsiz ve devletsiz oldukları düşüncesi hâkimdir. Ancak bu tezin istisnası göçebe olarak bilinen Türklerdir. Çünkü mazisine bakıldığında devlet kurma gelenekleri bütün dünya tarafından kabul edilmektedir ve tarihleri çok eskilere dayanır. Bu durumda Türklerle göçebe demek yerine tarihte benzeri görülmemiş bir "Bozkır Kültür Medeniyeti" kurduklarını söylemek daha yerinde olacaktır (Kafesoğlu, 1998, s. 34).

Türkler göçebe yaşamlarını kendilerine yerleşik bir düzen verilse de terk etmemekte bu da göçebeliklerini diğer göçebe topluluklardan ayırmaktadır. Türkler için göçebelik özgürlüklerini korumak için vazgeçilmezdir. Kalabalık Çin'e karşı hızlı hareket imkânı veren Türk göçebeliği, bir

bakıma Türklerin geleceklerinin de teminatı gibidir. İlk Türk hükümdarlardan Bilge Kağan'ın yerleşik hayata geçme önerisi bu nedenle kabul edilmemiştir (Gökalp, 1976, ss. 25-27) .

Türkler göçebelik sayesinde tutucu fikirlere saplanıp kalmamış, sürekli yer değiştirdiklerinden yeni fikirler ve milletlerle karşılaşmışlar böylece hoşgörülü olmayı öğrenmişlerdir. Aynı zamanda medeniyeti yıkan ahlaki davranışları görmüşler ve ahlak anlayışlarını bu kötü özelliklerden uzaklaşarak şekillendirmişlerdir (Çubukçu, 1987, s. 65). Göçebelik sayesinde medeniyetler arası kültür ve bilgi aktarımı yapan Türkler, farklı milletler arasında kültür köprüleri kurmuşlardır. Göçebe olarak kervanlarına yüklediklerini sonraki dinlenme yerinde başka medeniyetlerle bölüşmüşler böylece yeni fikirlerin ilk tohumlarını atmışlardır.

Göçebeliğin kazandırdığı bir diğer özellik ise Türklere doğaya saygı duymayı öğretmesidir. Türkler, zorlu göç koşulları sonucu karşılaştıkları aşılmaz dağların azametine hayranlık duymayı, ağaçların hayvanlar ve insanların yaşamı için vazgeçilmez olduğunu, suyun varlığın devamı için sahip olduğu önemi farklı coğrafyalara göçerek fark etmişlerdir. Göçler sırasında gerek taşımacılık gerekse beslenme olsun hayvanların yardımına ihtiyaç duyulması da insanların dışındaki canlılar konusunda hassasiyet kazanmalarını sağlamıştır (Maraş vd., 2018, ss. 18-20). Doğa ile iç içe yaşamak Türklerin pratik zekalarını artırmış, sezgilerini kuvvetlendirmiştir.

2. Beylik Gururu ve Dünyaya Nizam Getirme Ülküsü

Kafesoğlu tarafından tanımlanan bu nitelik, Türk yöneticilerinin sahip olduğu bir yönetim anlayışıdır. Türkler belki de sürekli at üstünde olduklarından kendilerini diğer milletlerden yüksekte görmüşler ve onları yönetebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bu yönetim, bir üstünlük sağlama ve güç gösterisi sergileme değil, Tanrıdan aldıkları yetki ile buyruğu altında olan halkı koruma anlayışına dayanmaktadır. Beylik gururu karşılık beklemeden kendisine itaat edeni korumayı ve onlara bir nevi hizmet etmeyi gerektirir (Kafesoğlu, 1998, s. 348).

Türklerin tanrı anlayışı vahdetçidir. Bu birlik anlayışı, Türklerin tanrısı olan Gök Tanrı'nın Türk beyine verdiği kut ile bütün cihanı tek bir merkezden yönetme ülküsünü doğurmuştur. Kut, yönetme hakkının tanrı tarafından hükümdara verilmesidir. Türk beyi adil ve Türk töresiyle halkını yönetirse tanrıdan gelen güç yani kut devam eder. Töreye uymayan halkına zulmeden ve bir beye yakışmayan davranışlar sergileyen yöneticilerden ise kut alınır (Ayhan vd., 2018, s. 320). Töre hükümdarın yaptığı kanunlardan, kurultayda alınan kararlardan ve gelenekten gelen örf-adetlerden oluşmaktadır. Töre halkın kendi içinden doğduğundan ve süregelen ilkeleri taşıdığından halk töreyi bilir. Hükümdarın davranışları ve uygulamaları da töreyi bilen halk tarafından her zaman için gözlemlenmekte ve denetlenmektedir. Böylece hükümdar mutlak bir otoriteye sahip olmadığını ve töreye uyduğu müddetçe yönetici olacağını bilmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 11).

Töre dediğimiz devlet yönetme kuralları ve kanunları zamana ve şartlara göre esnetilse de temel ilke olarak adil yönetim anlayışı asla değişmez. Halk ve yönetici din değiştirse dahi, törenin temel ilkeleri değişmez. Metafiziksel bir güç olarak kut alan bey fiziksel olarak da töreye dayanır ve devlet yönetimi için gerekli olan şartlar böylece sağlanmış olur. Türk düşüncesinin temel ilkelerinden olan teori ve pratik

arasındaki uyum ve sentez anlayışının bir yansıması devlet yönetme anlayışında da böylece kendini göstermiş olur.

Türk beyi, törenin uygulayıcısıdır. Töreyle uygularken milletini sever, korur ve onları emanet olarak görür. Kültürün Abidesi'nde yazdığı gibi bilgili Türk hakanları töreyle yönettikleri büyük devletlerinde halklarıyla birlikte yaşamaya gök çökmedikçe, yer yarılmadıkça devam ederler (Gökalp, 2019, s. 10). Gök Tanrı Türklere bütün dünyayı yönetme görevi vermiştir. Bu görev sonucu sadece buldukları yerlerin değil, kendilerini bütün âlemin yöneticisi olarak gören Türk hakanları öz saygıya sahip olur, beylik gururu taşırlar. Türk hakanları beylik gururu taşıdıklarından diğer milletlerin hükümdarları gibi halkına eziyet etmez ve otorite sağlamak için milleti üzerinde baskı kurmaz. Gök ve yer yaratılmış bu ikisi arasında da insanoğlu var edilmiştir. İlahi nizamın sağlanması için de Türk hakanına kut verilerek yönetici tayin edilmiş ve bütün insanlara hükmetme yetkisi verilmiştir. Kendini bütün insanları yönetmekle sorumlu hisseden ve bu sorumluluğun tanrıdan geldiğine inanan bir hükümdarın otorite kurmak için zorba olmasına gerek yoktur (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 12).

Türkler her milletin tarih sahnesinde bir görevi olduğunu Türklerin ise dünyaya nizam getirmekle görevli olduklarına inanırlar. Bu nedenle gittikleri her yerde örgütlü bir yapı kurmuşlar ve milletlere yöneticilik yapmışlardır. Halkları adil bir yönetim altında toplayarak bütün dünyaya düzen getirme düşüncesi belki de diğer halklar tarafından Türklerin, en çok savaşçılık özellikleriyle tanınmalarına sebep olmuştur.

C. TÜRK DÜŞÜNCESİNİN DÖNEMLERİ

Türk düşünce tarihini keskin sınırlarla dönemlere ayırmak gerçekte mümkün değildir. Düşünce tarihi bir akış halinde geliştiğinden ve günümüzde bile devam ettiği düşünüldüğünde dönemlere bölmek yerine kırılma noktalarından bahsetmek daha doğru olacaktır. Türk düşünce tarihinde dönemlerin, genel itibarıyla hep aynı kırılma noktalarından ayrıldığı görülmektedir. İslam'a giriş ve Avrupa'nın teknik üstünlüğünü kabul bu kırılmalar arasında sayılabilir.

Daha önce de bahsedildiği gibi farklı coğrafyalarda farklı devletler kuran ve geçmişi çok eskilere dayanan bir milletin düşünce tarihinin hem anlatılması hem de anlaşılması çok çaba isteyen bir uğraştır. Bu alanın öncü isimlerinden Hilmi Ziya Ülken anlaşılma kolaylığı sağlamak için Türk Düşüncesini üç dönem halinde incelemektedir.

Ülken (2016, ss. 15-17) ilk dönem Türk düşüncesi için Payen Türk Tefekkürü isimlendirmesini yapmıştır. Bu isimlendirmedeki ana sebep, Türklerin ilk zamanlarda çok tanrılı bir inanca sahip olduğunu düşünmesidir. Hıristiyanlık öncesi Roma devleti içinde ilk döneme Payen dönemi dendiği gibi Türklerin İslam'dan önceki döneminin de Payen olduğu görüşündedir. İkinci döneme ise İslamiyet'in kabulünden dolayı İslami Türk Tefekkürü demektedir. Bu dönem 8. ve 11. yüzyılları kapsar. Ülken, daha çok din eksenli gelişme gösterildiğinden bu dönem düşüncesine ümmet tefekkürü demektedir. Son dönem ise Modern Türk Tefekkürü dönemidir. Bu dönem Batı'nın üstünlüğünün kabul edildiği Tanzimat sonrasında başlayarak günümüzü de içeren zaman dilimidir.

Dönem sınıflaması yapan isimlerden biri de Ziya Gökalp'tir. Gökalp (1976, s. 19) Ülken'den farklı olarak Türklerin yaşadığı medeniyetler üzerinden dönemlendirme yapmıştır. Türkler ilk olarak var oldukları dönemden başlayarak İslam'ı kabul ettikleri devre kadar geçen süre de eski devri yaşamışlardır. Sonraki dönem ise orta devirdir. Bu devir, Türklerin İslam'dan sonra ve Avrupa medeniyetiyle tanışmadan önceki zamanda yaşadıkları medeniyettir. Son medeniyet dönemi ise medeniyet olarak Avrupa'yı tanıdığı ve kabul ettiği yeni devirdir. Türkler bu üç devirde üç farklı medeniyet yaşamışlardır.

İlk dönem Türk Düşüncesinin isimlendirilmesinde Ülken'in bu döneme Payen Türk Tefekkürü demesi sonraki dönem araştırmacılar için uygun bir isimlendirme olarak görülmez. Öncelikle yapılan araştırmalar Türklerin çok tanrılı bir dine inanmadıklarını aksine tek bir tanrının varlığına inandıklarını göstermiştir. Bu tek tanrı mutlak bir güce sahiptir ve her şeyin yaratıcısıdır (Güngör, 2002, ss. 261-265). Türkler Şamanist ya da Budist değillerdir. Gök tanrı inancı hem halkta hem de yöneticilerde kabul edilen tanrı inancı iken, Şamanist unsurlar daha çok halk ritüelleri olarak halk arasında yaşatılmıştır (Gökalp, 1976, s. 24). Sonuç olarak Türkler putçu ve çok tanrılı bir dine inanmadıklarından Payen bir dönem yaşamamışlardır. Bu dönemi İslam öncesi Türk düşüncesi olarak isimlendirmek daha yerinde olacaktır.

İslam öncesi Türk düşüncesinin içeriğini bu döneme ait mitolojik inançlar, yaratılışı anlatan destanlar ve efsaneler oluşturmaktadır. Düşünce oluşumu bu dönemde kolektif olarak yani topluluk tarafından üretilmiştir (Ülken, 2016, s. 7). Bu dönemde şahsi fikirler değil toplumsal bilincin ürettiği düşünceler etkili olmuştur. İnsanların ilgi gösterdikleri alanın doğa olduğu ve göçebeliğin getirdiği birlik ilkesi düşünüldüğünde ortak bir bilincin varlığı şaşırtıcı olmayacaktır.

İslami dönem Türk düşüncesi, Türklerin İslam'ı kabul etmeye başladıkları dönemden başlayarak Tanzimat değişikliklerinin devam ettiği zamana gelinceye kadar oluşturulan düşünceleri içermektedir. İslam evrensel bir din olarak mensuplarının düşüncelerini etkilemiştir. Türk düşüncesinin bu döneminde İslami literatür genişletilmiş, ilk dönem İslam filozoflarının din-akıl uzlaşımı ilkesi takip edilerek eserler verilmiştir.

İslam, Müslümanları ortak bir paydada birleştirirse de her Müslümanın düşüncesi aynı içeriği üretmemiştir. Her insan biricik olduğundan ve farklı milletlerin farklı karaktere sahip olduğu bilindiğinden aynı evrensel dinin farklı yorumlarının bulunması anlaşılabilir bir durumdur. Türkler de sahip oldukları birikim ve milli düşünce kalıpları üzerinden dini anlamışlar ve dini kendi süzgeçlerinden geçirerek diğer Müslümanlardan farklı düşünceler üretmişlerdir. Her millet özü itibarıyla dini farklı anladığından Türklerin Müslümanlığı da düşünce dünyası da kendi özgün yapısında gelişmiştir (Ülken, 2016, s. 82).

İslami dönem Türk düşüncesinin ilk zamanlarında yeni dinin benimsenmesi için çalışmalar yapılmıştır. Eskiye ait destanlar, türküler yeniden derlenerek karakterlere dini motifler eklenmiştir ancak bu dönem yeni bir dinin etkisiyle yeni bir düşüncenin oluşturulduğu bir dönem değildir. Kadim Türk düşüncesinin yeni bir boyut kazandığı farklı bir dönemdir. Düşüncenin her an dönüştürülerek yeni durumlara uyması gerektiği düşünüldüğünde, İslami dönem için Türk düşüncesinin farklı bir zamanda yeni duruma göre geliştirdiği bir düşünce olarak bakılması yerinde olacaktır. Türk düşüncesi ana ilkeleri

ile bağ kuran yeni düşünce, yeni bir kök aramamış sahip olduğu kökler üzerinde yeniden filizlenmiştir (Bayraktar, 2014, s. 63). Düşüncenin, her kuşakta ya da her yeni durumda sil baştan oluşturulması hem mümkün değildir hem de düşüncenin bütünlüğünü bozduğundan sağlıklı olmayacaktır. İslami kaynaktan beslenen düşünce eski düşüncelere eklenerek kümülatif olarak genişlemeye devam etmiştir. İslami dönemin ilk örneklerinden olan Kutadgu-Bilig, insanların toplum içinde nasıl davranması gerektiğinden ve devlet yöneticilerinin taşıması gereken özelliklerden bahseder. Eserde hem devlet yöneticisine hem de halka ayrı ayrı tavsiyeler verilip yükümlülükleri hatırlatılmaktadır (Taş, 2020, s. 51). Devlet kurma gelenekleriyle ünlenmiş Türklerin İslamiyet'le birlikte bu geleneklerini dini görünümlele sürdürdükleri görülmüştür. Türkler, gittikleri yerlere ve kurdukları devletlere töreyi yani Türk sosyal hukuk devlet ilkelerini de götürmüşlerdir. Kutadgu Bilig, Yaşar Çağbayır'ın ifadesine göre yeni bir kültür çevresine girip müslüman olan Türklerin bir nevi müslüman olsa da Türk kalabilmesi için yazılmış bir eserdir. Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacip eserini yazarken yeni kültür dairesinde yabancılaşmadan kalabilmek ancak Türklükten de uzaklaşmamayı amaçlamaktadır (Orakçı, 2020, s. 46). Kuzey çayırlarının hakimi ve bozkır çocukları olan Türklerin zorlu yaşam şartlarında kendilerinden beklenen yalnızca hayatta kalmaları iken bu dönemde bile teşkilatlı siyasi yapılara sahip olmaları ve kurdukları devletlerle köklü geçmişe sahip devletleri yenmeleri yalnızca güçlü savaşçılık özellikleri ile açıklanamaz. Türklerin devlet yönetme ilkeleri ve sahip oldukları yaşam felsefeleri varlıklarının devamı için sıkı sıkıya tutundukları unsurlardır (Akar, 2020, ss. 60-61). Bu sebeple yeni kültür çevrelerine girilse de köklerle bağlantının koparılmaması ve özün korunması esas kabul edilmiştir.

Bu dönemde Türklerin İslam'ı kabulü ile eski cihan hakimiyeti düşünceleri kuvvetlenmiştir. Dinin cihat düşüncesiyle birlikte âleme nizam getirme düşüncesi daha da artmıştır. Eski dinî inançlar savaşçı ruhu beslese de birlik düşüncesi oluşturamadığından Türklerin birbiriyle savaşmasına engel olamamıştır. Ancak İslam ile düşman başkalaşmış ve dindaşlık bağı insanları birbirine yaklaştırmıştır. İçerde güç kazanan Türkler, dışarıya karşı birlikte savaşarak dünyaya nizam getirme ülküsünü gerçekleştirme yoluna girmişlerdir. Örneğin Müslüman devletlerin yıkılma dönemlerine girdiği zamanlarda, kaos içinde yaşayan Müslümanlar, Selçukluların güç kazanmasıyla huzura ermiştir. Çeşitli yerlerden Selçuklu devletine gelen Müslümanlar bu ülkenin koruması altında düşüncelerini geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Türklerin adil yönetimi altında Afganistan doğumlu Mevlâna da Endülüslü Muhyiddin-i Arabi de Türk devletine gelerek eserlerini vermeye başlamıştır. Yine aynı dönemde Yunus Emre Türkçe için büyük öneme sahip evrensel eserlerini, kendi geleneğinden beslenerek vermiştir. (Ayhan vd., 2018, s. 329). Evrensel din, düzen için gerekli olan birlikteliği Türklere kazandırarak dünya hakimiyeti kurma düşüncesini beslemiştir.

İslam düşüncesinin orijinal taraflarından biri de tasavvuf anlayışıdır. Tasavvuf medeniyetin oluşmasında özellikle sosyal hayatın düzenlenmesinde aktif rol oynamaktadır. Tasavvufta öncelikle insanın kendisini bilmesiyle eğitimler başlar. Bu eğitim psikolojik öze bakıştan evrene bakmaya yönelten bir felsefe oluşturmuştur. Tasavvuf, insan merkezli anlayış sunarak dinin korku ahlakını yumuşatmış, sevgiye dayanan bir ahlak anlayışı kurmuştur (Ülken, 2016, ss. 95-98). Türkler arasında İslam Sufiler aracılığı ile yani tasavvufta geniş kitlelere ulaşmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesinde de Sufi etkisinden söz edilebilir. Özellikle Ahmet Yesevi kaynaklı öz Türk kültürü ile İslam düşüncesinin harmanlandığı tasavvuf anlayışı Türklere İslamiyet'i sevdirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olan ilim

adamlarının da birçoğunun Sufi meşrepli olduğu bilinmektedir. Türklerin düşünce ilkelerinden akli sezgicilik ile uyumu tasavvuf düşüncesinin Türkler arasında benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Modern Türk düşüncesine gelindiğinde ise, bu dönemin sancılı bir süreçle başladığı açıktır. 17. yüzyıla gelindiğinde Batı medeniyetinin gösterdiği gelişimler karşısında tutunamayan devletin Batı gibi olma düşüncesi bu dönemin temel özelliği haline gelmiştir (Ülken, 2019, s. 5). Modernleşme felsefi bir mesele olarak Türk düşüncesine girmemiştir. Modernleşme, savaşlarda sürekli yenilen, toprak kaybeden ve yıkılma tehlikesi yaşayan bir devletin beka meselesi olarak Türk düşüncesinde yer almaya başlamıştır. Varlık sahnesinde kalmaya devam etmek için modernleşme bir zaruret olarak görülmüş ve devlet adamları tarafından Tanzimat ilan edilerek değişimin ilk adımı atılmıştır. Tanzimat ve sonrasında yapılan değişiklikler istenilen sonucu doğuramamıştır. Bunun sebebi Batı'nın taklitçiliğinde özgün bir sentez fikri geliştiremeden acele ile değişikliklerin hayata geçirilmeye çalışılmasıdır. İlmi bir değerlendirmeden geçirilmeyen fikirler ülkenin dağılmasını ve askeri kayıpları önleme düşüncesiyle hemen uygulanmaya başlanmıştır (Ülken, 2019, s. 26). Tanzimat dönemi yapılan Batı taklitçiliğine tepki olarak Yeni Osmanlılar hareketi doğmuştur. Yeni Osmanlılar, bu buhran devrinde yapılan ıslahatlardan eşitlik, hürriyet, meşrutiyet gibi unsurları savunsalar da Türkler ile azınlık halkların eşit olmalarının kabul edilemez olduğunu, çünkü Türklerin millet-i hakime olduklarını söylemektedirler. Azınlıklara ayrıcalıklar verilmesinin Batı devletlerinin sömürgeciliğini artıracığı ve Türklerin haklarının zedeleneceği düşüncesini taşımaktadırlar (Mardin, 2021, s. 86-88). Tanzimat dönemi yaşananlar her ne kadar felsefi temele dayanan ıslahatlar olmasa da meşrutiyet, insan hakları, eşitlik gibi söylemleri getirmesi açısından devlet idari yapısının modernleşmesine zemin hazırlamıştır (Ortaylı, 1999, s. 107).

17. yüzyıl bilginlerinden Kâtip Çelebi'ye göre modern döneme geçiş sürecinde yaşananların ana sebebi Batı dünyasının gelişmesinden ziyade Doğu medeniyetinin ana sistemlerinin bozulmasıdır. 16. yüzyılın sonlarına doğru ilim sistemleri skolastik bir hal almaya başlamıştır. Kelam, felsefe ve tasavvufa dayalı ilmi anlayış yerini fıkha bırakmış, bilim ve fenni ilimler medrese müfredatlarından kaldırılmıştır. Böylece ilmi yenilikler ve gelişmeler durmuş, ilim tekrar ve ezberden ibaret hale gelmiştir. Felsefe gibi akli ilimler din dışı kabul edilip öğrenimi yozlaştırılmaya başlanmıştır. Devletin asıl çöküşüne sebep olan da şeriat ve akıl ayrılığına düşmek olmuştur (Yurtoğlu, 2020, s. 197). Akli ilimleri bilmeyen ilim mensuplarının şeriatı doğru anlayıp hüküm çıkarması imkânsızdır. Bütün bunların yanında Osmanlı ekseninde yaşanan yenilgiler bilim paradigmasını ve âlem tasavvurunu değiştirmiştir. Çok eskilere dayanan nizam-ı âlem düşüncesi yerine var olma mücadelesi yaşayan devlet, dünya nizamından vazgeçerek kendi düzeninin derdine düşmüştür (Görgün, 2020, s. 20). Bütünsel bakıştan ve kadim metafizik anlayıştan uzaklaşan düşünce yamalı, parçacı bir anlayışa yönelerek sentezci olmayan fikir akımları üretmiştir.

Modernleşme düşüncesine öncülük edenler Batı'ya gönderilen öğrenciler olmuştur. Ancak süreçte teknik bilgiler devletin gönderdiği öğrencilerden değil, Batı'dan getirilen yabancı uzmanlardan öğrenilmiştir. Bilimsel bilgileri ilk elden öğrenme acelesi olan yönetim için bu daha tercih edilebilir bir yol olmuştur. Farklı kültürlerle karşılaşan, Batı ilmini öğrenen Türk öğrenciler meşrutiyet, halkların eşitliği, özgürlük gibi kavramları öğrenerek devlete teknik bilgi değil siyasi değişim getirmenin kurtuluş olacağına inanmışlardır. Tanzimat fermanı bu düşüncenin sonunda ilan edilerek Batı üstünlüğü resmî

olarak kabul edilmiştir. Gayrimüslim halkı Osmanlı yönetimine bağlamayı düşünerek onlara Müslümanlarla eşit statü hakları tanıyan ferman, Paris ve Londra elçiliklerinde bulunmuş Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı için değişimin değil dağılmanın ayak sesleri bundan sonra duyulmaya başlamıştır. Çünkü halk tarafından anlaşılamayan bu ferman sadece yabancı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması için beklenen fırsatı doğurmuştur. Yapılan hiçbir eşitlik ıslahatları yabancı devletler için yeterli olmamış, bu da Osmanlı'yı dışarıya karşı yalnız bırakmış, içerde de halkının yavaş yavaş dağılmasına sebep olmuştur (Oral vd., s. 122). Tanzimat iç içe devam eden Doğulu ve Batılı kurumlar oluşturmuş ve bu ikilik cumhuriyete kadar devam eden bir ayrılık doğurmuştur. Eski ile yeni arasında bocalayan halk ise parçalanmış ve toplumsal hayat karmaşaya dönüşmüştür (Yurtoğlu, 2020, s. 189).

Modernleşme düşüncesinin halkı da yöneticileri de ikiye böldüğü aşikârdır. İçte birlik sağlanamadığı için yapılan yenilik çalışmaları da istikrar sağlayamamış, bir kesim için kurtuluş reçetesi kabul edilirken bir kesim tarafından sömürgeleşme olarak görülmüştür. Bu durumun ana sebebi, Batı medeniyetinin Doğu toplumlarında oluşturduğu algının ikili bir yapı taşımasıdır. Batı, yaşadığı reformlar ve aydınlanmalarla her bakımdan gelişmiş ve dünyanın görmediği muazzam bir güce kavuşmuştur. Ancak bu gücün arkasında kendi sahip olmadığı yerlerin, işgal ve sömürgelemlerle arkalarında bugünkü tabirle insanlık suçu işleyerek sahip olduğu çalınmış zenginlikler bulunmaktadır. Bu gücün kaynağını bilen insanlar için Batı gibi olmak, ona benzemek hem güç sahibi olmayı hem de zalim olmayı düşündürmekte ve halkı ürkütmektedir. Modernleşemeyen toplumların oldukları hal üzere kalmaları mümkün değildir; ancak kendi kimliklerinden soyunmak da oldukça acılı bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu iki durum arasında sıkışan milletler batıya doğru yürüse de yüzleri hep doğuya dönüktür. Doğulu bir ruhla Batı hayatı yaşamanın sınavını vermektedirler.

Modernleşmenin gerekliliği zorunludur ancak bunun nasıl yapılacağı hangi yöntemlerle olacağı konusu farklı ideolojiler doğurmuştur. Yusuf Akçura dönemin Osmanlısında ilerleme sağlanması için üç siyasi yol bulunduğunu söylemiştir. Bu yollardan ilki sahip olunan sınırların muhafazası için tek çare olarak görülen "Osmanlılık" fikridir. Osmanlılık dil, din ve ırk fark etmeksizin millet olma amacı taşımaktadır. Amerika tarihinde olduğu gibi soy birliği aranmadan vatandaşlık bilinci verilmeye çalışılmıştır. Ancak bu fikir birbirleriyle yıllardır çatışan toplulukları yeniden kaynaştırmayı başaramamıştır. Ayrıca bu düşünce Osmanlı dışında kalan Türk ve Müslümanları etkisi altına alamayacağı için Osmanlı dışındaki halk için kurtuluş reçetesi sunamamıştır (Akçura, 2020, s. 16). Ancak kuşatıcı, içinde bütün milletlerin bulunduğu bu yeni mana yalnız Türkler tarafından kullanılmış, diğer unsurlar ise sen Osmanlısın ben farklıyım demeye devam etmişlerdir. Devlet adamları milliyetçilik fikrini hafife aldıklarından ben Türk değil Osmanlıyım fikrinde diretmişler ve sonuç itibarıyla kendi benliklerini inkâr ettiklerinden yalancı ve iradesiz insanlar olarak görülmüşlerdir (Gökalp, 2020, ss. 14-15). Sonunda Yunan, Sırp gibi Müslüman olmayan halklar bağımsızlığını ilan ederek devletten ayrılmış ve Osmanlılık düşüncesinin uygulanabilirliği kaybolmuştur.

Osmanlılık fikrinin başarısızlığının ardından Osmanlı içindeki Müslümanları bir arada tutma fikri olan İslamcılık düşüncesi geliştirilmiştir. Ortak din etrafında toplanan halkın tek bir millet olarak güçlü bir birliktelik sağlayacağı düşünülmüştür. İslamcılık düşüncesini uygulamaktaki diğer bir amaç

ise Osmanlı dışında kalan Müslümanları da Osmanlı liderliğinde birleştirerek dışarıya karşı güç kazanmak olmuştur. Ancak zaten çatlaklar olan Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımı İslamcılık düşüncesi ile daha da derinleşmiştir. Halk içinde süregelen ayrılıklar bu fikir nedeniyle daha da güçlenerek var olan karmaşanın körüklenmesine sebep olmuştur (Akçura, 2020, s. 19).

Devleti korumak için ortaya atılan ve aslında çok gelişme fırsatı bulamayan bir diğer fikirde Türkçülük oldu. Tanzimat döneminde yapılan ıslahatlarla azınlıkların ayrıcalık kazanması, Osmanlıcılık düşüncesinin halkı birleştirmek yerine azınlık milliyetçiliğini ortaya çıkarması gibi durumların ardından devlet içindeki Türk milli edebiyatının etkisiyle son çare olarak Türkçülük akımı doğmuştur (Hanoğlu, 2012, s. 52). Türkçülüğün en son ortaya çıkmasındaki ana sebep Gökalp'e (2020, s. 14) göre yöneticilerin asrın milli devletlere gebe olduğunu anlayamamalarından kaynaklanmaktadır. Yönetici zümrenin kendi milliyetinde ısrarcı duruşunun halk üzerinde baskı yapacağı ve diğer unsurların rahatsız edileceği düşünülmüştür. Devletin içinde bulunan bütün halkları imparatorluk düşüncesi nedeniyle bir arada tutmayı düşünen Osmanlı yöneticileri Türkçülük yapmanın devlete zarar vereceğinden korkmuşlardır. Bu akım İttihat ve Terakki önderliğinde savunulmaya başlansa da kaybedilen savaşların ardından yönetimin değişmesiyle bu fikir akımı da rafa kaldırılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ülkenin kurtuluşu için denenen hiçbir yol fayda vermemiş ve sonuç olarak imparatorluk dağılarak yeni bir ulus devleti kurulmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk düşüncesi geçmişten günümüze gelişimini bir akış halinde devam ettirmektedir. Tarihin ilk dönemlerinde bile kendilerinden bahsedilen Türkler belki de yaşayan milletler arasında diğer medeniyetleri en çok etkileyen ve onlardan etkilenecek düşünceler üreten millettir. Göçebelik etkisi ile farklı coğrafyalara kendi kültürünü götürmüş, o coğrafyalardan kendi düşüncesine yeni unsurlar eklemiştir. Çok sesli bir düşüncenin sahibi olan Türkler, kurdukları devletlerde adil yönetim anlayışını sürdürerek diğer milletlere mensup insanların düşünceler üretmesine imkân sunmuştur.

Türkler özellikle Doğu medeniyetlerine ait felsefeleri ve kültürel mirası Orta Çağ Avrupa yağmasından korumuş ve medeniyet tarihinin belki de bugünkü başarıya ulaşmasında etkili olmuştur. Haçlı seferleri ile yağmacı bir kültür sergileyen Batı dünyasının Doğunun zenginliklerini yok etmesi Türkler tarafından engellenmiştir. Türk düşüncesi sentezci yapısıyla İslam ve diğer doğu medeniyetlerinin düşüncelerini kendi ilkelerinden geçirerek süzmüş ve bu düşünceleri dönüştürerek kendi bünyesine katmıştır.

Türk düşüncesini dönemlere ayırmaktaki asıl amaç düşüncenin anlatılmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Düşüncenin yığılarak genişlediği düşünüldüğünde, esasında düşüncüyü keskin hatlarla bölmek çok mümkün değildir. Türk düşüncesinde dönemleri etkileyen şey, düşüncenin ilgi alanlarındaki değişimler olmuştur. İslam öncesi dönem diye adlandırmayı tercih ettiğimiz ilk dönemde insanların yoğun ilişki kurduğu alan doğadır. İnsanın doğa karşısındaki acizliği ve ona muhtaçlığı insanı onun hakkında düşünmeye yönlendirmiştir. Sürekli yer değiştiren bir topluluk olan Türklerin doğa ile kurduğu ilişki saygı ve insan-doğa bütünlüğüne dayanmaktadır. Doğayla kurulan ilişkinin sonucunda ilk döneme ait düşünceler daha çok mitoloji ve kozmogoni üzerinde toplanmıştır. İslami dönemde ise

kurulu bir devlet düzeni ve evrensel ilkelere sahip bir din anlayışı mevcuttur. Özellikle dönemin ilk yıllarına bakıldığında yeni dinin eski dinle ortaklıkları ve uyumu anlaşılmalı çalışılmış, yeni dini öğrenmek ve halka öğretmek için çabalar sergilenmiştir. Hem yeni dinin hem de bu dine mensup devlet temellerinin atıldığı bir dönemdir. Dinin genele yayılması ve devletin sağlamlaşması sonrasında ise İslami dönem Türk düşüncesine ait geniş bir literatür bu dönemde oluşturulmuştur. Dönemin sahip olduğu unsurlar düşünüldüğünde felsefenin konusunun din, hukuk ve devlet sistemi üzerinde gelişme göstermesinin normal olduğu anlaşılabilir. Modern döneme gelindiğinde ise ihtiyaç teknik bilgi ve bilimsel gelişmeye yönelik olmuştur. Özellikle yaşanan yenilgiler, kaybedilen topraklar düşüncüyü “kurtulma” psikolojisine yönlendirmiş ve arayış içine sokmuştur. Batının gösterdiği teknik gelişmenin taklit edilerek aynı gelişmenin sağlanacağı ve devletin eski güçlü zamanlarına döneceğine inanılmıştır. Her dönemin ihtiyaçları, dönem düşüncesinden ve filozofundan başka şeyler beklemektedir. Böylece ihtiyaçlar ve varlık alanlarıyla kurulan ilişki düşüncüyü şekillendirmiştir.

Türk düşüncesinin modern dönemi farklı fikri karmaşalar içinde parçalara bölünmüştür. Etkileri günümüze kadar devam eden gelenek ve yenilik geriliminin ilk kıvılcımları bu dönemde atılmıştır. Bu gerilim, düşüncenin birçok alanında kendini zaman zaman göstermeye devam etmektedir. Uygun bir sentez bulunamadığı takdirde de bu ikilik toplumsal gelişmeyi engellemeye devam edecektir. Osmanlı devletinin yıkılması ile Osmanlıcılık, Halifeliğin kaldırılması ile de İslamcılığın uygulama temelleri ortadan kalkmıştır. Türkçülük ise devletin temellerinin atılmasında etkili olmuştur ancak günümüzde bu kavram anlam değişimine uğramıştır. Modern Türk düşüncesinin günümüzde halâ devam ettiği göz önüne alındığında elbette daha fazla fikirler ve kırılmaların yaşandığı açıktır. Ancak bunlar henüz araştırma olgunluğu sağlanamamış fikirler olarak tamamlanmayı bekleyen düşüncelerdir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türk devletlerinde meclis ve hakimiyetin sınırları. *Millî Mecmûa*, (2020), 6-13.
- Akar, A. (2020). Yeni uygarlık şafağında bir bilgelik kitabı. *Söğüt*, (4), 60-65.
- Akçura, Y. (2020). *Üç tarz-ı siyaset*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Ayhan, H. (2018). Türklerde din. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Türk tarihi ve kültürü* (ss. 317-332). Pegem Akademi.
- Bayraktar, L. (2014). Türk düşüncesine dair. *Bizim Külliye*, (60), 60-63.
- Bayraktar, L. (2021). Bergson felsefesi ve Türk düşüncesine yansımaları: Dergah Mecmua örneği. *Millî Mecmûa*, 3(23), 141-163.
- Çubukçu, İ. (1987). *Türk İslam kültürü üzerine araştırmalar ve görüşler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Florov, İ. (1991). *Bilimler akademisi felsefe sözlüğü* (Çev. A. Çalışlar). Cem Yayınevi.
- Gencer, B. (2017). Usulden esasa Türk düşüncesi. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(51), 137-200.
- Göka, E. (2015). *Türklerin psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk medeniyeti tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Türk töresi*. Karbon Kitaplar.
- Gökalp, Z. (2020). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. Ötüken Yayınları.
- Görgün, T. (2020). Osmanlı düşüncesi nasıl anlaşılabilir? - Osmanlı Düşüncesi'nin araştırılmasında karşılaşılan bazı zorluklar üzerine. *Millî Mecmûa*, 2(17), 6-20.
- Güngör, E. (1996). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken Yayınları.
- Güngör, H. (2002). Eski Türklerde din ve düşünce. İçinde *Türkler ansiklopedisi* (ss. 261-265). Yeni Türkiye Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2012). Türkçülük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 551-554). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. Ötüken Yayıncılık.
- Maraş, İ. (2018). Türk düşüncesi. İçinde B. Çetinkaya (Ed.), *Türk düşünce tarihi el kitabı* (ss. 13-32). Grafiker Yayınları.
- Mardin, Ş. (2021). *Türk modernleşmesi makaleler 4*. İletişim Yayınları.
- Orakçı, C. (2020). Ölmez klasiğimiz Kutadgu Bilig: Yaşar Çağbayır ile Kudadgu Bilig üzerine. *Söğüt*, (4), 36-49.
- Oral, E. (2018). Osmanlı İmparatorluğu. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Türk tarihi ve kültürü* (s. 107-137). Pegem Akademi.
- Ortaylı, İ. (1999). *İmparatorluğun en uzun yılı*. İletişim Yayınları.
- Salman, H. (2018). Türk adı, Türklerin anayurdu ve göçler. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Türk tarihi ve kültürü* (ss. 3-8). Pegem Akademi.

Taş, İ. (2020). Kutadgu Bilig: Türkçenin kudreti. *Milli Mecmûa*, (4), 50-53.

Ülken, H. (2016). *Türk tefekkürü tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Ülken, H. (2019). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Yitik, A. İ. (2017). *Doğu dinleri*. İSAM Yayınları.

Yurtoğlu, B. (2020). Katip Çelebi: Horlanan aklın 17. yüzyıldaki feryadı. *Millî Mecmûa*, 2(17), 189-198.

SA'DÜDDİN ET- TAFTÂZÂNÎ'NİN ŞERHU'L-MİFTAHA ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ -BEYÂN BÖLÜMÜ-*

 Raid DURDU KARA MUSTAFA^a

 Yüksel ÇELİK^b

Öz

Belâgat alanındaki çalışmalar erken dönemde başlamış ve sürekli gelişme kaydetmiştir. Belâgat alanında yapılmış olan eserlerin çoğu yazma halindedir. Belâgat meselelerinin birçoğunun kökleşmesi yazma eserleri gözden geçirmemizi sağlar ve islâmî hüviyetimizi temsil eden doğru bir bilimsel yeniliğe ulaştırır. Belâgat ilmi çalışmalarının gelişmesiyle birlikte, Abdülkâhîr el-Cürçânî gibi bir grup âlimlerin gayretleriyle belâgat ilmi, es-Sekkâkî tarafından belli bir seviyeye getirilmiş tamamlanıp olgunlaşana kadar müstakil bir ilim haline gelebilmiştir. *Şerhu'l-miftah* balâgat alanındaki yetkinliğini ispatlamış olan başta et-Taftâzânî olmak üzere çok sayıda âlim tarafından şerh edilmiş en önde gelen eserdir. Bu makalenin amacı, et-Taftâzânî'nin kütüphanelerde yazma hâlinde bulunan *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserini, edisyon kritik kurallarına uygun bir şekilde basıma hazır hâle getirerek ilim dünyasının istifadesine sunmaktır. Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, makalenin amacı, kapsamı ve tahkikte izlenen metoda değinildi. Birinci bölümde, *Şerhu'l-Miftâh*'ın müellifi et-Taftâzânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde, *Şerhu'l-Miftâh* çeşitli açılardan tahlil edildi ve uygulanan metot ayrıntılı bir şekilde anlatıldı.

Anahtar Kelimeler: Balâgat, Beyân, Sekkâkî, Miftâhu'l-'ulûm, Teftâzânî.

INVESTIGATION AND ANALYSIS OF SHARH'U MİFTAHA BY SA'AD AL-DİN AL-TAFTAZANI (BAYAN SECTION)

Abstract

Studies in the field of rhetoric began early and have made continuous progress. Most of the works in the field of rhetoric are in writing. It enables us to review manuscripts in order to root many of the rhetorical issues. It leads us to a correct scientific innovation that represents our Islamic identity. With the development of the studies of the science of rhetoric, the science of rhetoric, along with the efforts of a group of scholars such as 'Abd-al-Qaher Jorjani, was brought to a certain level by al-Sekkaki and became an independent science until it was completed and matured. *Sharh'u Miftah*, is the most prominent work that has been commented on by

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Sa'Düddin Et-Teftâzânî'nin Şerhu'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Beyan Bölümü)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir..

^a Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, raidmus88@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ycelik@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi:11.03.2024, Makale Kabul Tarihi: 05.08.2024

many scholars, especially al-Teftazani, who has proven his competence in the field of balaghat. The aim of this article is to present al-Teftazani's work called *Sharh'u Miftah*, which is in the form of manuscripts in libraries, to the benefit of the scientific world by making it ready for publication in accordance with the critical rules of review/edition. Our article consists of an introduction, two chapters. In the introduction, the aim and scope of the article and the method followed in the investigation were mentioned. In the first chapter, information was provided about the life and works of al-Teftazani, the author of *Sharh'u Miftah*, which is the subject of the this article. In the second chapter, *Sharh'u Miftah* was analyzed from various aspects and the method was explained in detail.

Keywords: Balaghat, Bayan, Sekkaki, Miftah Al-Uloom, Teftazani.

Giriş

Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 791/1389) İslâm düşünce tarihinde hicrî sekizinci, milâdî on dördüncü yüzyılın ikinci çeyreğiyle, son yarısında yaşamış önemli bir düşünür ve bilim adamıdır. Çok yönlü araştırmacı ve yazar olan et-Teftâzânî, mantıkçı-dilci oluşu sebebiyle sekizinci yüzyılın belâgat ilminde mantık ekolünün takipçilerinden biri olarak görülmektedir. Bu makale, es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) kaleme aldığı *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserin belâgatle ilgili üçüncü bölümüne et-Teftâzânî'nin yazmış olduğu *Şerhu'l-Miftâh* isimli eserin birçok açıdan incelenmesini ve Arap dili ve belâgati açısından taşıdığı önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda et-Teftâzânî'nin *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm* adlı eserinin kısa bir süre önce Accac 'Ode Barğeş adlı araştırmacı tarafından da tahkik edildiğini belirtmekte fayda vardır.¹

Bu çalışma, et-Teftâzânî'nin kütüphanelerde yazma olarak bulunan *Şerhu'l-Miftâh* adlı önemli eserini pek çok yönden tahlil etmeyi ve beyân bölümünün içindeki teşbih, mecaz, istiâre ve kinâye dahil olmak üzere bedî' başlığına kadar olan kısmını tahkik kurallarına uygun bir biçimde ortaya çıkartıp ilim ehlinin istifadesine sunmayı hedeflemektedir. Yazma nüshalar üzerine yapılan bu tür çalışmalar, kadim belâgat çalışmalarına ışık tutmayı ve eski ilim adamlarının kurallarını ve usûllerini açıklayıp kütüphaneye kazandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca içerdiği kültürel miras ve edebî zenginliklerin korunması ve ilim ehlinin hizmetine sunulması en büyük temennimizdir.

AMAÇ VE KAPSAM

Beyân ilmi, önemli edebî ilimlerden biridir. Çünkü beyân ilmi, insanın edebî zevkini ortaya çıkaran ve insanı heyecanlandıran sözlü ifade sanatı olan bir ilimdir. Ayrıca ufku daha da genişletmekte ve yeni anlayışlar kazandırmaktadır. Beyân ilmi Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olmasını, üslûbunun zenginliğinin anlaşılmasını, dilin edebî zevkinin güzelliğini ve kelimenin muhataplar üzerindeki etkisinin büyüklüğünü ortaya koymuştur. Bu nedenle âlimler bu konuda el ele vererek çalışma yapmışlardır. *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* kitaplarının müellifi imam Abdülkâhir el-Cürçânî de (ö. 471/1078), (Me'ânî ve beyân) ilimlerinin kurucusudur. Daha sonra Zemahşerî (ö. 464/1144), *el-Keşşâf* adlı kitabın mukaddimesinde müfessirin me'ânî ve beyân ilimlerine iyi derecede vakıf olması gerektiğini öne

¹ Daha fazla bilgi için bkz: (et-Teftâzânî, 2022.)

sürmüştür. İmam es-Sekkâkî *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabı telif etmiştir. Kitapta Me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere belâgat ilmini üç bölüme ayırmıştır. Bu tasnif, eleştirmesine rağmen çoğu belâgat âlimleri tarafından kabul görmüş ve günümüze kadar alanında uygulanmıştır (es-Sekkâkî, 2000, s. 6) ; (İbn Haldûn, 1981. s. 761) ; (Kâtib Çelebî, 1943, s. 762) ; (Atîk, 1982, s. 30) ; (Dayf, 1995, s. 288).

Zamanla belâgat alanında çalışmalar gelişmiştir. Böylece İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) öncüsü olduğu edebî zevki ve fitrî melekeyi esas alan bir edebiyat ekolü ortaya çıkmıştır. Buna mükabil es-Sekkâkî, el-Kazvînî ve et-Teftâzânî'nin öncüleri arasında olduğu Kelam, mantık ve felsefenin etkisi altında gelişen kurallara dayanan mantık felsefe ekolünü oluşturmuştur. İki farklı çizgide yol alınmıştır. Belâgat ilminden bahsederken genellikle es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabı akla gelen bu ikinci ekoldür.

Miftâhu'l-'ulûm önemi, belâgat âlimleri tarafından kabul görmesi sebebiyle (özellikle üçüncü bölümü) hakkında şerh, hâşiye, ihtisâr ve ta'lik kaleme alınan pek çok eser ortaya çıkmıştır. Bu eserde ele alınan en önemli şerhler arasında Kâtib Çelebî'nin (ö. 1067) belirttiğine göre: Kutbüddin-i eş-Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Miftâhu'l-Miftâh*, et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Miftâh*'ı ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *el-Misbâh fi Şerhu'l-Miftâhi* yer almaktadır.

Çalışmamızda, edebî hazineleri ile belâgat dairesinin incelemesini ele almakla yetindiğimiz *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümü için el-Allâme et-Teftâzânî'nin şerhi ele alınacaktır. Ayrıca o dönemde yaygın olan bazı mantık, felsefe ve diğer bazı konular et-Teftâzânî bahsettiği için özetlenmiştir.

Öte yandan imam el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *el-İddâh* kitabı ve imam Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Esrârü'l-Belâga* ve *Delâ'ilü'l-İ'câz*, et-Teftâzânî'nin şerhinde dayandığı en önemli kaynaklardan biridir.

Bu çalışmanın amacı, et-Teftâzânî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* eserinin beyân bölümünün tahkik etme, kurallar uygun bir şekilde yayın ve basıma hazır hâle getirmek ve ilim dünyasına kazandırmaktır.

Bu amacı gerçekleştirmek için tahkikli metin bölümü de dahil olmak üzere çalışmayı üç ana bölüme ayırdık:

Birinci bölümde et-Teftâzânî'nin yaşadığı dönem, hayatı, ilmî kişiliği ve *Şerhu'l-Miftâh* eseri başta olmak üzere hakkında bilgiler verilecektir.

İkinci bölümde *Şerhu'l-Miftâh* (Beyân bölümü) çeşitli yönleri ile tahlil edilecektir.

TAHKİK VE TAHLİLDE İZLENEN METOT

Bilindiği gibi yazma nüshaları tahkik etmeden maksat, metne şârih tarafından zikredilmeyen hiçbir şey eklemekten tam ve doğru bir inceleme yapmaktır. Farklı nüshalar birbirleriyle karşılaştırıldı. sonuç olarak doğruluğa ve istenilen amaca daha yakın bir çalışma elde etmeye çalışıldı. Bu tür çalışmalarda, metni doğru anlamak, aktarmak ve hata yapmaktan kaçınmak için ne kadar çaba ve sabır gerektiğini görüldü. Bu yüzden şârihin eserinde açıkladığı ve amaçladığı şeyin en iyi biçimini elde etmek için elimizden gelenin en iyisini titizlikle yapmaya çalıştık. Çalışmamızın metin bölümünde metoda maddeler halinde değineceğiz.

1- Çalışmamızda tespit ettiğimiz Millet Kütüphanesi, Feyzullah bölümündeki, nr: 1836, Eser yazma tarihi: (814. h / 1411. m) nüshayı esas aldım.

2-Tahkikli Metnin dipnotunda, tahkikimizde yazma nüshaların karşılaştırma yaparken;

a) Millet Kütüphanesi, Feyzullah bölümündeki, nr: 1836, Eser yazma tarihi: (814. h / 1411. m) nüsha için (س) harfi rumuz olarak kullandım.

b) Harvard Üniversitesi, nr: 368, Eser yazma tarihi: (830. h / 1426. m) nüsha için (س) harfi rumuz olarak kullandım.

c) Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa bölümündeki nr: 1274, Eser yazma tarihi: (939. h /1532 m) mukabele kaydı bulunan nüsha için (س) harfi rumuz olarak kullandım.

d) Süleymaniye Kütüphanesi, Kadı Zade Mehmet bölümündeki, no: 453, Eser yazma tarihi: (982 h / 1574 m) nüsha için (س) harfiyle sembol olarak kullandım.

3- Esas aldığımız nüshanın varak numaralarını metinde köşeli parantez () içerisinde yazdım. Eserin varağı için ön yüzü (i) harfi, arka yüzü (ـ) harfiyle kodlamış oldum.

4- es-Sekkâkî'nin eserindeki ifadeleri, et-Teftâzânî'in ifadeleri ile karıştırıldığından, onları ayırmak zorunda kaldım. Bunun için *Miftâhu'l-'ulûm'*un metnini, parantez içine aldım ve metnin yazı tipinden ayırt etmek için daha koyu hatla yazdım.

5. Bu araştırmada yararlandığım kaynaklardan biri olan Abdülhamîd Hindâvî'nin "*el-Miftâh*" adlı eserinin tahkikine dayalı olarak başlıklar seçtim. et-Teftâzânî'nin yorumundan alınmış gibi anlaşılmasın diye köşeli parantez içinde bu başlıkları koydum.

6- Eserde geçen Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini harekeli bir biçimde, ❖ işareti kullanarak parantez içine aldım, dipnotta da âyetleri sure adıyla, âyet ve sure numaralarıyla birlikte köşeli ayraç işareti [] içine yazdım. Ayrıca âyetin tamamı metinde verilmediyse, dipnotta devamını verdim.

7- Eserde geçen Hadis-i Şerifleri kaşlı ayraç işareti {} içerisine harekeleyerek koydum. Tahrirleri ise, ilmî usullere göre farklı Hadis kaynaklarında geçtiği şekliyle dipnotta belirttim.

8- Eserde geçen atasözleri tırnak " " işareti içine aldım. Bu sözleri söyleyenleri ve tahrirlerini ise ilgili farklı kaynaklarda detaylı bir şekilde açıklayarak dipnotta belirttim.

9- Eserde geçen mübhem, yabancı ve kapalı sözcüklerin açıklamalarını ilgili sözlüklere ve bulunan dil kitaplarına başvurarak, dipnotta yeterli olacak şekilde açıkladım.

10- Eserde geçen şiir beyitlerini, ister bir kelime, ister birkaç kelime, ister mısra, ister beytin tümü olsun, farklı şekillerini ayrı satırda yazdım. es-Sekkâkî'nin ana metnini daha koyu bir şekilde yazdım. Şerhe tabi olan ana metindeki eksik kısımları dipnotta tamamladım. Şiirlerin tahrîci için et-Teftâzânî şiir beyti söyleyeni veya kaynağın adını zikretmese de ilgili kaynaklara (şiir dîvanları, güvenilen kadim edebiyat kitapları) başvurarak ayrıntılı bir şekilde söyleyeni, hangi şiir bahrine ait olduğunu, ilgili

bilgileri, bazen de şiir beyitlerinin sahipleri hakkında ortaya çıkan farklılıkları ya da onlara nispet edilmesindeki şüpheleri de dipnotta belirttim.

11- Eserde adı geçen yerler, şahıslar, eserler ve şehirlerin kısa bir biyografi tercümelerini ilgili farklı kaynaklardan tespit edip açıklamaya çalıştım.

12-Tarafımızdan metne izafe edilen bölümler köşeli parantez [] içerisinde kodlanmıştır. İlave ettiğimiz konu başlıkları da bunun yanında metnin sonuna eklenen konu fihristinde belirtilmiştir.

13. et-Teftâzânî'nin ana kaynakları arasında *el-İdâh*, *Esrâru'l-Belâga*, *Delâ'ilü'l-i'câz*, *el-Mutavvel* ve *el-Keşşâf* gibi eserler yer almakta olup onlardan çokça alıntı yaptığı anlaşılmaktadır. İlk önce et-Teftâzânî'nin alıntıda bulunduğu kaynağı belirledim, sonra bahsettikleri kaynakları referans aldım, eğer kaynaktan bahsetmediyse elimden geldiği kadar kaynağı tespit etmeye çalıştım.

14- Eserde yer alan bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmak için Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, Hadisler, şiir beyitleri ve atasözleri gibi eserin içerdiği bu konuları gösteren fihrist hazırladım. Daha sonra araştırmada yararlandığım kaynakların listesini yazdım.

15- Makaleyi kaleme alırken noktalama işaretlerine dikkat ederek modern yazım (imla) kurallarına bağlı kalmaya çalıştım.

et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserinde Beyân konusuna ayrıntılı bir şekilde değinmiş ve bu konudaki görüşlerini, konu ile alakalı ayet, hadis, şiir ve Arap kelimada geçen örnekler vermek suretiyle aktarmıştır.

A. ET-TEFTAZANİ'NİN HAYATI²

1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nisbeti

Bazı kaynakların et-Teftâzânî adı için başka isimlerden bahsetmesi dikkat çekicidir. Ancak buna rağmen, kaynakların çoğu onun için belirli bir isim üzerinde anlaşmaktadır. Biz de bu konudaki farklı görüşleri şu şekilde kaleme alacağız: et-Teftâzânî *Muhtasaru'l-Me'ânî* adlı kitabında kendi adını Sa'düddîn et-Teftâzânî Mes'ûd b. Ömer olarak zikretmektedir (et-Teftâzânî, 2019, s. 45). *Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî'* isimli kitabında da yine Mes'ûd b. Ömer el-Kâdî et-Teftâzânî, olarak zikretmektedir (et-Teftâzânî, 2011, s. 69). İbn Hacer (ö. 852/1449) *ed-Dürerü'l-Kâmine'* de et-Teftâzânî'nin adını iki yerde zikretmiştir: Birincisi, Mahmûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî Tâcüddîn et-Teftâzânî, olarak zikretmiştir. Ne var ki; hâmişte isminin Mes'ûd olduğu belirtilmiştir (el-'Askalânî, 1930, s. 332). Kaynaklarda yer alan diğer ismi ise Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânîdir. İbn Hacer *İnbâ'ü'l-Gumr bi-Ebnâ'î'l-'Umr'* (el-'Askalânî, 1969, s. 389). Adlı kitabında da Mahmûd b. Ömer b. Abdullah el-Âcemî, eş-Şeyh Sa'düddîn et-Teftâzânî olarak zikretmiştir. Bu iki kaynak dışında Mahmûd adına yer verilmez. Genel olarak diğer kaynaklarda çoğunlukla onu, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî olarak ele almışlardır (el-Makrîzî, 2002, s. 471) ; (İbn Tağrıberdî, 1979, s. 734) ; (es-Sehâvî, 1995, s. 295) ; (es-Süyûtî, 1965, s. 285).

² et-Teftâzânî'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Tarı, 2021, s. 37- 82).

et-Teftâzânî'nin lakabı farklı kaynaklarda (Sa'düddîn) olarak geçmektedir (el-Makrîzî, 2002, s. 471). Bunun yanında Sa'dü'l-Mille, Sa'dü'l-Hak, el-Fâriki (el-Ednevî, 1997, s. 301) ve sadece es-Sa'd (ez-Ziriklî, 2002, s. 219) olarak da anılmaktadır. et-Teftâzânî için kullanılan pek çok nisbet vardır ki bunları şu şekilde kaleme alacağız: et-Teftâzân köyünde dünyaya gelmiş ve orada çocukluğunu geçirdiği için et-Teftâzânî olarak anılır. Bu köy Horasan'a ait bir köy olduğu için el-Horasânî (el-Hânsârî, 1390, s. 34) olarak anılmıştır. Ayrıca bir süre Herat'ta ikamet ettiği için el-Herevî (el-Bağdâdî, 1951, s. 429) denilmiştir. Onun mezhebi olan eş-Şâfi'i açısından eş-Şâfiî (Taşkoprizâde, 1985, s. 191) olarak da anılmıştır. es-Semerkindî (el-Makrîzî, 2002, s. 471) denmesinin sebebi ise orada yaşamayı sevdiğinden ve orada vefat ettiğinden kaynaklanmaktadır. et-Teftâzânî, Horasan Eyaleti, Nesâ'ya bağlı Teftâzân köyünde doğmuştur (Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye [DMİ], 1998, s. 2399).

2. Doğum Yeri ve Tarihi

et-Teftâzânî'nin doğum tarihi konusunda âlimler farklı görüşlere sahiptir. Bu konuda iki görüş vardır: Birincisi, *ed-Dürerü'l-Kâmine'* de İbn Hacer'in, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) el yazısına göre 712/1313 yılında doğmuştur (el-'Askalânî, 1930, s. 350). Bu görüşe de diğerleri katılmışlardır (es-Süyûtî, 1965, s. 285) ; (el-Hanbelî, 1986, s. 547) ; (İbnü'l-Gızzî, 1990, s. 24). İkincisi ise; es-Sehâvî (ö. 902/1497) (es-Sehâvî, 1995, s. 295) ve diğerleri âlimler ise bu tarihi hicri 722 yılının Safer ayı olarak kabul etmişlerdir (Taşkoprizâde, 1985, s. 191) ; (Riyad Zâde, 1983, s. 104) ; (eş-Şevkânî, 2011, s. 303).

et-Teftâzânî'nin doğumuyla ilgili biyografik çalışmalarda gördüklerimize göre, 722/1323 tarihinin aşağıdaki nedenlerden dolayı seçilmiş olması muhtemeldir: et-Teftâzânî'nin ilk eseri olan "*el- 'İzzî'*" kitabını 738/1338 yılı Şaban ayının 15'inde 16 yaşında yazmıştır. Bu da et-Teftâzânî'nin doğumunun 722'de olduğu anlamına gelir (et-Teftâzânî, 2011, s. 69). Bunu da et-Teftâzânî'nin kendi yazdığı, Berlin Kütüphanesi'ndeki nüshasında nr. 6618-6617 "*Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî'*" adlı eserinin şu cümlesinden anlamaktayız: "...Zencânî'ye ait Tasrîf'in şerhini 738/1338 senesinde 16 yaşında tamamladım" bulunmaktadır (DMİ, 1998, s. 2301). Aynı şekilde et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* adlı kitabını 742/1338 yılında yazmaya başladığı da bilinmektedir. Bu sırada 20 yaşında olduğundan hareketle doğum tarihinin 722/1323 yılı olacağı tahmin edilmektedir (et-Teftâzânî, 1998, s. 77). et-Teftâzânî öğrencilerinden Fethullah eş-Şirvânî'nin (ö. 857/1453), (et-Teftâzânî'nin torunu) Seyfeddin'in (ö. 916/1510) ifadesine göre mezar taşına doğum tarihini 722 kaydetmiştir (Molla, 1996, s. 38).

et-Teftâzânî, hayatın zorluklarına ve yaşadığı dönemin rahatsız edici olaylarına sabırla katlandığı, Hocalık ve eser telifi anlamında ilmî başarılarla dolu bir hayatın ardından vefat etmiştir. et-Teftâzânî'nin vefat tarihi konusunda kaynaklar arasında ittifak yoktur. el-Makrîzî, İbn Hacer, İbn Tağrıberdî, es-Süyûtî ve diğerleri gibi bazı kaynaklar, et-Teftâzânî'nin 791/1389 yılında vefat ettiğini zikretmiştir (el-Makrîzî, 2002, s. 471) ; (el-'Askalânî, 1930, s. 350). Bazı kaynaklarda ise, eş-Şevkânî (eş-Şevkânî, 2011, s. 303) ve *Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye'* nin (DMİ, 1998, s. 2300) belirttiği gibi, et-Teftâzânî 792/1390 yılının 22 Muharrem Pazartesi günü (10 Ocak 1390) Semerkant'ta vefat etmiştir. Cenazesi ise aynı sene Serahs'a nakledilmiş ve orada defnedilmiştir. Bazı kaynaklar da 'Abbâs el-Kummî (ö. 1359/1940), ez-Ziriklî (ö. 1396/1976) gibi vefat tarihini 793/1391 yılında kaydetmişlerdir (el-Kummî, 1988, s. 121) ; (ez-Ziriklî, 2002, s. 219).

B. ŞERHU MİFTÂHİ'L-'ULÛM ADLI ESERİ

Bu makale, es-Sekkâkî'nin *Miftahu'l-Ulum* adlı eserinin belagatla ilgili üçüncü bölümünün beyan kısmına et-Teftâzânî'nin yazdığı şerhi konu almaktadır. Beyân ilmi, teşbih, mecaz, istiâre ve kinaye konularını kapsamaktadır. Terim olarak beyân, mânâyı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen ilim dalıdır. Teşbih, "lafızların, bir şeyin bir vasıfta diğer bir şeyle ortaklığına delâlet etmesi" demektir. Mecaz ise gerçek anlamın dışında başka bir anlam ifade etmektir. İstiâre: "bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisıyla ve bir karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması" demektir. Kinaye ise gerçek mânasını düşünmeye engel olacak bir karine bulunmamak şartıyla bir sözü başka bir mânada kullanma sanatıdır (Hacımuftuoğlu, 1992, s. 22-23) ; (Durmuş, 2001, s. 315-318) ; (Durmuş, 2002, ss. 34-36).

1. Eserin Adı

et-Teftâzânî, şerhinin mukaddimesinde veya şerhi sırasında bu eserin adını açıkça belirtmemiştir. Ayrıca çeşitli kaynaklar ve kütüphaneler arasında bu şerhin ismi konusunda bir ittifak bulunmadığı ve "*Şerhu'l-Miftâh*" kitabının birçok isimle anıldığı belirtilmektedir. Bu konuda elde ettiğimiz bilgileri aktarmaya çalışacağız:

İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1449) "*İnbâ'ü'l-Gumr*" adlı kitabında da "*Şerhun ala'l-Miftâh*" olarak adlandırılmıştır (el-'Askalânî, 1969, s. 389). Hem Muhammed b. Abdurrahman b. İbnü'l-Gızzî'nin "*Dîvânü'l-İslâm'ında*", (İbnü'l-Gızzî, 1990, s. 25.) hem de Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) "*el-Bedrü't-Tâli 'sinde*", (eş-Şevkânî, 2011, s. 303) "*Şerhu'l-Miftâh*" olarak adlandırılmıştır.

Ayrıca aşağıdakilerin her birinde "*Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhu'l-'ulûm*" olarak da adlandırılır:

İmam Celaluddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) "*Bugyetü'l-Vu'ât*", (es-Süyûtî, 1965, s. 285) Şemsüddin el-Mâliki ed-Dâvûdî'nin "*Tabakâtü'l-Müfessirin*", (ed-Dâvûdî, 1983, s. 319) Taşkoprizâde olarak bilinen Ahmed b. Mustafa'nın (ö. 968/1561) "*Miftâhu's-Sa'âde*", (Taşkoprizâde, 1985, s. 191) tarihçi İbn İbnü'l-'Îmâd el-Hanbelî'nin (ö. 1089/1679) "*Şezerâtü'z-Zehab*", (el-Hanbelî, 1986, s. 547.) Abdulhey el-Leknevî el-Hindi Leknevî'nin (ö. 1304/1886) "*el-Fevâidü'l-Behiyye*", (el-Leknevî, 1906, 136) Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidin el-Müsevî el-Hânsârî (ö. 1313/1895), "*Ravdâtü'l-Cennât fi Ahvâli'l-'Ulemâi ve's-Sâdât*" (el-Hânsârî, 1390, s. 35.) ve kurul tarafından kaleme alınan "*Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*" adlı eserlerinde bu isimle zikr edilir (DMİ, 1998, s. 2299).

et-Teftâzânî ise bu şerhin adını açıkça belirtmemiş, ancak mukaddimede "*Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhu'l-'ulûm*" ismine atıfta bulunarak ve şu şekilde zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 150):

"Daha önce bazı büyük ve faziletli âlimlere, el-Keşşâf'ın hâşiyelerine ta'lik yazmaktan ve eserdeki incileri kabuklarından ayırt etmekten uzak durma hususunda söz vermiştim. Ebû Ya'kûb Sirâcü'l-Meâli Yûsuf b. Muhammed es-Sekkâkî'nin "*Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhu'l-'ulûm*" adlı eserini vakit buldukça şerh edeceğim. Allah ona rahmetiyle muamelede bulunsun."

2. Eserin Et-Teftâzânî'ye Aidiyeti

Şerhu Miftâhu'l-'ulûm isimli eserin et-Teftâzânî'ye aidiyetine dair bize gelen haberler mütevâtir derecesine ulaşmaktadır. Bu eserin et-Teftâzânî'ye ait olmadığını bildiren veya bu hususta şüphe içeren herhangi bir görüş bulunmamaktadır. et-Teftâzânî'nin hayatının ele alındığı hemen her eserde bu kitabın kendisine ait olduğundan bahsedilmiştir.

1-Kütüphanelerde bulunan onlarca nüsha tüm onun adına kaydedilmektedir. Tahkik etmek üzere seçilen dört nüshanın kapağında da bu eserin yazarı olan et-Teftâzânî'nin adı, şu gelen ifadelerde olduğu gibi geçmektedir:

A- Nüsha: Millet ktp, Feyzullah. blm. nr. 1836. Bu nüshanın başında kitabın adı açıkça "Şerhu'l-Miftâh li't-Teftâzânî" olarak geçmektedir (et-Teftâzânî, 1427, Kapak).

«شرح المفتاح للفتازاني».

B- Nüsha: Harvard Üniversitesi ktp, nr. 368'de kayıtlı nüshanın ilk varakında açıkça "Şerhu'l-Miftâhu'l-Sekkâki" kaydı ve nüshanın üst kısmında "Teftâzânî 'ala'l-Miftâh" ibarenin yazılması bulunmaktadır (et-Teftâzânî, 1427, Kapak):

«شرح مفتاح السككاكي»، «فتازاني على المفتاح».

Ayrıca müstensih şerhin son sayfasında et-Teftâzânî adını açıkça şöyle zikretmektedir (et-Teftâzânî, 1427, Kapak):

«ووقع فراغ العلامة الفتازاني من تصنيف هذا الشرح الذي تمت حسناته ودلت على الإعجاز آياته في شوال سنة تسع وثمانين وسبعمائة بظاهر سمرقند».

«Allâme et-Teftâzânî'nin iyiliklerinin tamamlandığı ve delillerinin mucizeye delalet ettiği bu şerhi yazmayı Semerkant'ta 789 yılının Şevvâl ayında bitirmiştir».

C- Nüsha: Süleymaniye ktp, Ragıp Paşa blm, nr, 1274'de kayıtlı nüshanın ilk sayfasında açıkça "Kitabu Şerhi'l-Miftâh li-Sa'düddîn et-Teftâzânî" kaydı bulunmaktadır (et-Teftâzânî, 1533, Kapak).

«كتاب شرح المفتاح لسعد الدين الفتازاني».

D- Nüsha: Süleymaniye ktp, Kadı Zade Mehmet blm, nr. 453'de kayıtlı nüshanın ilk varakında açıkça "Kitabu Şerhu'l-Miftâh li-Sa'düddîn et-Teftâzânî" kaydı bulunmaktadır (et-Teftâzânî, 1574, Kapak):

«كتاب شرح المفتاح لسعد الدين الفتازاني».

3. Yazılış Tarihi ve Yeri

Belâgat alanında Şerhu'l-Miftâh et-Teftâzânî'nin kaleme aldığı son eserlerden biridir. et-Teftâzânî bu eserini ilmî hayatının en verimli döneminde, eğitim, öğretim ve telifle geçen bir hayatın sonunda; belâgat, dil, kelâm, fıkıh ve tefsir alanlarında ilmi tecrübelerini naklî ve aklî ilimlere dair pek çok yazmanın ardından telif etmiştir. Çeşitli kaynaklar onun eserini, ölümünden yaklaşık üç yıl önce, Şevval

ayı, hicrî 789 yılında Semerkant şehrinde bitirip yazdığına dair ittifak etmektedir (Kâtib Çelebî, 1943, 1763) ; (Taşkoprizâde, 1985, s. 192).

C. ET-TEFTÂZÂNÎ'NİN ŞERHU'L MİFTÂH ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

1. Şerh Yöntemi

Bilindiği gibi, *Şerhu'l-Miftâh*, et-Teftâzânî'nin es-Sekkâkî'nin belâgat konuları ile ilgili görüşlerini ele aldığı bir eserdir. et-Teftâzânî, mukaddimesinde, *Miftâhu'l-'ulûm* kitabını açıklama metodundan bahsetmiştir. Bu eserinde hayatını Arapça ilimlerini öğrenerek ve edebî sanatların anlamlarını ilerleterek nasıl geçirdiğini açıklamıştır. Eserde Arap dilinin hazinelerini ortaya çıkarmış ve edebî sanatlarına değinmiştir. et-Teftâzânî, eserin mukaddimesinde şunu ifade eder:

“Ben de şerhte onun, mücmelini detaylarıyla açıklamak, karmaşık meselelerini izah, içerdği sırları ortaya çıkarma, nurlara işaret etme, sözlerini çözümlenme, anlamlarını açıklama, kurallarını inşa etme, binasını güçlendirme, sözünü güzelleştirip düzeltme arzusunu tertip ve şerh etmeyi içerecek şekilde bir açıklığa kavuşturmaya başladım. Bunu yaparken cümleler ve paragraflar arasında nükte içeren cümlelere işâret edecek bir şekilde belirledim, yöntem olarak özet ve veciz şekilde anlatımı tercih ettim, sözü uzatma ve ayrıntıya girme anlayışından kaçındım. Sözü, şüpheleri ortadan kaldıracak, itirazları uzaklaştıracak, düğümleri çözecek, mübhem ifadeleri giderecek, her araştırmacının kaybettiğini bulabileceği, her arzusunun amacını gerçekleştirebileceği, anlam ve amaçlara ulaşabileceği bir yöne sevk ettim” (et-Teftâzânî, 2023, s. 153).

1.1. Şerhte Aktarma Yöntemi

et-Teftâzânî'in *Şerhu'l-Miftâh*'ta kullandığı metot ile ilgili dikkatimizi çeken hususları maddeler hâlinde arz edeceğiz:

Sa'düddîn et-Teftâzânî, es-Sekkâkî'nin sözünü kırmızı işaretle «onun sözü = قوله» şeklinde belirtmiştir. Böylece et-Teftâzânî, es-Sekkâkî'nin sözlerini kendi sözleriyle ayırmış ve daha sonra şerhe başlamıştır .

et-Teftâzânî, konuları açıklarken, şerhin başında «diyorum ki = أقول» şeklindeki lafzı kullandığı görülmektedir. Metnin sadece şerh yapılacak kısmı «onun sözü = قوله» kelimesi ile ifade edilmektedir. Şerh edenler için uygun sayılabilecek bu durum, metnin tamamına değinilmediğinden okuyucunun şerhi anlamasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden bazı şerhlerde metnin tamamı kenar boşluğunda veya sayfa başında yer almaktadır.

Metinde şerhe ihtiyaç bulunan ve mübhem kalan noktaları «فإن قلت» ya da «فإن قيل» ile başlamak suretiyle dile getirmekte «söyledik = قلنا» veya «söyledim = قلت» ile başlayarak cevap vermektedir. Aynı şekilde «denilirse = فإن قيل» veya «cevap veriyorum = أجيب» veya «söyledik = قلنا» veya «ve söylemek = والقول» ile cevap vermektedir (et-Teftâzânî, 2023, s. 169, 174, 158, 168, 166, 169, 277, 376, 393, 400).

Behşemiyye ekolü, Mu'tezile ve birçok âlim, "sözün mânâsını ortaya koyan Cenab-ı Hakk değil ancak insanlardır" görüşündedirler (et-Teftâzânî, 2023, s. 292) ; (el-Urmevî, 1988, s. 194) ; (et-Tehânevî, 1996, s. 347) ; (Mevsuâtü'l-Fırak ve'l-Cemaat, 1993, s. 358).

et-Teftâzânî Şiir beyitlerinin sahiplerini bazen zikretmiştir. el-Buhtürî'nin (ö. 284/897) beyitinde olduğu gibi (et-Teftâzânî, 2023, s. 366) ; (el-Buhtürî, 1963, s.179).

وَصَاعِقَةٌ مِنْ نَصْلِهِ تَنْكُفِي بِهَا *** عَلَى أَرْؤُسِ الْأَقْرَانِ خَمْسُ سَحَابٍ

«Kılıcımın ucundan çıkan ateş sanki beş buluttan fırlamış gibi akranlarımın başlarının üzerine fırlatılmıştır».

es-Sekkâkî de bu kişilerden bazılarının isimlerini zikretmiştir. Fakat, et-Teftâzânî, Ebû Temmâm (ö. 231/846) beyitinde Ebû Temmâmın adını zikretmemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 495):

أَبَيْنَ فَمَا يَزُرُّنَ سَوَى كَرِيمٍ ... وَحَسْبُكَ أَنْ يَزُرُّنَ أَبَا سَعِيدٍ

Şair develerin ziyaretini tasvir ederek şöyle der: «Onlar çekinirler, yani sadece cömert'i ziyaret ederler ve Ebû Sâîd'i ziyaret etmeleri yeterlidir».

1.3. Şerhde Kaynak Aktarma Yöntemi

et-Teftâzânî, *Miftâhu'l-'ulûm* kitabının şerhinde çok sayıda kitaplardan alıntı yapmış bunları; ya kendi görüşünü desteklemek ya da başkalarına ait görüşleri tenkit etmek için kullanmıştır. Genel olarak, alıntı yaptığı görüşlerin kaynağını veya bu görüş sahiplerini belirtmemiştir. Bu yüzden bu ifadelerin kaynaklarını belirlemek için elimden gelen gayreti gösterdim. Önce et-Teftâzânî'nin anlatımında genel olarak yararlandığı eserleri tetkik ederek tespit işlemini tahkik ettim. Alıntının kaynağını bu şekilde bulamazsam, internetten yararlanarak mümkün olduğu kadar çok sayıda ilgili kaynağı araştırdım. Bu araştırma sırasında karşılaştığım bazı notlardan bahsedeceğim.

et-Teftâzânî, faydalandığı kaynakları sunarken, Şeyh'in (Abdülkâhir el-Cürçânî'yi kasteterek) görüşlerinden çokça yararlanmış. *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* çok yararlandığı kaynaklardır. Özellikle iki defa açıkça *Esrâr'ül-Belağa* adlı kitabından bahsetmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 216, 232).

Ele aldığı konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için birkaç yerde "*el-Mutavvel*" kitabına atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 378, 402, 442).

Arapça sözlüklerden yapılan alıntı ve açıklamalarda, et-Teftâzânî esas olarak İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab* ve el-Cevherî'nin (ö. 398/1006) *es-Sihâh* adlı sözlüğünden faydalanmıştır. et-Teftâzânî, *Lisânü'l-'Arab* sözlüğünü kullanırken eserin sahibinin adının metinde açıkça belirtmediği kaydedilmiştir. Ayrıca *es-Sihâh* sözlüğünü birçok kez kullanmasına rağmen eserin adından sadece dört kez bahsetmiştir. el-Cevherî ismini de sadece bir kez zikrettiği görülmektedir (et-Teftâzânî, 2023, s. 350).

Yine et-Teftâzânî, ez-Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Belâğa* kitabına atıfta bulunmuştur. et-Teftâzânî, *Esâsü'l-Belâğa* kitabına atıfta bulunurken «وَفِي الْأَسَاسِ» ifadesini kullanmıştır. Bunu da üç yerde yaptığı tespit edilmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 224, 244, 260).

et-Teftâzânî Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin adını (ö. 42/662) "Sözcüğü müsemmesine nispet etme" konusunda, (et-Teftâzânî, 2023, 292) el-Câhız'ın adını "doğru ve yalan haber" konusunda, (et-Teftâzânî, 2023, 444) İbrâhîm en-Nazzâm'ın adını "Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzı (eşsizliği)" konusunda zikrederek görüşlerine atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 509).

Kur'ân'ın tefsirinde genelde en önemli kaynak olarak bilinen *el-Keşşâfı* "*el-Keşşâf*" ve ez-Zemahşerî'yi de "Sâhibu'l-Keşşâf" diyerek atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 214, 258). Ayrıca et-Teftâzânî'nin, Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde ez-Zemahşerî'nin görüşlerine çokça yer vermesine rağmen, alıntı sırasında "ez-Zemahşerî" ismini açıkça zikretmemesi dikkat çekmektedir.

2. İstişhâd Kaynakları

et-Teftâzânî, şerhinde ele aldığı konuyu işlerken, âyet, Hadis, şiir ve atasözlerini, delil (şâhid) olarak getirmiştir. Bunların sırayla ele alacağız.

2.1. Kur'ân Âyetleri

et-Teftâzânî *Miftâhu'l-'ulûm* kitabını açıklarken, âyetlerin amacının ne olduğunu kapsamlı bir şekilde dile getirmiştir. et-Teftâzânî, Kur'ân âyetlerini şerh ederken, genel olarak âyetten bir veya birkaç kelime zikreder ve sonra bunları şerh ederdi.

et-Teftâzânî, mümkün olduğu kadar belâgat konularına ilişkin her vaka için âyetlerle delil sunmaya çalışmıştır. O, Kur'ân âyetlerini zikrederken, bazen âyetin tamamını bazen de bir kısmını zikretmektedir. Bazen âyetin sadece bir kelimesini zikrettiği de vâkidir. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini bu şekilde sunma yöntemi okuyuculara zorluk çıkarmaktadır. Zira bu durum konular arasında kafa karışıklığına neden olmakta, âyeti bir bütün olarak göremediği için konu ile âyet arasındaki bağlantıyı kurmada zorlanmaktadır. Bu tür kısa âyetlerin varlığını ortaya çıkarmak ve tanımlamak için metni tekrar tekrar okuyarak kontrol etme durumunda kaldım. Bu eseri tahkik ederken, alt dipnotta bahsi geçen bütün âyetlerin tamamını verdim. İsim ve numaralarını da belirttim. et-Teftâzânî'nin âyetleri zikretme yöntemini şu şekilde sıralayabiliriz.

1- et-Teftâzânî'nin zikrettiği bazı âyetler, tam olarak (et-Teftâzânî, 2023, s. 217, 336) veya birkaç kelime zikredilerek (et-Teftâzânî, 2023, s. 333, 335, 342) veyahut sadece bir kelime (et-Teftâzânî, 2023, s. 336) verildikten sonra açıklanmaktadır. Âyetlerin genel olarak bazı kelimelerle ifade edilmesinin sebebi belki de et-Teftâzânî'nin açıklamanın uzamasını istemediğinden dolayı âyetleri tam metinleriyle zikretmemek için kısaltmış olabilir.

2- Şerhinde kullandığı âyetlerin ait olduğu surenin adını ve âyet numarasını belirtmemiştir.

3- Zümer Sûresi'nden (39/21) âyetleri delil getirdiğinde âyette bir kelimenin yanlış yazıldığı olduğu belirtilmektedir. Bunun da müstensihin hatası olabileceği düşünülmektedir (et-Teftâzânî, 2023, s. 332).

4- et-Teftâzânî, Nûr Sûresi 39. âyetteki "temsîl" örneğinde olduğu gibi, Kur'ân âyetlerinin tefsirinde ez-Zemahşerî'nin görüşlerini sıklıkla sunmuş ve onlardan etkilenmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 451, 260).

5- et-Teftâzânî, Bakara Sûresi (2/27) ve Ğafir Sûresi (84/19) âyetlerinde olduğu gibi, es-Sekkâkî'nin zikretmediği bazı âyetleri şerhinde şâhit olarak göstermiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 451, 380).

6- et-Teftâzânî, Kur'ân-ı Kerîm'den alıntılandığını açıkça belirtmeden, bazı âyetlere atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 150, 154).

2.2. Hadis-İ Şerîfler

İslâm ümmeti, ilk başlangıcından beri Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in Hadislerine özen göstermiş ve Hadisler büyük ilgi görmüştür. et-Teftâzânî, şerhini Peygamber'in bazı Hadislerine dayandırmış ve bu hususta bir Kudsi Hadisi zikretmiştir. Bununla ilgili olarak et-Teftâzânî'nin Hadisleri iktibas etme metodunu açıklamak suretiyle onlara ışık tutacağız.

es-Sekkâkî gibi, et-Teftâzânî de şerhinde çok az sayıda Hadisi istişhâd için kullanmıştır. et-Teftâzânî'nin Hadis-i şerifi kullanma yönteminde, bazılarının açıkça Hadis olduğunu zikretmişken bazı Hadislerin Hadis olduğunu açıkça zikretmemiştir, Hadisten sadece birkaç kelime aldıktan sonra şerhe başlamıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 205). Daha ziyade şerh yaparken Hadislere atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 217).

et-Teftâzânî'nin şerhinde zikrettiği Hadislere ise beş tanedir. Kendisi de bunların üç tanesinin Hadis-i Şerîf olduğunu açıkça ifade etmiştir. et-Teftâzânî'nin zikrettiği Hadislere bazıları:

1- Adî b. Hâtim b. Âbdillâh et-Tâî'nin (ö. 67/686) rivâyet ettiği «إِن كَانَ وَسَادُكَ لَعَرِيضًا إِنَّمَا ذَاكَ بَيَاضُ النَّهَارِ وَسَوَادُ» . «Yastığın enli ve uzun olsa bile, sonuçta ortada gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı söz konusudur” Hadisidir. Bu Hadisi et-Teftâzânî şerhinde istiâre-i Tasrîhiyye konusunu Bakara Sûresi'nin 187. Âyetin bağlamında olan konusunda zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 285) ; (el-Buhârî, Kitâbü's-Savm, 26).

2- «إِنَّمَا النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمَائَةِ، لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاجِلَةً» “İnsanlar yüzlerce deveye benzer; içlerinde neredeyse bir tane binek devesi bulamazsın” Hadisidir. et-Teftâzânî bu Hadisi şerifi şerhinde, istiâre ile temsil arasındaki farkı belirtmek için zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 417) ; (el-Buhârî, Kitâbü'r-Rikâk, s. 104).

3- «...إِنَّا كُمْ وَخَضْرَاءُ الدَّمَنِ» “Çöplükte yetişen çiçeklerden sakmın...” Hadisidir. Bu Hadis-i Şerîf et-Teftâzânî şerhinde akla dayalı benzetme yönü hususunda zikretmiştir. Buradaki benzerlik, somut bir şeyin (kötü çevrede büyümüş güzel bir kadın), bir başka somut bir varlığa (çöplükte büyüyen o çiçeğe) teşbih edilmesi yönüyledir. Fakat aralarındaki benzerlik ancak aklî yolla anlaşılmaktadır (et-Teftâzânî, 2023, s. 217) ; (İbnü'l-Esir, 2000, s. 313) ; (el-Cürçânî, 2001, s. 55).

2.3. Meseller (Atasözleri)

es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabında genel olarak atasözlerini istişhâd için kullanmıştır. Bunlardan beşi, üçüncü bölümden “beyân bölümü” de yer almaktadır (et-Teftâzânî, 2023, s. 531, 530, 268, 217, 324) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 532, 484, 460, 445). et-Teftâzânî şerhinde ise es-Sekkâkî'nin bahsettiğine ek olarak on dört atasözünü daha eklemiştir.

es-Sekkâkî'nin bazı zikrettiği atasözleri şunlardır:

1- «أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا» bu atasözü şiirden atasözüne dönüşmüş, şu şekilde söylenmektedir:

يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِيًّا لَسْتَ تُحْمِنُهَا *** لَا تُفْسِدُهَا وَأَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا

“Ey yayı sağlam yapmayan, onu bozma, yayı ustasına ver” yani; “işini ehline ver, bilgi ve beceri sahibi kişilere işinizi bırakın” demıştır. Bu atasözü, Allah’ın bu ilmi (beyân ilmini) layığı ile yapana ve bu kitaba gerektiği gibi hizmet edene vereceğini kastederek İmam es-Sekkâkî tarafından alıntılanmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 531) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 532) ; (el-Meydânî, 1955, s. 19).

2- «لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ» “Her yeni şeyde ayrı bir tat vardır”. Bu atasözü bir şiirden alınmıştır. Bu şiirde Hutay’e Cervel b. Evs (ö. 59/678) şöyle der:

«لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ غَيْرَ أَنِّي *** وَجَدْتُ جَدِيدَ الْمَوْتِ غَيْرَ لَذِيذٍ».

“Taze olan her şeyin farklı bir tadı var. Ama ben erken ölümün tadını bulamadım ”

Bu atasözü, yeni şeyler yapmanın insan ruhu için aynı şeyleri tekrarlamaktan daha keyifli olduğunu vurgulamak için zikredilmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 268) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 460) ; (el-‘Askerî, 1988, s. 18).

et-Teftâzânî'nin es-Sekkâkî'nin eserindeki atasözlerine ilâveten söylediği atasözlerinin bazılarını maddeler halinde ele alacağız :

et-Teftâzânî, istiârenin tanınmış özel isimlerde kullanılması konusundan bahsederken aşağıdaki atasözlerini örnek vermiştir:

1- «أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ» “Hâtim’den daha cömert” bu atasözü, cömert bir insanla karşılaşıldığında cömertliğini mübalağalı olarak ifade etmek ve cömertliğiyle ün yapmış Hâtim et-Tâî’den (ö. m. 578) daha cömert olduğu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Meydânî, 1955, s. 182).

2- «أَبْخُلُّ مِنْ مَادِرٍ» “Mâdir’den daha cimri” bu atasözü, cimri bir insanla karşılaşıldığında cimriliğini mübalağalı olarak ifade etmek ve bu hususta ün yapmış Hilâl b. Âmir b. Sa’saa’dan daha cimri olduğunu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Esbehâni, 1966, s. 86).

3- «أَعْيَا مِنْ بَاكِلٍ» “Bâkil’den daha aciz” bu atasözü, aciz bir insanla karşılaşıldığında acizliğini mübalağalı olarak ifade etmek ve bu hususta ün yapmış Bâkil el-İyâdî’den daha aciz olduğu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Meydânî, 1955, s. 43).

4- «أَفْصَحُ مِنْ سَهْبَانَ» “Sehbân’dan daha belîğ”. Bu atasözü, belâgat sahibi bir insanla karşılaşıldığında dilde usta olduğunu ifade etmek ve bu konuda ün yapmış Sahbân b. Züfer el-Vâilî’den (m.ö. 578) daha belîğ olduğunu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Esbehâni, 1966, s. 90).

2.4. Şiir Beyitleri

et-Teftâzânî şiir beyitlerini alıntılanmaya istişhâd amaçlı önem göstermiştir. Şiir beyitlerini alıntılanırken Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini açıklarken kullandığı yöntemin aynısını kullanmıştır. Şiirin bir

veya birkaç kelimesini alıp ardından açıklama yapmıştır. Bazen de sadece şiirin beyitlerinin ilk mısrasını, ya da sadece ikinci mısrasını almıştır. et-Teftâzânî, genellikle şiir sahibinin ismini söylememiştir, es-Sekkâkî'nin ihmal ettiği şiir beyitlerinin sahiplerinin isimlerini zikretmiştir. et-Teftâzânî genelde şiirin bir kısmından bahsettikten sonra, mübhem kelimeleri açıklamıştır. et-Teftâzânî, es-Sekkâkî'nin eksik zikrettiği bazı şiirlerini tamamlamıştır. Muhtemelen bunu yapmasındaki amacı şerhin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını düşünmesidir. Ayrıca et-Teftâzânî *Miftâhu'l-'ulûm* metninde geçen beyitlerin yanı sıra daha birçok beyti de farklı amaçlarla zikretmiştir. et-Teftâzânî'nin şiir beyitleriyle nasıl istişâdda bulunduğunu bir kaç maddeyle ele alabiliriz:

1- et-Teftâzânî, genel olarak şiirlerden delil olarak alıntı yaparken, beytin tamamını veya bir mısrasını yazmamış, bilakis kendisinden sadece bir yada birkaç kelime zikretmiş, daha sonra şerhe geçmiştir. Bu da kelimenin bir beyte ait olup olmadığının anlaşılmasını zorlaştırmış ve kastedilen şeyin anlaşılmasında kafa karışıklığına neden olmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 229, 236, 190, 221, 231).

2 -Birkaç durumda es-Sekkâkî beytin ilk mısrasını zikretmiş, daha sonra et-Teftâzânî, o beytin geri kalanını tamamlamıştır. Ebû Dâvûd el-İyâdî'in (ö. 240/854) şiirinde olduğu gibi. (et-Teftâzânî, 2023, s. 254).

3- et-Teftâzânî, şerhinde yüzlerce şiir zikretmiş, ancak genellikle şiirin yazarına veya kasidenin konusuna atıfta bulunmamıştır. et-Teftâzânî'nin üslubunu es-Sekkâkî'nin üslubuyla karşılaştırdığımızda es-Sekkâkî'nin, şiirlerin şairlerine et-Teftâzânî'ye oranla daha az yer verdiğini görmekteyiz.

4- es-Sekkâkî'nin beyân ilmi bölümündeki *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabında kullandığı şiir beyitlerinin neredeyse tamamı et-Teftâzânî tarafından zikredilmiş ve ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

D. ET-TEFTÂZÂNÎ'NİN KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Bir insanın zamanını geçirdiği en güzel şeylerden biri ilim tahsilidir. Kişi kendini tamamen ilme vermedikçe ilim o kimseye her şeyi vermez. Bu hususta et-Teftâzânî'nin ilminin ne kadar geniş ve sağlam olduğu, çeşitli alanlarda ilim aramakla ve çalışmakla ne kadar çok ilgilendiği görülmektedir.

1. Belâgat Kitapları

1.1. Esrâru'l-Belâga

Bu kitap imam şeyh Abdülkâhir el-Cürcânî'ye aittir. et-Teftâzânî şerhinde Abdülkâhir el-Cürcânî'yi «الشَّيْخُ» lakabıyla vasıflandırmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 175, 212, 216). Bu hususta *Esrâru'l-Belâga* kitabının adı açıkça iki yerde şu şekilde geçmektedir: Birincisi: çok sayıda teşbih yönü ve onunla mürekkebe teşbih arasındaki fark konusunda. «ولذا قال الشَّيْخُ فِي أَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ = Bu yüzden Şeyh *Esrâru'l-Belâga*'da şöyle dedi» ifadesi gibi (et-Teftâzânî, 2023, s. 216) ; (el-Cürcânî, 2001, s. 143). İkincisi: Teşbihi-i temsîlî yerleri ve onun etkisi konusunda «قال فِي أَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ = *Esrâru'l-Belâga*'da şöyle dedi» ifadesinde (et-Teftâzânî, 2023, s. 232) ; (el-Cürcânî, 2001, s. 99).

et-Teftâzânî, el-Cürçânî'nin görüşünü aktarırken, Melfûf teşbîh (التشبيه الملقوف)³ iki müfred benzetme yönünün birbirine benzerliği konusunda aşağıdaki örneği vermiştir :

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابَسًا *** لَدَى وَكْرِهَا الْعُنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

«(Şair, çok kuş avlayan kartalı anlatarak) *sanki kuşların yürekleri kartalların yuvalarında yumuşak olanları hünnap meyvesi, sert olanları da kalitesiz eski kuru hurmalar gibidir*».

(الرطب الطري من قلوب الطير = kuşların yumuşak yüreklerini) benzeyenin (müşebbeh), (العناب = hünnap meyvesi) kendisine benzeyenin müşebbeh bihi yoluyla teşbih yapmıştır. Aynı şekilde (اليابس من قلوب الطير = kuşların kuru yüreklerini) benzeyen (müşebbeh) (الحشف البالي = eski kuru hurmalara) kendisine benzeyen (müşebbeh bih) ile Melfûf teşbîh yoluyla teşbih yapmıştır. Yani bu teşbîh, iki şeyi aynı anda birbirine karışmadan iki şeye benzetme üzerine dayanmaktadır (et-Teftâzânî, 2023, s. 215) ; (el-Cürçânî, 2001, s. 142).

1.2. Delâilü'l-İ'câz

Bu eser yukarda ismi geçen Abdülkâhir el-Cürçânî'ye (ö. 471/1078) aittir. et-Teftâzânî, Şerhu'l-Miftâh kitabının şerhinde *Delâilü'l-i'câz*'dan çok etkilenmiş ve ondan beyân ilmindeki farklı meseleleri ihtiva eden çeşitli alıntılar yapmıştır. et-Teftâzânî'nin kitabının adını zikretmeden Cürçani'den alıntı yaptığı bazı konuları biri şöyle dile getirebiliriz:

1- et-Teftâzânî, Ebü'n-Necm el-İclî'nin (ö 129/747) bir şiirinden şu örneği iktibas ederken, et-Teftâzânî el-Cürçânî'nin umûmu'n-nâfi konusundaki görüşüne katıldığını belirtmiştir:

قَدْ أَصْبَحْتُ أُمُّ الْخَيْارِ تَدَّعِي *** عَلَيَّ ذَنْبًا كَلُّهُ لَمْ أَصْنَع

«(Eşim) *Ümmü'l-Hıyâr bana hiç işlemediğim günahları isnad ediyor*».

el-Cürçânî'ye göre, eğer (كَلُّهُ) raf halinde (mübteda) olursa, onun haberi (لَمْ أَصْنَع) olur. Ayrıca (كَلُّهُ) kelimesi olumsuz (لم) edatından önce geldiği için bu (عموم السلب = 'umûmu's-selb)⁴ olumsuzluğu genelleştirilmesini gösterir. Ama eğer (لَمْ أَصْنَع) , (كَلُّهُ)'i nasb etse, nesne (mef'ûlün bih) olacaktır. Fakat buradaki nasb, olumsuzluğun genelleştirilmesine fayda sağlamamaktadır. Böylece şair, ona isnat edilen günahların tamamını reddetmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 442) ; (el-Cürçânî, 2007, 281) ; (et-Teftâzânî, 2019, s. 161).

³ Melfûf teşbîh: iki müşebbehlerin, sonra da onların müşebbehün bihlerin getirilmesidir. (et-Teftâzânî, 2023, s. 216) ; (Tabâne, 1988, s. 620).

⁴ 'Umûmu's-Selb (olumsuzluğun genelliği): (كل) gibi bir genelleme lafzı olumsuzluk edatından önce söylendiğinde bütün fertlerini kapsar ve umum ifadesi kesindir. Fakat (كل) lafzı olumsuzluk edatından sonra kullandığında ise umum anlamı taşımaz, buna Selbü'l-'Umûm (Tümelin olumsuzlanması) adı verilir. Örneğin: لم يقم كل إنسان = İnsanların hepsi kalkmadı) sözünden insanların bazılarının kalktığı, bazılarının ise kalkmadığı anlaşılır. (et-Teftâzânî, 2019, s. 156).

1.3. El-Îdâh Fî 'Ulûmi'l-Belâga

Bu eser Celâluddîn el-Hatîb el-Kazvînî'ye aittir. et-Teftâzânî yaptığı şerhte "el-Îdâh" kitabından yararlanmıştır. el-Kazvînî'nin çeşitli belâgat konularındaki görüşlerinden bahsetmiştir. et-Teftâzânî şerhinde «صاحب الايضاح = sâhibu'l-îdâh» (et-Teftâzânî, 2023, s. 189, 203, 307) veya kitabın kendisine atıfta bulunmak için sadece «الايضاح = el-Îdâh» kelimesini kullanmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 315).

et-Teftâzânî, şerhinde el-Kazvînî'nin es-Sekkâkî'ye yaptığı itirazları söylerken «Îdâhın sâhibi itiraz etti = اعترض صاحب الايضاح» (et-Teftâzânî, 2023, 440) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 448). «Ona Îdâhın sâhibi itiraz etti = الايضاح = اعترض عليه صاحب» (et-Teftâzânî, 2023, s. 465) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 107). «Îdâhın sâhibi dedi ki: bu konu tartışmaya açık = قال صاحب الايضاح فيه نظر» (et-Teftâzânî, 2023, s. 316) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 396). «Burada Îdâhın sâhibinin bir itirazı vardır = لصاحب الايضاح ههنا اعتراض» (et-Teftâzânî, 2023, 408) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 249). «ve îdâhın itirazı itiraz etti = واعتراض الايضاح» (et-Teftâzânî, 2023, s. 475) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 456) gibi ifadeler kullanmıştır.

et-Teftâzânî, teşbihinin her iki tarafına değinirken, el-Kazvînî'nin kullandığı vehmi teşbih tarafı kavramını tanımlaması, el-Kazvînî'yle aynı görüşe sahip olduğunu göstermektedir. el-Kazvînî şöyle der: Vehmi teşbih, hayal gücünün icatlarından biridir. Somut bir varlığı olmaksızın tasavvur edilir. Beş duyardan biriyle algılanmaz, algılansa da ancak bir duyu organıyla algılanır, İfritlerin dişleri / أنياب الأوغال buna bir örnektir (et-Teftâzânî, 2023, s. 187, 188, 271) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 336).

1.4. Nihâyetü'l-Îcâz Fî Dirâyeti'l-Î'câz

Nihâyetü'l-îcâz, İmam Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî'nin (ö. 606/1210) beyân ilimi hakkında kaleme aldığı bir kitabıdır. er-Râzî, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-î'câz* kitaplarındaki tertibe özen gösterdi. Bu kitap, Abdülkâhir'in eserlerinin, belâgat kurallarına göre kontrol edilip, alt konularının ve bölümlerinin düzenlenerek sınıflandırıldığı bir tertip ve tasniftir. er-Râzî, bu eserde ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Reşîdüddîn el-Vatvât (ö. 573/1177) ve er-Rummânî (ö. 384/994) gibi birçok âlimin görüşlerinden bahsetmiştir (er-Râzî, 2004, s. 10).

et-Teftâzânî, şerhinde İmam Fahreddin er-Râzî'nin görüşlerinden yararlanmış ve şerhinde adını üç kez açıkça zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 160, 458, 508). İmam er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-Îcâz* adlı kitabının adı da bir defa açıkça zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 508).

1.5. El-Mutavvel 'alâ 'T-Telhîs

Bu eser, el-Kazvînî'nin es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* kitabınının ihtisarı olan *et-Telhîs* adlı kitabının bir şerhidir. Bu kitap *el-Mutavvel* olarak şöhret kazanmış, ancak et-Teftâzânî şerhinde bu isimden açıkça bahsetmemiştir. Diğer eserlerinde *Şerhu't-Telhîs* adıyla atıfta bulunmuştur (el-Kâliş, 2010, s. 61).

Bu eser *Telhîsu'l-Miftâh*'ın en iyi üç şerhinden biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Timur'un Herat kalesinin kapısına, şerefine astığı kaynaklarda zikredilmiştir (Kâtib Çelebî, 1943, s. 1763) ; (el-Kâliş, 2010, s. 63).

el-Mutavvel'i ele alırken, *Şerhu'l-Miftâh*'tan ayıran en önemli özelliğe değinmeyi uygun gördük. et-Teftâzânî, *el-Miftâh*'ı açıklarken *el-Mutavvel* adlı eserinde uyguladığı yöntemlerin çoğuna bağlı kaldı. Ancak *el-Miftâh*'ı şerh ederken takip ettiği yöntemi biraz farklıydı. et-Teftâzânî *el-Mutavvel* adı şerhinde görüş ve itirazlar ne kadar uzun olursa olsun, bu itirazları tartışırken daha sabırlı görünmektedir. *Şerhu'l-Miftâh* adlı şerhinde ise, çeşitli ilim ve sanat dallarındaki tecrübe ve bilgi birikiminin arttığı görülmektedir. *el-Miftâh*'da «قوله» tarzını kullanarak şerh ettiğini, *el-Mutavvel*'de ise aynı tarzı kullanmadığını yapmadığını görmekteyiz. Zira *el-Mutavvel* şerhinde, kendi şerhi ile es-Sekkâkî'nin açıklamasını mezcetmiştir. *el-Miftâh* şerhinde, es-Sekkâkî'nin cümlesinin ilk bir kaç kelimesineyer vermekle yetinmektedir. son sözünü tamamlamakta, sonra da cümle veya kelimenin müphemliğini izah etmektedir. Belki de onu böyle bir şey yapmaya iten sebep, daha önce iki kitabı olan *el-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-Meâ'nî*'de sözünü ettiği şeyi tekrar etmeme isteğiydi.

«قوله» tarzındaki açıklama, es-Sekkâkî'nin sözlerinden istediğini açıklamasını veya yok saymasını sağlar. *el-Mutavvel* kitabında ele alınan bir konuyu izah etmek isterse, *Şerhu't-Telhis* kitabına başvurarak şöyle derdi :

«وقد أوردنا في شرح التلخيص ما أمكن فيه»

«Mümkün olduğunca *Telhis*'in şerhinde değinmeye çalıştık» (et-Teftâzânî, 2023, s. 379).

1.6. El-meselü's-sâir

Bu eserin sahibi el-Cezerî İbnü'l-Esîr' dir (ö. 637/1239). Eserin tam adı: *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*'dir. İbnü'l-Esîr, bu eserinde beyân ilmini, Balâgat kelimesiyle eş anlamlı olacak şekilde genişleten kişi olarak öne çıkmaktadır (Dayf, 1995, s. 324).

et-Teftâzânî'nin, İbnü'l-Esîr'in bu eserinden sadece bir yerde istifâde ettiğini tesbit etmiştik. et-Teftâzânî yazdığı *Şerhu'l-Miftâh* eserinde, "kinâye" ile "ta'rîz" arasındaki farkı açıklarken «قال ابن الأثير» diyerek konuyla ilgili görüşünü özetleyerek aktarmış, kitabının adından zirkretmemiş ancak İbnü'l-Esîr adını açıkça zikrederek şöyle demiştir:

Kinâyeyi, bir kelimenin hakîkî ve mecâzî iki anlamında bir arada cem eden tanımlama olarak açıklamaktadır. Ayrıca kinâye hem müfret hem mürekkeb (cümle) lafızlarda olur. Örneğin, Nisa Sûresi'nin 43. Âyetindeki ﴿أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ (ya da kadınlara dokunup da), "dokunmak" kelimesi hem mecâzî olarak hem de hakikatte kullanılmaktadır. Dokunmak kadınla tokalaşmak için kullanılırsa gerçek, ama cima için kullanılırsa mecâzdır (et-Teftâzânî, 2023, s. 501) ; (İbnü'l-Esîr, 1960, s. 53) ; (Tabâne, 1988, s. 415).

Ta'riz, hakîkî veya mecâzî durum açısından değil, telvîh etme ve işaret etme açısından bir anlam ifade eden kelimedir. Ta'riz sadece mürekkeb lafızlarda olur. Örneğin, kimden yardım beklediğini söylediğin halde, ondan açıkça istemeden: "Vallahi, ben muhtacım." O halde ondan ne gerçek ne de mecâzî bir şey istemiyorsunuz ama lafızdan ihtiyaç manası çıkartılabilir (et-Teftâzânî, 2023, s. 501) ; (İbnü'l-Esîr, 1960, s. 56).

2. Tefsir Kitapları

2.1. el-keşşâf

et-Teftâzânî eserinde, Kur'ân âyetlerinin tefsirini ele alırken beyân ilminden çok yararlanmışır. Bu kitabın şöhreti nedeniyle ez-Zemahşerî'nin adının "Sâhibü'l-Keşşâf = صاحب الكشاف" olması dikkat çekicidir, belki de ününün nedeni, dil, edebiyat, belâgat, fıkıh, kırâat ve nahiv alanlarında içerdiği çeşitli bilimlerden kaynaklanmaktadır (Hamad, 2007, s. 23).

Yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere et-Teftâzânî, İmam ez-Zemahşerî'nin özellikle belâgat ve dil konularındaki görüşlerinden çokça yararlanmışır. Şerhinde kendisinden iktibasta bulunurken "Sâhibü'l-Keşşâf" diyerek söz etmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 214, 258, 264, 376, 380). Bu durum, et-Teftâzânî'nin İmam ez-Zemahşerî'ye ait görüş ve fikirlerden büyük ölçüde etkilendiğinin göstergesidir.

et-Teftâzânî, ta'rîz ile kinâyeye arasındaki farkı belirtirken *el-Keşşâf* tan direkt alıntı yaparak kinâyenin, bir anlamın lafız dışında başka bir şeyle zikredilmesidir. Endamın uzunluğu için «طَوِيلُ النَّحْدِ» /kını uzun», demek gibi. Ta'rîz ise açıkça ifade edilemeyen bir şeye delâlet etmek üzere herhangi bir şeyi zikretmektir. Muhtacın ihtiyaç duyduğu kişiye «جنتك لأسلم عليك/sana selam vermek üzere geldim» ifadesinde olduğu gibi. Sanki söz maksada işaret etmek üzere arz edilmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 496) . (ez-Zemahşerî, 2009, s. 137).

2.2. Hâşiye 'ale'l-Keşşâf (Şerhu'l-Keşşâf)

Şerefüddîn et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) *el-Keşşâf* üzerine kaleme aldığı hâşiyeden özetlenen bir çalışmadır (Kâtib Çelebî, 1943, s. 1478). et-Teftâzânî 789 yılında Rebûlâhir ayının 18'inde Semerkant şehrinde yazmaya başlamıştır (Taşkoprizâde, 1985, 192).⁵ 791 yılında Semerkand'da ölümü nedeniyle yazımı tamamlanamamıştır (es-Süyûtî, 1965, 285). Kur'ân'ın Fatıha Sûresi'nden Yunus Sûresi'ne kadar kaydedilmiştir (el-'Askalânî, 1930, s. 350). *Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-İslâmiyye*'ye göre, Bakara Sûresi'nin başlangıcından Hûd Sûresi 58 ayeti'ne kadar, yine Zümer Sûresi'nden Talak Sûresi'ne kadar kaydedilmiştir (DMİ. 1998, s. 2308). et-Teftâzânî, mukaddimesinde, çevresindeki arkadaşlarından ve âlimlerden gelen birçok istek üzerine, *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümüne şerh yazacağı için "Hâşiyetü'l-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf"ı yazmayı bıraktığını belirtmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 7). et-Teftâzânî, şerhinden tespit edebildiklerimizden yola çıkarak sunduğu konuların bilgisini artırmak ve açıklığa kavuşturmak için *Hâşiyetü'l-Keşşâf*'a atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 280, 319, 393, 474).

3. Dil Kitapları

3.1. Es-Sihâh

İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'ye (ö. 398/1006) ait sözlüktür. Sözlüğün tam adı "Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye"dir. Araştırmacılar tarafından Cevherî'nin kitaplarının en belineni *es-Sihâh* olduğu belirtilmiştir (el-Cevherî, 2009, 11). et-Teftâzânî, *es-Sihâh* kitabının adını 4 defa açıkça zikretmiş (et-

⁵ Diğer kaynaklarda tarihlendirme: Rebûlâhir ayının 2'sinde (el-Hanbelî, 1986, s. 548) ve Rebûlâhir ayının 8'inde (eş-Şevkânî, 2011, s. 304) şeklinde kaydedilmiştir.

Teftâzânî, 2023, s. 322, 330, 336, 502) ; (el-Cevherî, 2009. s. 1177, 265, 736, 859) ve bu kitaptan alıntı yapmıştır: Örnek olarak; «أَخْتُ الْجَمَلِ فَاسْتَأَخَّ» kelimesini şerh ederken «فِي الصَّحاحِ» ifadesini kullanmış ve *Mu'cemü'l-Sihâh*'tan alıntı yaptığını açıkça beyân etmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 322) ; (el-Cevherî, 2009. s. 1177).

3.2. Lisânü'l-'Arab

Bu eserin, yazarı Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr'dur (ö. 711/1311). et-Teftâzânî, *el-Miftâh*'ı şerh ederken İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab* kitabına başvurmuştur. Ancak et-Teftâzânî, bu eserin veya sahibinin adını hiçbir yerde açıkça zikretmemiştir. Yani genel olarak, et-Teftâzânî, iktibas ederken *Lisânü'l-'Arab* kitabının veya yazarının adından ve hatta kapalı kelimeleri açıklarken yararlandığı sözlüklerden bahsetmemiştir.

et-Teftâzânî, «الغُول» lafzını dil açısından şerh ederken İbn Manzûr'un kitabından iktibas etmiş, fakat bu esere veya sahibine eserinin hiçbir yerinde işaret etmemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 189) ; (İbn Manzûr, 1993, s. 508).

3.3. Esâsü'l-Belâga

Esâsü'l-Belâga Arapça mecâzlar sözlüğü, el-Âllâme Ebü'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) aittir. et-Teftâzânî, izahında imam ez-Zemahşerî'nin dilbilim alanında kaleme aldığı *Esâsü'l-Belâga* kitabından yararlanmıştır. et-Teftâzânî, şerhinde *Esâsü'l-Belâga* kitabını «الأساس» olarak nitelendirmekte ve üç yerde açıkça zikretmektedir. Ancak yazarı imam ez-Zemahşerî'nin adını zikretmemiştir.

Esâsü'l-Belâga'da yapılan alıntılar hakkında bahsedilen konular ise, şunlardır: Mesela; et-Teftâzânî, «لَذَّ = leziz olmuş» kelimesini izah ederken «وفي الأساس» diyerek ez-Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Belâga* adlı eserinin adını zikretmiş ancak ez-Zemahşerî'den bahsetmemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 224) ; (ez-Zemahşerî, 1998, s. 165).

4. Nahiv Kitapları

4.1. El-Kitâb (Sîbeveyh)

Ebû Bîşr Sîbeveyh, 'Âmr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârisî'nin (ö. 180/796) eseridir. Sîbeveyh, Nahiv imamı ve Nahiv ilmini ilk yazan kişidir . et-Teftâzânî, Sîbeveyh'in Nahiv konularındaki görüşlerinden yararlanmıştır, bu nedenle et-Teftâzânî iki yerde bu eserden alıntı yapmış ve açıkça "Sibaveyh" adını zikretmiştir.

et-Teftâzânî, "ilgili anlamlara göre harflerle istiâre-i tebe'iyeye" başlığın altında konuyu ele alırken şu ayette ﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾⁶ yer alan «رُبَّمَا» kavramını tanımlayarak, es-Sekkâkî'nin bakış açısına değinmiştir:

⁶ Hicr sûresi [15/2].

İlk olarak, «رُبَّمَا»nin aslında «azaltmak = التقليل» anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Ayete göre, kıyamet günü kâfirlerden sadece birkaçının gelip keşke müslüman olsaydık demesinin anlamı nedir? Bunun cevabı, es-Sekkâkî'nin belirttiğine göre, «رُبَّمَا»nin anlamının, burada asıl anlamının aksine «çoğalmak = التكاثر» anlamında, istiâre-i tasrihiyye tehekkümiyye⁷ olarak kullanılan bir isim olduğudur. Böylece mânâ, kıyamet günü kâfirlerin çoğunun keşke müslüman olsaydık diyecekleri şeklinde olacaktır. el-Keşşaf'ta bu alay yönteminin, Arapların kastedilenin tersine yol açan bir anlam ifade etme yöntemlerinden biri olduğu zikredilmiştir. Yani "Müslüman olma arzularının az olması" anlamı, bolluğu (yani müslüman olmayı çok arzu ettiklerinin) anlamında alaylı bir ifade olarak kullanılmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 394-395). (es-Sekkâkî, 2000, s. 159/491) ; (ez-Zemahşerî, 2009, s. 557) ; (İbnü's-Serrâc, 1988, s. 416).

Sîbeveyh'e göre «رُبَّمَا» harf sayılır. Bir önceki ayet örneğine göre «رُبَّمَا» harfi "istiâre-i tebe'iyye tehekkümiyye" olarak kabul edilir. Çünkü buradaki istiâre «رُبَّمَا» harfinin anlamı ile ilgilidir (et-Teftâzânî, 2023, s. 394/395) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 253) ; (Sîbeveyh, 1988, s. 115) ; (İbnü's-Serrâc, 1988, s. 416).

4.2. el-Mufassal Fî Sınâ'ati'l-İ'râb

Bu eser Ebü'l-Kasım Mahmûd ez-Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) aittir. Bazı matbu nüshaları ise el-Mufassal (fî 'İlmi'l-'Arabîyye ya da fî 'İlmi'l-Luğâ) gibi adlar taşımaktadır.

et-Teftâzânî, Zemahşerî'nin eserin bir yerinde zaman ismi yerine mastarının gelmesi konusunda. «آتيك مَقْدَمُ الحاج» yerine «آتيك قَدُومُ الحاج» şeklinde alıntı da bulunmuştur. Kaynağı ve sahibini belirtmemiştir. Böylece Zemahşerî «مَقْدَمُ» örneğinde olduğu gibi, zaman ismi yerine mastarının kullanılmasını tercih etmiştir. Yani mastar zikredilerek zaman ismi kastedilmektedir.

İbn Hâcib buna itiraz ederek şöyle demiştir: (مَفْعَل) vezindeki ism-i zaman masdarın yerine kullanılmaz. Burada asıl olarak bir zaman zarfının bir mastar olarak temsil edilmesi uygun değildir. Bir zarfı «مَقْدَمُ» "mastar"ı «قَدُومُ» yerine saymak mümkün değildir. Bu sebeple, bu örnek düşünülemez (et-Teftâzânî, 2023, s. 252) ; (ez-Zemahşerî, 2004, s. 55).

5. Edebiyat Kitapları

5.1. Kitâbü'l-Hayavân

Ebû 'Osmân 'Âmr b. Bahr el-Câhiz el-Kinânî'nin (ö. 255/869) canlı türlerine dair eseri. et-Teftâzânî, şerhinde şiirin edebî yönüne değinerek, Câhiz'in el-Hayavân adlı kitabında şu ifadeyi aktarmıştır:

«إِنَّمَا الشَّعْرُ صِنَاعَةٌ ، وَضَرْبٌ مِنَ التَّصْوِيرِ.»

«Şiir ancak bir sanattır ve bir betimleme biçimidir.»

⁷ İstiâre-i tehekkümiyye: alayı içine alan bir istiareidir. Meselâ: «cimri kimse için "Hâtem" denilmesi gibi». (Tabâne, 1988, s. 689) ; (Durmuş, 2001, s. 315-318).

Yani şiir, kelimelerin, imgelerle kastedilen ve amaçlanan anlamlarıdır. O da lafızlarla belirtilir. Ayrıca bu ifadeyi *el-Hayavân* adlı eserinden almasına rağmen ne kitabın ne de sahibinin ismini zikretmiştir (et-Taftâzânî, 2023, s. 175, 500, 531) ; (el-Câhız, 1965, s. 132).

5.2. Şerhu Dîvânî'l-Hamâse (El-Merzûkî)

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî'nin (ö. 421/1030) Arap edebiyatında Ebû Temmâm'ın kahramanlık şiirlerini *Dîvânü'l-Hamâse*'ye yazdığı şerhdir.

et-Taftâzânî, bu eserden istifade etmiş ve müellifinin adını açıkça 3 kez vererek aktarmada bulunmuştur (et-Taftâzânî, 2023, s. 288, 327, 424). Bunlardan biri:

Bir kelimenin fasih sayılabilmesi için kusurların bulunmaması gerekir. Aksi takdirde garabet olur. Öyle ki garâbet, işlek olmayan ve mânâsı herkes tarafından bilinmeyen bir kelimenin cümlede kullanılmasıdır. et-Taftâzânî el-Merzûkî'den görüş aktarırken Rü'be b. 'Accâc'ın (ö. 145/762) aşağıdaki beytinde geçen (مسرج) kelimesini garâbete örnek olarak dile getirmiştir.

مُقَلَّةٌ وَحَاجِبًا مُرَجَّجًا *** وَفَاجِمًا وَمَرْسِنًا مُسْرَجًا

«(Leylâ'nın) siyah gözü, kalem kaşı, simsiyah saçı ve Süreycî kılıcı gibi zarif burnu».

Beytinde (مَسْرَج) kelimesinde garâbet vardır. Çünkü mânâsında kapalıdır. Birincisi Süreycî; kılıcı nisbetle kullanılmış, burun incelik ve düzgünlük yönünden Süreycî kılıcına benzetilmiştir. İkincisi ise kandil mânâsındaki (سِرَاج) lafzından türemiş, (Bu da el-Merzûkî'nin görüşüdür, es-Sekkâkî de bu görüşün benimsemiştir) parlaklık ve ışığıyla bir kandile benzetilmiştir (et-Taftâzânî, 2023, s. 327) ; (el-Merzûkî, 2003, s. 473).

6. Usul Kitapları

et-Taftâzânî de şerhinde Usûl-i Fıkıh kitaplarını kaynak olarak kullanmıştır. Genel olarak usûl kitaplarından yaptığı aktarmalarda eserin adını veya yazarı belirtmemiştir.

6.1. el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm

et-Taftâzânî şerhinde Seyfüddîn Alî b. Muhammed el-Âmidî'nin (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* kitabını kaynak olarak kullanmış, ancak kitabın adına veya yazarına herhangi bir şekilde atıfta bulunmamıştır.

et-Taftâzânî sözün delâleti konusunda *el-İhkâm* kitabından alıntı yaparak delâleti mutâbakat (دلالة المطابقة), delâleti tadammun (دلالة التضمن) ve delâleti iltizâm (دلالة الالتزام) arasındaki farkı açıklamıştır (et-Taftâzânî, 2023, s. 172-173) ; (el-Âmidî, 1982, s. 15).

7. Kelâm Kitapları

et-Taftâzânî, kelâm mezheplerinin kanaatlerini naklederken, ve aralarında karşılaştırma yaparken herhangi birini desteklememiştir. Aksine sahiplerinin görüşlerine itiraz dahi etmiştir. O sadece görüşleri sunmuş ve sahiplerinin bakış açısıyla onları netleştirmiştir. et-Taftâzânî, şerhinde Mu'tezile mezhebini

beş kez zikretmiş (et-Teftâzânî, 2023, s. 293, 335, 448, 461, 511), Behşemiyye mezhebinden sadece bir görüşe yer vermiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 292). Bu mezheplerin isimlerini açıkça zikretmiştir. et-Teftâzânî'nin kelâm meselelerinde zikrettiği âlimler şu şekilde özetlenebilir:

- 1- İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî' en-Nazzâm, Ebû İshâk (ö. 231/845) (et-Teftâzânî, 2023, s. 444, 509).
- 2- Alî b. İsmâîl el-Eş'arî el-Basrî, Ebü'l-Hasen (ö. 324/935) (et-Teftâzânî, 2023, s. 292).
- 3- Abbâd b. Süleymân es-Saymerî, Ebû Sehl (ö. 250/864) (et-Teftâzânî, 2023, s. 292).

7.1. Şerhu'l-Makâsîd

et-Teftâzânî'ye ait kelâm alanında bir eserdir. Birçok konu ve kavramda *Şerhu'l-Makâsîd* adındaki kendi kitabından yararlanmıştır.

Mesela: Allah'ın (doğru yolu gösterme ve dalâlete düşürme = الهداية والإضلال) konusunda et-Teftâzânî, daha geniş bir açıklamada bulunmak için *Şerhu'l-Makâsîd* adlı kitabına açıkça atıfta bulunmuştur. et-Teftâzânî, şerhinde Mu'tazile'nin görüşlerine itiraz etmiş ve Ehl-i Sünnet görüşlerini benimsemiş ve şöyle demiştir: Mu'tazile, hidâyet kavramının, Yüce Allah'tan mükelleflere rehberlik, dua ve hakkı ortaya çıkarma anlamında olduğuna dair bir görüş benimsemiştir. Yani yüce Allah'ın kalplerin hidâyeti ile hiçbir ilgisi yok ve onlara hidâyet eden ya da onları dalâlete düşüren Allah değildir. Ehl-i Sünneti göre, hidâyet ve dalâlet Yüce Allah tarafından kulların kalbinde yaratılan iki vakadır ve Ehl-i sünnet bu duruma şu ayeti örnek göstermektedirler: ⁸ «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» «Böylece Allah yoldan çıkmak isteyeniyi saptırır, doğruya ulaşmak isteyeniyi ise doğru yola erdirtir». Onların görüşüne göre: Allah, dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini de saptırır (et-Teftâzânî, 2023, s. 334-335) ; (et-Teftâzânî, 1998, s. 312) ; (el-Eş'arî, 1990, s. 313) ; (er-Râzî, 2000, s. 712).

7.2. et-Tahsîl Mine'l-Mahsûl

Ebü's-Senâ Sirâcüddîn Mahmûd el-Urmevî'ye (ö. 682/1283) ait bir eserdir. et-Teftâzânî, sözün delâletinde bahsederken, Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) bir görüşünü aktarmış, sözün delâletinin onları yaratana yani yüce Allah'a ait olduğunu söylemiştir:

«واختار الشيخ الأشعري وكثير من المحققين أن الواضع هو الله تعالى»

et-Teftâzânî şöyle demiştir: Behşemiyye, Mu'tezile ve bir grup filozof, sözün delalet ettiği anlamı ilk koyanın Allah'tan başkası olduğu görüşündedirler:

«ومذهب البهشمية، والمعتزلة، وجمع من الحكماء، أن الواضع غير الله تعالى»

Ayrıca et-Teftâzânî bu konuda Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarından 'Abbâd b. Süleymân es-Saymerî'nin (ö. 250/864), "sözün delâleti, lafzın kendi zâtî anlamıdır" şeklindeki görüşünde olduğunu söylemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 292) ; (el-Urmevî, 1998, 194):

⁸ Bkz. Müddessir Sûresi [74/31].

«والمُحْكِي عن عبَّاد بن سُلَيْمَانَ أَنَّ الْمُخَصَّصَ ذَاتَ اللَّفْظِ.»

Burada da et-Teftâzânî'nin farklı mezhebinin görüşlerini naklettiği fakat kaynaklarından bahetmediği görülmektedir.

Sonuç

Miftâhu'l-'ulûm belâgat alanında yazılmış kitaplar arasında en çok kabul gören bir eserdir. Sonraları onun bu eseri ile ilgili yapılan şerh, haşiye, ta'lik ve ihtisar gibi çalışmalar onun önemini ortaya koymaktadır. Bazı âlimlerin ifade ettiklerine göre et-Teftâzânî'nin bu şerhi, *Miftâhu'l-'ulûm'un* kabul gören muteber üç şerhinden biri sayılmaktadır.

et-Teftâzânî'nin *Miftâhu'l-'ulûm'un* belâgatla ilgili üçüncü bölümüne yazmış olduğu *Şerhu'l-Miftâh'ı* incelemeden geçirdikten sonra şu sonuçlara ulaştık:

1- Sa'düddîn et-Teftâzânî tarafından kaleme alınan *Miftâhu'l-'ulûm* üzereine yapılan en önemli şerhlerden biri olarak görülmektedir. et-Teftâzânî'nin eserinin yazılmasının sebebi eserin mukaddimesinde söylediğine göre, faziletli âlimlerin isteği üzerine ve o dönemde âlimlerin sayısı azaldıktan sonra belâgat ilminin anlaşılmasına yardımcı olmak için kaleme almıştır.

2- Bu çalışmada, et-Teftâzânî'nin vefat tarihine en yakın nüsha ana nüsha olarak seçilmiştir. Diğer üç nüsha ile karşılaştırdıktan sonra şerh metni; doğru imla kuralları, noktalama işaretleri ve başlıkların dağılımı en iyi şekilde dikkate alınarak tahkik edilmiştir. Bu da okuyucuların ve araştırmacıların bu eserden faydalanmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca metinde geçen ayetler, hadisler, şiir beyitleri, atasözleri, özel isimler, islâmi grup isimleri ve mezhep isimleri için çalışmanın sonunda indeks belirlenmiştir. Daha sonra, çalışmada ele alınan tüm konular analitik bir fihrist içinde gösterilmiştir.

3- et-Teftâzânî, şerhini (kavlühü = قوله) tarzında kaleme almıştır.

4- et-Teftâzânî memzuc(atomik, parçalı) şerh yöntemini benimsemiştir Bu şerh yönteminde şerh edilecek ana metnin bir veya bir kaç kelimesi yazılır ve direkt şerhe geçilir. Bu şerh yönteminin dezavantajı şerh edilecek metnin ibaresiyle şerh metninin ibareleri birbirine karıştırılmaktadır. Bu müteahhir şerh alimlerinin çoğunun yöntemidir. Bu şerh yöntemi karışık ve hatalara sebep olmaktadır. et-Teftâzânî bu şerh yöntemini kullanırken, şerh edeceği metinden veya delil olarak kullanacağı, ayet, hadis, şiir ve ata sözü gibi metinlerden bir veya bir kaç kelimeyi zikrettikten sonra şerhe başlamıştır.

5- et-Teftâzânî şerhinde meseleleri açıklamak ve konuyu zenginleştirmek için pek çok önemli kaynaktan istifade etmiştir. Özellikle Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Esrârü'l-Belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı iki eseri ve İmam el-Kazvînî'nin *el-İdâh* adlı kitabındaki çeşitli belâgat konularındaki görüşlerinden yararlanmıştır. et-Teftâzânî, şerhinde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı kitabından da yararlanmıştır. Dil açısından ise Cevherî'nin *Sihâh* ve İbni Manzur'un *Lisânu'l-Arab* adlı sözlüklerinden faydalanmıştır.

6- et-Teftâzânî'nin sadece dilci bir âlim değil, aynı zamanda mantıkçı, kelâmcı bir bilim adamıdır. Bu nedenle yaptığı şerhlerinde mantık ve felsefe ile ilgili terimleri çok kullanmıştır. Bu nedenle sunulan bazı konu ve terimlerin anlaşılması zor olmuştur. Bu nedenle şerhinin edebî zevkten yoksun kalmasına

neden olmuştur. Buna rağmen, et-Teftâzânî'nin şerhinde az da olsa edebî zevki gösteren bazı ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

7- et-Teftâzânî, hem *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserde yer alan şevâhidi kullanmış, hem de kendisi yeni şevâhid ilave etmiştir.

8- et-Teftâzânî, görüşlerini aktardığı bazı âlimlerin isimlerini zikretmemesi şerh metodlarından biridir. Belki de alimleri eksiklikleri konusunda uyarmak, yazarları eleştirmek veya belâgat konusuyla ilgili olmadığı için okuyucunun zihnini bununla meşgul etmemek için bu yola başvurmuştur. Buna rağmen bazı meşhur âlimlerin isimlerini beyan ettiği görülmektedir.

9- et-Teftâzânî; *Şerhul'-Miftâh* adlı eserini, *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar* kitaplarını yazdıktan uzun süre sonra yazmıştır. Bu nedenle, *el-Miftâh* şerhini, belâgat meselelerinde fikirleri olgunlaştıktan sonra kaleme almıştır. Dolayısıyla şerhi, zamanında tartışılan çeşitli görüş ve konuları içeren kapsamlı bir tahlil özelliği taşımaktadır.

10- et-Teftâzânî yazdığı bu şerh ile sadece *Miftâhu'l-'ulûm* kitabının anlaşılmasına katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda eserindeki konularla ilgili tartışmalara yeni bir boyut katmıştır. Belâgat alanındaki görüşleri, kendisinden sonra gelenler üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır.

11- Önemli bir yama eserin tahkik edilmesi özellikle *Miftâhu'l-'ulûm* eserinin anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Hem araştırmacılar hem de okuyucular için faydalı bir çalışma olmasını umuyoruz.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Atîk, A. (1982). *'İlmu'l-beyân*. Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye.
- Dayf, Ş. (1995). *el-Belâga tetavvür ve târîh* (9. Bsk). Dâru'l-Maarif.
- Durmuş, İ. (2002). *Kinaye*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 34-36. TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. İ. P. (2001). *İstiâre*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 315-318. TDV Yayınları.
- ed-Dâvûdî, M. b. A. (1983). *Tabakâtü'l-müfessirin* (1. Bsk). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-'Askalânî, İ. H. (1930). *ed-Dürerü'l-kâmine*, thk. Selim Karkenî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî.
- el-'Askalânî, İ. H. (1969). *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, thk. Hasan Habaşi, Lecnetu İhyâ es-Sakâfetü'l-İslâmiyye.
- el-'Askerî, E. H. (1988). *Kitâbu cemhereti'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim- Abdulmecîd Katâmuş, Dâru'l-Cil.
- el-Âmidî, S. A. (1982). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdu'r-Rezzâk Afifî, (2. Bsk), el-Mektebu'l-İslâmî.
- el-Bağdâdî, A. (1997). *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselâm Harun, (4. Bsk), Mektebetü'l-Hâncî.
- el-Buhârî, M. b. İ. (2001). *el-Câmiu's-sahîh*, thk. thk. Muhammed Züheyrb. Nâsır en-Nâsır, (1. Bsk), Dâru Tavki'n-Necât.
- el-Buhtürî, V. b. U. (1963). *Dîvânü'l-Buhtürî*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî, Dâru'l-Maârif.
- el-Câhiz, 'Â. B. (1965). *el-Hayavân*, thk. Abdüsselâm Harun, Mektebeti Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evladüh.
- el-Cevherî, İ. b. H. (2009). *es-Sihâh*, thk. Enes Muhammed eş-Şami - Zakariye Câbir Ahmad, Dâru'l-Hadis.
- el-Cezerî, D. İ. E. (1960). *el-Meseli's-sâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî & Bedevî Tabâne, Dâru Nahzatı Mısır.
- el-Cürcânî, A. (2001). *Esrâru'l-belâga*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Cürcânî, A. (2007). *Delâ'ülü'l-i'câz*, thk. Muhammed Rıdvân Ed-Dâye - Feyiz Ed-Dâye, Dâru'l Fikir.
- el-Ednevî A. b. M, (1997). *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Sâlih el-Hazî, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem.
- el-Esbehâni, H. b. H. (1966). *ed-Dürretü'l-fâhire fî l-emsal es-saira*, thk. Abdulmecîd Kattâş, Dâiratü'l Me'ârif.
- el-Eş'arî, A. b. İ. (1990). *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve'ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- el-Hanbelî, İ. İ. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâr men zeheb*, thk. Mahmud Ervaut, (1. Bsk), Dâru İbn Kesîr.
- el-Hânsârî, M. B. (1390). *Ravdâtü'l-cennât fî ahvâli'l-'ulemâi ve's-sâdât*, thk. Esedullâh İsmâiliyyân, el-Matbaatü'l-Haydariyye.
- el-Kâliš, D. (2010). *et-Teftâzânî ve el-ârâü'l-belâgiyye*, (1. Bsk), Dâru'l-Nevâdir.
- el-Kazvîni, C. H. (1985). *el-İdâh fî'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed b. Abdilmün el-Hafâcî, Dâru'l-Kitabi'l-Lübnani.
- el-Kummî, 'A. (1988). *el-Künâ ve'l-elkâb*, (5. Bsk), Mektebetü's-Sadr.

- el-Makrîzî, T. A. (2002). *Dürerü'l- 'ukûdi'l-ferîde fi terâcimi'l-a 'yâni'l-müfide*, thk. Mahmud el-Celîlî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Merzûkî, A. b. M. (2003). *Şerhu dîvânî'l-hamâse*, thk. Garid eş-Şeyh, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Meydânî, A. b. M. (1955). *Mecma 'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Matbaatu'l-Sünneti'l-Muhammediyye.
- el-Urmevî, S. M. (1988). *et-Tahsîl mine'l-mahsûl*, thk. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd, Müessesetü'r-Risâle.
- er-Râzî, F. M. (2000). *Mefâtîhu'l-gayb*, cilt: 1-32, (3. Bsk), Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî.
- er-Râzî, F. M. (2004). *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i 'câz*, thk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, (1. Bsk), Dar Sadır.
- es-Sehâvî M. b. A. (1995). *Vecîzü'l-keîlâm*, Beşer Avvâd Maruf ve Değirleri, Müessesetü'r-Risale.
- es-Sekkâkî, Y. b. M. (2000). *Miftâhu'l-'ulûm*, Thk. Abdülhamîd Hindâvî, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Süyûtî, C. A. (1965). *Bugyetü'l-vu 'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi.
- eş-Şevkânî, M. b. A. (2011). *el-Bedrü't-tâli' bimehâsine min ba'di'l-karni's-sâbi*, Dâru'l-Kitabi'l- İslâmî.
- et-Teftâzânî, S. M. (1411). *Şerhu'l-miftâh*, İstanbul: Millet ktp, Feyzullah Blm, nr. 1836.
- et-Teftâzânî, S. M. (1426), *Şerhu'l-miftâh*, Harvard Üniversitesi, Houghton Ktp, nr. 368.
- et-Teftâzânî, S. M. (1532). *Şerhu'l-miftâh*, Süleymaniye ktp, Ragıp Paşa Blm, nr. 1274.
- et-Teftâzânî, S. M. (1574). *Şerhu'l-miftâh*, Süleymaniye ktp, Kadı Zade Blm, nr. 453.
- et-Teftâzânî, S. M. (1998). *Şerhu'l-makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre, (2. Bsk), 'Alemlü'l-Kütüb.
- et-Teftâzânî, S. M. (2011). *Şerhu tasrîfi'l-'izzî*, Dârül Micah.
- et-Teftâzânî, S. M. (2019). *Muhtasarü'l-me 'ânî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd- Salih Râzî eş-Şammari, (1. Bsk). Dâru ez-Zâhiriyye.
- et-Teftâzânî, S. M. (2022), *Şerhu'l-miftâh*, Thk. Accac 'Ode Barğeş, Daru't-Takva.
- et-Teftâzânî, S. M. (2023). *Şerhu'l-miftâh (beyân bölümü)*, Thk. Raid Kara Mustafa, (Doktora tezi). Erciyes Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ez-Zemahşerî, M. b. Ö. (1998), *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- ez-Zemahşerî, M. b. Ö. (2004). *el-Mufasssal fi smâ 'ati'l-i 'râb*, (2. Bsk). Dârü'l-Cil.
- ez-Zemahşerî, M. b. Ö. (2009). *el-Keşşâf*, (3. Bsk), Dâru'l-Ma'ârif.
- ez-Zirikî, H. (2002). *el-A'lâm*, (15. Bsk), Dârul-İlim Lilmalayin.
- Hacımüftüoğlu, N. (1992). *Beyân*, TDV İslâm Ansiklopedisi, 22-23. TDV Yayınları.
- Hamad, E. D. G. (2007). *Tefsir el-keşşâf*, (1. Bsk), Dâru Dicle.
- İbn Haldûn, A. (1981). *Tarihu İbn Haldûn*, thk. Halil Şehade -Süheyl Zekkar, 1-7 cilt. Dârü'l-Fikr.
- İbn Manzûr, C. M. (1993). *Lisânü'l-'arab*, Dar Sadır.
- İbn Tağrıberdî, C. Y. (1963). *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki mısır ve'l-kahire*, Vizâretü s-Sekâfe ve l-İrşâdil-Kavmî- Dâru'l-Kütüb.

- İbnü'l-Gızzî, M. b. A. (1990). *Dîvânü'l-islâm*, thk. Seyyid Kasrevi Hasan, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü's-Serrâc, E. B. (1988). *el-Uşûl fi'n-nahiv*. thk. AbdülHüseyn el-Fetli, Muessesetu'r-Risâle.
- Kâtib Çelebî, M. b. A. (1943). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî.
- Molla, A. A. H. (1996). *et-Teftâzânî ve mevki-fuhû mine'l-ilâhiyyât*, (Yayımlanmış doktora tezi). Câmiatü Ümmi'l-Kura.
- Riyad Zâde, A. b. M. (1983). *Esmâül'l-kütüb*. Dâru'l-Fikr.
- Sîbeveyh, 'Â. b. 'O. (1988). *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Harun, (3. Bsk), Mektebetü'l-Hâncî.
- Storey, (1998). *Dâiretü'l-ma'ârifü'l-islâmiyye*, Bir Grup Yazar Tarafından Yazılmıştır [DMİ], Trc: Hasan Habeşî, (1. Bsk), Merkez eş-Şârika li'l-İbdâ' el-Fikrî.
- Tabâne, B. (1988). *Mu 'cemü'l-belâgati'l-'arabiyye*, (3. Bsk). Dâru'l-Menare.
- Tarı, N. (2021), *Teftâzânî'nin hayatı ve es-Sa'dînî sđlı eserinin incelenmesi*, İksad yayınevi.
- Taşköprizâde, A. b. M. (1985). *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû âti'l-'ulûm*, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

PAVEL BASİNSKİ'DEN "ANNA KARENİNA'NIN GERÇEK HİKÂYESİ"

 Çağlar DANACI^a

Öz

Bu çalışmada, Rusya'da ilk kez 2022 yılında AST yayınevi tarafından yayımlanan Pavel Basinski'nin *Anna Karenina'nın Gerçek Hikâyesi* adlı kitabı Türkçe çevirisinden incelenmiştir. Kitap Uğur Büke'nin çevirisiyle Alfa Yayınevi tarafından 2023 yılında Türkiye'de satışa sunulmuştur. Çalışmada kitabın her başlığına dair incelemenin yanı sıra bütünsel olarak da değerlendirilme yapılmıştır. Böylece kitabın her başlığıyla ilgili fikir oluşturularak kitabın içeriksel tanıtımının yapılması amaçlanmıştır. Yazar tarafından günümüz okurlarının anlamakta zorlanabileceği düşüncesiyle 19.yüzyıl toplumsal yaşantısıyla ilgili bazı açıklayıcı bilgilere de yer verilen bu kitapta "yazardan" ve "ekler" bölümleri dahil olmak üzere toplam 24 başlık yer almaktadır. Basinski kitabında kimi zaman Tolstoy'dan, Tolstoy'un eşi Sofya'dan, Fet'ten, Gusev'den alıntılarla desteklerken, kimi zamansa öznel görüşleriyle değerlendirmelerini ortaya koymuştur. Bu da kitabın dil ve üslubunun yarı-akademik olmasına sebep olmuştur. Okurlarının dikkatini *Anna Karenina'nın* ayrıntılarına, kahramanlarının prototipine çeken Basinski, dikkate değer bu çalışmasıyla 2022 yılında 17. Rusya Ulusal Edebiyat Ödülü "Bolşaya Kniga"yı kazanmıştır. *Anna Karenina'nın Gerçek Hikâyesi*'nde Anna'dan Karenin'e, Vronski'den Betsi'ye kadar pek çok kahramanı ve balo, yarış gibi pek çok önemli olayı derinlemesine inceleyen Basinski, hem romanı daha önce okumuş hem de okumamış kişiler için merak uyandırıcı, ilgi çekici ve rehber niteliğinde bilgilere yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Basinski, Tolstoy, Anna Karenina, Anna Karenina'nın gerçek hikâyesi, Kitap incelemesi.

THE TRUE STORY OF ANNA KARENINA BY PAVEL BASINSKY

Abstract

In this study, Pavel Basinsky's *The True Story of Anna Karenina*, first published in Russia in 2022 by AST Publishing House, is analyzed in Turkish translation. The book translated by Uğur Büke was put on sale in Türkiye in 2023 by Alfa Publishing House. In the study, in addition to analyzing each chapter of the book, a holistic evaluation was also made. Thus, it is aimed to make a contextual definition of the book by forming an idea with each title of the book. In this book, which also includes some explanatory information about 19th century social life, with the idea that it may be difficult for today's readers to understand, there are 24 chapters in total, including "from the author" and "appendices" sections. Basinsky sometimes supports his evaluations

^a Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, caglardanaci@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2024, Makale Kabul Tarihi: 12.08.2024

with quotations from Tolstoy, Tolstoy's wife Sofia, Fet, Gusev, and sometimes with his subjective opinions. This causes the language and style of the book to be semi-academic. Basinsky, who drew attention of his readers to the details of *Anna Karenina* and the prototype of its characters, won the 17th Russian National Literary Prize "Bolshaya Kniga" in 2022 for this remarkable work. In *The True Story of Anna Karenina*, Basinsky analyzes in depth many of the characters from Anna to Karenin, from Vronsky to Betsy, and many important events such as the ball and the race, and includes intriguing, engaging and guiding information for both those who have read the novel before and those who have not.

Keywords: Basinsky, Tolstoy, Anna Karenina, The true story of Anna Karenina, Book review.

«ПОДЛИННАЯ ИСТОРИЯ АННЫ КАРЕНИНОЙ» ПАВЛА БАСИНСКОГО

Аннотация

В рецензии анализируется, переведённая на турецкий язык, книга Павла Басинского "Подлинная история Анны Карениной", которая была впервые опубликована в России, в 2022 году в издательстве "АСТ". В Турции книга, переведенная Угуром Бюке, вышла в свет в 2023 году в издательстве "Alfa". В рецензии, помимо анализа каждого раздела книги, была проведена и целостная её оценка. Таким образом, цель данной рецензии, сформировав представление о каждом разделе книги, дать контекстуальное её определение. Данная книга включает в себя в общей сложности 24 заглавия, включая разделы "от автора" и "Приложения". С учетом того, что сегодняшнему читателю может быть сложно понять социальную жизнь XIX века, автор также дал некоторые пояснения о событиях того времени. Басинский иногда подкрепляет свои рассуждения цитатами из Толстого, жены Толстого-Софьи Толстой, Фета, Гусева, а иногда и своим субъективным мнением. В связи с этим язык и стиль книги становятся полуакадемическими. Басинский, привлекающий внимание читателей на детали Анны Карениной и прототипы персонажей, получил за это произведение 17-ю всероссийскую литературную премию "Большая книга" в 2022 году. В "Подлинной истории Анны Карениной" подробно анализируются многих героев от Анны до Каренина, от Вронского до Бетси, а также многие важные события, такие как бал и скачки, Басинский предоставляет интригующую, увлекательную и ориентировочную информацию как для тех, кто уже читал роман, так и для тех, кто его ещё не читал.

Ключевые слова: Басинский, Толстой, Анна Каренина, Подлинная История Анны Карениной, Рецензия

Giriş

Basinski, P. (2023). Anna Karenina'nın Gerçek Hikâyesi (Çev. Uğur Büke). İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 368 s. ISBN: 978-625-449-913-5

Rus yazar, gazeteci, senarist, edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni, Gorki Edebiyat Enstitüsü öğretim elemanı ve yalnızca Rusya'nın değil dünyanın önde gelen Tolstoy araştırmacılarından Pavel Basinski'nin (1961) Tolstoy ve onun sanatı üzerine kaleme almış olduğu 5. kitabı *Anna Karenina'nın Gerçek Hikâyesi* Türkçeye kazandırıldı.

2022 yılının ilk aylarında Rusya'da yayımlanan bu kitap birincilik derecesiyle ülkenin en prestijli ödülü olan "Bolşaya Kniga"nın sahibi olması bakımından önem arz eder. Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Yayınevi tarafından alındıktan sonra, A. Puşkin, N. Gogol, A. Çehov, B. Akunin gibi pek Rus yazarın eserlerini çeviren, Tolstoy külliyyatı çevirisiyle Rusya Çeviri Enstitüsü'nce "2020 Yılı Rusçadan En İyi Çeviri" ödülü sahibi olan Uğur Büke tarafından çevirisi gerçekleştirildi ve kitap 2023 yılının son aylarında raflardaki yerini aldı.

Anna Karenina, kısa bir özetle, 19.yüzyıl Rus yüksek sosyetesinin hayatını konu alan, merkezinde yüksek rütbeli devlet memuru Aleksey Karenin ile evli olan Anna karakterinin yer aldığı bir romandır. Anna, evliliğinde sevgi görmez ve mutluluğu bulamaz; onun tek tesellisi çocuğudur. Bir gün Anna, yüksek sosyetenin gözde bekarı Graf Vronski'yle tanışır. Başlarda ilgisiz davranmaya, kendini aşka kaptırmamaya çalışsa da Vronski'ye âşık olur. Bu yasak aşk pek çok sorunu beraberinde getirir ve Anna'yı trajik bir sona sürükler. *Anna Karenina* aşkın gücünü, toplumun birey üzerindeki etkisini ve insan ilişkilerinin karmaşıklığını derinlemesine inceleyen bir eserdir. Bu, cesareti ve tutkusuyla hem bireysel hem de toplumsal normlara meydan okuyan bir kadının, annenin hikâyesinin yanı sıra toplumsal düzen, din, ahlak gibi pek çok temanın işlendiği önemli bir romandır. Roman geçmişte olduğu gibi günümüzde de hâlâ ses getirmeye devam etmektedir. Pavel Basinski de Tolstoy'un bu önemli eserini pek çok açıdan ele alıp, kahramanlar ve olay-olay örgüleri üzerinden kendi görüşlerini okuyucuya aktarmak amacıyla *Anna Karenina'nın Gerçek Hikâyesi*'ni kaleme alır.

Basinski, "Yazardan" ve "Ekler" bölümleri de dahil olmak üzere 24 başlık altında, Tolstoy'un *Anna Karenina*'sını "bu romanın ne kadar okuru varsa, o kadar da Anna Karenina var" diyerek (s. 11) özellikle günümüz okurlarının anlamakta zorlandığı 19.yüzyıl Rus toplumsal yapısının özelliklerini, günlük yaşantıların çalkantılarını hem romanın kendisi hem de yazarıyla bağdaştırarak kolay ve anlaşılır bir dille anlatır. Yazarın kitabındaki dil ve üslubu dikkate alındığında, çalışmasını "bu, kesinlikle bir edebiyat araştırması değil. Bu kitap, yineliyorum bir yazarın değil, okurun kitabıdır" (s. 10) olarak tanımlaması yerindedir. Ancak, Basinski'nin bu konuda alçak gönüllük sergilediğini söylemek gerekir çünkü yazar görüşlerini başta Tolstoy'un kendi yazdığı mektuplar ve düştüğü notlar olmak üzere eşi Sofya'dan yakın arkadaşları romanın ilk okuru Fet'e, ilk eleştirmeni Strahov'a; halası A. A. Tolstoya'dan Tolstoy araştırmacıları B. M. Eyhenbaum'a, N. N. Gusev'e uzanan pek çok önemli isme ve elbette bu büyük romandan pasajlara -kahramanlara ve olay-olay örgüsüne- dayandırarak anlatması onun araştırmacı, tarihçi ve eleştirmen kimliğinin bir yansımasıdır. Kitabın son sayfalarındaysa resimlere, fotoğraflara, *Anna Karenina*'nın ilk taslaklarına ve sinema uyarlamalarından karelere yer verilmiş olması okurların zihninde romana dair görsel imgeler oluşmasını kolaylaştırmaktadır. Basinski kitabında yalnızca "Anna Karenina kimdir?" sorusunun cevabını aramaz, onun kim olmadığıyla da ilgilenir; bunu gerçekleştirirken, romanda Anna'yla bağlantılı diğer kahramanlara ve olaylara dair bazı sorular sorar ve bunlara cevap arar. Basinski bu çalışmasında yaklaşık yüz elli yılını geride bırakmış ama etkisinden hiçbir şey kaybetmemiş, hâlâ tartışılan bir şaheserle ilgili okurların kimisini daha önceden duyduğu ama ayrıntılarını bilemediği, çoğunluktaysa ilk kez duyacağı "hikâyelere" yer verir.

"Anna Pirogova'nın Anısına" ve "Emma'nın Kardeşi Anna" başlıkları altında Basinski ilkinde Lev Tolstoy'un gerçek hayatından bir anekdot paylaşır, diğerindeyse Gustave Flaubert'in *Madam Bovary*'si Emma üzerinden Anna Karenina'nın izini sürer. Anna Pirogova, Lev Tolstoy'un tanıdığı, komşusu, çiftlik sahibi A.N. Bibikov'un hem sevgilisi hem de kahyası olan genç bir kızdır. Lev Tolstoy'un eşi Sofya Andreyevna'nın görüşlerine yer vererek Pirogova'nın trajik hikayesini anlatan Basinski'ye göre onun roman üzerindeki etkisi oldukça büyüktür ve Tolstoy'un onun hikâyesini bildiğinden kahramanına "Anna" adını verdiği iddia eder ve "dünyadaki hemen her ünlü yıldızın oynamak istediği, romanın en güçlü sahnelerinden birini Tolstoy'a hediye eden işte bu Anna Pirogova'dır," (s. 14) der. "Emma'nın Kardeşi Anna" başlığı altında Basinski, ön sözde söylediğinin aksine, çok da uzak durmadığı, edebiyat eleştirmeni kimliğini ortaya çıkarır. Bu iki büyük yazarın hem gerçek hem de edebî hayatlarından bahseder ve Anna ile Emma'nın kıyaslamasını yapar. Görüşlerini başta iki yazarın demeçlerine ardından B. M. Eyhenbaum, A. A. Fet ve N. N. Strahov gibi önemli isimlere dayandıran Basinski, edebiyat araştırmacısı ve eleştirmenlerinin pek çok kez gündeme getirdiği Tolstoy-Flaubert veya Anna-Emma kıyaslamasını "Emma ve Anna kardeştir. Anneleri aynıdır; edebiyat. Emma yaşça daha büyüktür. Ancak kardeşlerin babaları farklıdır," (s. 31) diyerek kendi görüşünü dile getirir.

Basinski "Romanın Önsezisi", "Konuklar Gelmeye Başlar" ve "Helal Olsun Karıya" da Tolstoy'un *Anna Karenina*'yı yaratım süreci ve sancılarını anlatır. 1870'li yıllara gelindiğinde Tolstoy kendini ispatlamış, aranan bir yazardır. "Romanın Önsezisi" bölümünde de Basinski bunu vurgular ve roman fikrinin ortaya çıkışını anlatır. Tolstoy romanını tamamlaması için kendisine bir aydan daha az bir süre verse de *Anna Karenina* kitap olarak çıkana dek geçen süre beş yıldır. Yazar bu bölümde Tolstoy'un eşi Sofya'ya, Sofya'nın kız kardeşi Tatyana Adreyevna Kuzminskaya'ya, dostu Strahov'a vb. pek çok isme

dayandırdığı görüşleriyle neden romanın tamamlanmasının bu denli geciktiğinin cevaplarını arar. Basinski sürenin uzamasını Tolstoy'un ruhsal bunalıma girmesiyle ilişkilendirir ve şunları söyler: "70'li yıllar, *Anna Karenina* bittikten sonra Tolstoy'da ortaya çıkacak ruhsal felaketin ayak sesleridir" (s. 38). "Konuklar Gelmeye Başlar" bölümü ise Tolstoy'un bu şaheserinin ilk taslaklarının ortaya çıkışının anlatıldığı yerdir. Yazar, Aleksandr Puşkin'in *Belkin Hikayeleri*'nin ve *Konuklar ***'nın Yazlığına Gelmeye Başladılar* adlı yarım kalmış öyküsünün Tolstoy üzerinde bıraktığı etki ve *Anna Karenina*'yı yazmak konusundaki itici gücünü bu bölümde anlatır ve şöyle bir yorum yapar: "Kadın ihaneti hakkındaki bir roman olarak *Anna Karenina*'nın bütün taslağı, ilk karalamalarında hemen hemen hazırdır. Neredeyse bütün karakterlerin ana hatları, kabaca ama son hallerine yakın çizilmiştir" (s. 51). "Helal Olsun Karıya" ise romanın ve kahramanlarının olgunlaşma sürecinin anlatıldığı bölümdür. Tolstoy adlandırmaya ve isimlere önem verir ve pek çok kez kahramanların isimlerini taslaklarda değiştirir. Basinski bu süreçte yaşananları burada anlatır. "Helal Olsun Karıya" hariç diğer iki bölümdeki tüm görüşlerinde önemli isim ve olaylara dayandırarak bize *Anna Karenina*'yı anlatan Basinski, bu bölümde nispeten bunu yapmaz ama bunu gizlemez de çünkü ona göre "bütün bunlar yalnızca varsayım. Bu tuhaf başlığın gerçek anlamı sır olarak kalmaya devam ediyor," dur (s. 58).

Anna Karenina gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Basinski "Romanın Başlangıcı" bölümünde *Anna Karenina*'nın başında karşılaştığımız şahısları tanıtır ve olaylara değinir, Tolstoy'un dil ve üslubunun özelliklerini anlatır. Romanda yaşanacak devinimlerin, değişikliklerin ipuçlarını yakalar. İbranice karşılığı "merhame" ve "iyilik" olan Anna adı ve Antik Yunan'da insanların uyum içinde yaşadığı ütöpik kent Arkadya'ya gönderme yapılan baba adı Arkadyevna'nın (s. 61) romanın ilerleyen bölümlerde yaşayacağı ve yaşatacağı çatışmalara ironik bir yaklaşımdır. İsimlere olan hassasiyeti ve antik döneme olan merakını da gördüğümüz Tolstoy'un, Anna için böylesi bir adlandırmaya gitmiş olmasına dair Basinski'nin görüşleri dikkat çekicidir. "Hemen hemen bütün ana kahramanlar gibi Anna Karenina'nın tek bir prototipi yoktur" (s. 68) cümlesiyle başladığı "Puşkin'in Kızı Anna" bölümünde Basinski artık roman kahramanlarını incelemeye başlar. Basinski, Anna'nın prototipinin izini hem kurgusal hem de gerçek hayatta arar. *Anna Karenina* fikri henüz ortada yokken Tolstoy'un Puşkin'in büyük kızı Mariya Aleksandrovna Gartung ile olan tanışmasını anlatır. Yine Tolstoy'un eşi Sofya'ya dayandırdığı yorumuyla, Gartung'un Tolstoy üzerinde bıraktığı etkiye değinir ve Basinski, Tolstoy'un beş yıl aradan sonra yazmaya başladığı *Anna Karenina* için Gartung'un dış görüntüsünü en ince ayrıntısına kadar anımsadığını (s. 71) söyler ve bölümü "bu da *Anna Karenina*'nın gerçek hikayesidir" cümlesiyle bitirir. Basinski'nin hem "Anna" adının nereden geldiğiyle hem de kurgusal karakterinin prototipinin izleriyle ilgili görüşleri çelişkili gibi görünse de onun amacı *Anna Karenina* okurlarına kendi cevaplarını buldurmaya yöneliktir. Bu duruma Basinski "bu kitap kendi kendine yazıldı. Bu kitaba, yazarı olduğum kadar sadık bir *Anna Karenina* okuru olarak da katılıyorum. Uzun yıllar içinde romanı onlarca kez okudum. Her seferinde başka bir kitap okuyormuşum gibi tuhaf bir duyguya kapıldım," (s. 9) diyerek başladığı "Yazardan" bölümünde değinir.

Basinski "Maşenka" başlığına "romanda bir paradoks vardır. Anna Karenina sevmediği Karenin'den olan oğlunu deliler gibi severken, sevdiği Vronski'den olan kızını sevmez" (s. 78) cümlesiyle başlar. Romandan alıntılarla bu konuyu irdeleyen yazarın bir fikri vardır. Bu hikâye Tolstoy'un öz kardeşi Mariya Nikolyevna Tolstaya'ya aittir. Basinski, Anna'nın anneliğe ve evliliğe bakışını incelediği

bu bölümü Mariya'nın (Maşenka'nın) kocasıyla olan ilişkisiyle kıyaslar ve yazara göre bunlar Tolstoy için yalnızca Anna değil Dolli Oblonskaya'ya da ilham olur. Basinski onu ve hikâyesini "gerçekte her şey, romanda olduğundan çok daha kötüdür" (s. 87) diyerek özetler. Bu bölüm, ayrıca, evlilik, boşanma gibi aile yaşantılarını o dönemki bakış açısıyla anlatması bakımından oldukça önemlidir. *Anna Karenina* okurları ve onun ekran uyarlamalarını izleyenlerin aklında yer edinen sekanslardan birisi Anna ve Vronski'nin baloda dans etmesidir. "Dansın Dili" bölümünde Basinski bu konuyu inceler. Balo ve dans Anna, Kiti ve Vronski gibi ana kahramanların yanı sıra Korsunski, Grafinya Nordson gibi diğer yan kahramanların "sahnede" olduğu bir etkinliktir. 19.yüzyıl Rus yüksek sosyetesinde balo ve dans oldukça önemlidir ve büyük bir yer tutar. Basinski de buna dikkat çeker ve balonun ve dansın ne demek olduğunu "ama hangi dans?" sorusuyla açıklar ve *mazurkanın* önemine değinir. Ayrıca Tolstoy'un Anna için ilk kez kötü bir portre çizdiğine dikkat çeken Basinski'nin bu tespiti oldukça etkileyicidir.

Balo sahnesi olduğu kadar okuyucu etkileyen, akıllarda kalan, diğer bir sahne de intihar sahnesidir. Tolstoy'un öykü ve romanlarında seyahatler oldukça önemli bir yer tutar; bu seyahatler genelde arabayla yapılırsa da *Kreutzer Sonatı*'ta, *Diriliş*'te ve elbette *Anna Karenina*'da trenle yapılan yolculuklardır. Basinski de "Trenler ve Tipiler" bölümünde bu konuya değinir. Edebî eserlerde tren (tren yolculuğu, tren istasyonu, tren vagonu) mekân ve bazen de zaman olarak karşımıza çıkar. *Anna Karenina*'da da bunlar olayların gerçekleştiği mekânlardır. Ancak Basinski'ye göre tren bundan ötedir, romanın bir kahramanıdır. "Romanda demiryolu, deyim yerindeyse, olumsuz bir karakterdir" der Basinski ve demiryolu bekçisinin tekerlerin altında kalmasını, Anna'nın kendini trenin altına atmasını, Vronski'nin Balkan Savaşı'na trenle gitmesini örnek vererek "onunla yolu kesişen herkesi tehlikeye atar ve nihayetinde ölüme götürür" (s. 112) diye ekler. Burada Basinski ön sözde dediği gibi iyi bir *Anna Karenina* okuru olduğunu bize gösterir ama edebiyat araştırmacısı, tarihçisi ve eleştirmeni kimliği onun peşini bırakmaz. Örneğin çoğu okur Anna ve Vronski'nin ilk kez tren garında karşılaştıklarını düşünür, hatta *Anna Karenina* monografisinin (basım yılı 1978) yazarı Eduard Babayev'in (1927-1995) de bu görüşte olduğunu söyler ama Basinski eserdeki alıntılarla ayrıntılarıyla "gerçek hikâyeyi" gün yüzüne çıkarır. Basinski Tolstoy'un *Tipi ve Efendi ile Uşağı*'nı anımsatarak "tipinin de aynı tren gibi Tolstoy'un eserlerinde önemli bir yeri vardır. Tolstoy'un eserlerinde tipi, ölümle yaşam arasında bir sınırdır" (s. 122-123) cümlesiyle başlar sözlerine. Yazar, Moskova-Peterburg arasındaki Bologoye Tren İstasyonu'nda tipi altında Anna ile Vronski'nin buluşmasına metinden alıntılarla dikkat çeker ve iki isim arasındaki "sınır"a değinir.

Basinski "Graf Vronski" bölümüne kadar Anna'yı, onun prototipini dışarıda yani başka kurgusal eserlerde ve Tolstoy'un özel hayatında arar. Ancak bu noktadan itibaren romandaki ayrıntılara dikkat eder. "Görüşüne bakılırsa, sonuna kadar götürdüğü tek 'iş' Peterburglu büyük bir memurun karısını çalmaktı," (s. 126) diye yazan Basinski bu bölümde Vronski'nin dış görünüşünden karakterine kadar ayrıntılı bir incelemede bulunur. Yazara göre narsistlik ve kibir Vronski'nin kişilik özelliğidir; bunu da romandan alıntılarla okuyucuya aktarır. Vronski'yi Anna'yla, Levin'le, Karenin'le kıyaslayan Basinski hem Vronski'yi hem de diğer kahramanların kim olduklarını anlatır, böylece ana kahraman Anna'yı da dolaylı yoldan tanımamızı sağlar ve şöyle der: "Anna; kocası Karenin'leyken solmuş, Vronski'yle çiçeklenmiştir. (...) Anna faal bir yanardağ gibidir, kâh patlar kâh söner. Bir daha ne zaman patlayacağını da önceden kestirmek mümkün değildir. Yanardağ Moskova'da uyanır. Peterburg'daysa 'söner'" (s.

142). “Adı Fru-Fru” ise okurların aklında kalan, etkileyici bir at yarışının anlatıldığı yerdir. Romanda ayrıntılı betimlemelerin olduğuna da dikkat çeken Basinski bu bölümün kahramanı Vronski için “aklı, yarış dışında Anna’yla da doludur. Yani Fru-Fru’nun belini kıran yalnızca Vronski değildir,” (s. 152) sözlerini sarfeder. Rusya’da 1872 yılında düzenlenen gerçek bir yarışla romandaki yarışı kıyaslayan Basinski, o dönemin Rusya’sıyla ilgili bilgilere yer vermeye devam eder.

Romanda Vronski kadar tartışmalı, karmaşık ve gizemli bir kahraman daha vardır: Anna’nın eşi, aldatılan koca Aleksey Aleksandroviç Karenin. Basinski “Karenin Bilmecesi - 1” ve “Karenin Bilmecesi - 2” başlıkları altında Karenin’i ayrıntılarıyla inceler. Karenin ile Vronski’nin kıyaslamasına sıkça başvuran Basinski Anna’nın *bakanlık makinesi* kocası Karenin’den duyduğu nefretteki çelişkiye değinir. Karenin’in prototipinin de peşine düşen Basinski onu harika, ender bulunan, son derece namuslu (s. 179) bir memur olarak betimler. Basinski, Karenin’in Tolstoy’la benzer hassasiyetlerinin olduğunu söyler ve tüm bu pozitif özelliklerine karşın zayıf ve kendine güvenmeyen bir karaktere sahip olduğunu romandan aldığı pasajlara dayanarak aktarır. *Anna Karenina*’da evlilik -doğal olarak boşanma da- hem okur hem de edebiyat araştırmacılarının ilgisini çeken temalardır. Karenin’in karakterine dair görüşlerine devam ederek “boşanmayı ilk düşünen Karenin’dir,” der Basinski ve ekler “ancak Anna’nın aklını başına toplayacağını ve Vronski’yle ilişkisini bitireceğini düşünerek kâh umutla kâh kuşkuyla işi sürüncemede bırakır” (s. 190-191). O dönem Rusya’sında boşanma yetkisinin Kilise’de olduğunun altını çizen Basinski bu konunun roman kahramanları için ne denli karmaşık ve zor bir karar olduğunu anlatır. Stiva’nın tüm baskılarına rağmen boşanma meselesine direnmesini ve hatta Anna’yı affetmesini Basinski, Karenin’in ahlaki ve yüce gönüllülüğüyle açıklar. Tüm bunlar olup biterken, cepheye gitmektense istifa eden Vronski, Anna’yla üç aylık İtalya seyahatine çıkar. “Yurtdışı” başlığı altında Basinski, Tolstoy’un çok da ayrıntılara yer vermediği, seyahati inceler. “Karenin nasıl ideal bir memursa, Vronski de ideal bir aşiktir,” (s. 207) der Basinski ve Anna’nın gözünden bir ayrıntıya dikkat çeker. Bu ayrıntı Vronski’nin Anna’nın yanında sıkılmaya, Anna’nın ise Vronski’yi kaybetme korkusunun başlamasıdır (s. 211).

Basinski, Anna’nın gerçek hikayesini ararken romanın ikincil kahramanlarını, Vronski’nin kuzeni Betsi Tverskaya’yı, annesi Grafinya Vronskaya’yı, Karenin’in arkadaşı Lidiya İvanovna’yı ve Sir John’u da mercek altına alır. Basinski’ye göre, özellikle bu üç kadın Anna’nın intihar etmesinden sorumludur ve Anna’nın davranışlarındaki çoğu şey (s. 213) onlardan dolayıdır. Betsi Tverskaya “Şeytan Prada Giyer” başlığı altında incelenir. “Betsi Tverskaya sosyete ihanetinin tanrıçasıdır, bu işin bütün kurallarını bilir,” (s. 214) der Basinski ve onun aracılık rolünü, bu yasak aşkı normalleştirme çabalarını, yüksek sosyetedeki her türlü yozlaşmanın timsali olduğunu anlatır. Betsi ile ilgili ilginç bir ayrıntı olarak Basinski kitabında şunu söyler: “Tolstoy ayrıntılar konusunda titizdir. Betsi moda göre değil, yüksek moda göre giyinir” (s. 216). Romandan alıntılarla görüşlerini destekleyen, kıyaslamalar yapan Basinski Tolstoy’un roman sanatıyla ilgili olarak şu sözleri söyler: “Anna ve Betsi, birbirlerinin tam tersiymiş gibi gelebilir. Ancak Tolstoy bu kadınların kıyaslanmasını zorlaştırmayı Tolstoy olmazdı” (s. 218). “Yere Bakıp Yürek Yakmak” bölümündeyseniz Basinski bu kez karşı kıyıya, yani Karenin’in arkadaşı dindar Grafinya Lidiya İvanovna’ya geçer. Karakter analizi yapan yazar, Betsi ve Lidiya İvanovna’nın birbirlerine hiç benzemese de ortak nokta olarak her ikisinin de birbirlerinin açtıkları boşlukları dolduranlar olduğunu ileri sürer. Lidiya İvanovna için “o, Karenin’in en gizli zayıflığını, yani kendine güvensizliğini bilen, romandaki tek kişidir,” (s. 241) der Basinski ve bu ikincil kahramanın, özellikle

Karenin üzerindeki etkisi ve Karenin'in Anna ile olan ilişkisindeki rolü açısından ne denli önemli olduğunu eserden yaptığı alıntılarla anlatır. Bu noktada Basinski, üçüncü kadını, Grafinya Vronskaya'yı anlatmadan önce, "Sir John ve Diğerleri" adında bir başlık açar. Yazar burada Tolstoy'un romanlarında net bir şekilde gördüğümüz yüksek sosyete eleştirisiyle (yani Betsi'yle) henüz olgunlaşmaya başlayan dine dair eleştirilerinin (yani Lidiya'nın) çarpışmasına değinir. Tolstoy *Anna Karenina*'yı yazdığı yıllarda pedagoji çalışmalarının yanı sıra metafizik, dinî konulara da eğilmiştir. Basinski tam bu noktaya dikkat çekerek Granville Augustus William Waldegrave adında bir misyonerin hikayesini anlatır. "Eğer Betsi Tverskaya ve Lidiya İvanovna, Anna'nın ölümünden dolayı olarak sorumlular, Vronski'nin annesi yaşlı Grafinya Vronskaya ise doğrudan sorumludur," (s. 256) cümlesiyle başlar Basinski "Anne Yüreği" adlı bölümüne. Tolstoy'un hayatından bir noktayı da gözler önüne seren Basinski'nin anne-evlat arasındaki ilişkiyi irdelediği bu bölümde, Vronski'nin aslında sevip saymadığı ama saygısızlık da göstermediği annesinin onun üzerindeki etkisine dikkat çeker. Yazar, Grafinya Vronskaya'nın oğlunun Knyajna Sorokina ile evlenmesine dair imaları ve bunun için yaptığı planların artık kaybeden konumdaki Anna'ya etkilerini anlatır.

"Anna'nın Ölümü"ne Basinski, son zamanlarda Anna'yla ilgili popüler olan bir tartışmayla başlar; o tartışma Anna'nın intiharına doğru iyice kullanımını artırdığı, ağrı kesici, sakinleştirici ve uyku ilacı olarak kullandığı, afyondur. Anna'nın Vronski'den olan çocuğunun doğumu sonrası lohusa humması geçirmesi ve morfin istemesine dikkat çeken Basinski romandaki "uyuşturucu"nun izini sürer. Daha önce pek çok kez yaptığı gibi romandan alıntılarla desteklediği bu konudaki görüşünü şu sözlerle anlatır: "Anna morfini ilaç olarak kullanır. Dolayısıyla, onu müptela saymak mümkün değildir. Anna'nın bu ilacı kötü amaçla kullanması başka bir şeydir. Ancak en önemlisi, Vronski'yle araları her açıldığında onu kullanmaya başlamasıdır" (s. 272). Ancak Basinski, Anna'nın günden güne kötüleştiğini, artık içeriğinde morfin olan ilaçlardan değil, doğrudan afyon aldığını da söylemekten geri durmaz. İntiharının arkasında yatan nedenin Anna'nın uyuşturucu bağımlısı olup olmadığıyla ilgili kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını farkında olan Basinski, Anna'nın Vronski'yi kaybetme korkusuna kapılarak sıkça kullandığı afyon ile intiharı arasında kesin bir şey söylemekten kaçınır. Ancak Basinski Anna'nın ölümünü, diğer bir ifadeyle intiharını, Vronski'den intikam alma aracı olarak görmesiyle, Anna'nın doğum yapmadan önce ölüm düşüncesine zaten kapılmış olmasıyla ilişkilendirir ve Anna'nın intiharından önce onun kıskançlık krizleri ve gurur mücadelesine dikkat çeker. "Ekler" bölümü ise iki alt başlıkta sunulmaktadır. İlki Tolstoy'un büyük oğlu Sergey Lvoviç'in anılarından derlenen "*Anna Karenina*'daki Hayatın Yansımaları" dir. Burada, Tolstoy'un *Anna Karenina*'yı yazmaya başladığında 10'lu yaşların başında olan Sergey'in tanık olduğu, anımsadığı anıların romanın her bölümü ve neredeyse her kısmıyla ilişkilendirerek özellikle ikincil kahramanların ortaya çıkışlarına dair bilgiler yer almaktadır. Bu bölümün ikinci alt başlığı ise "Yazarlar, Yönetmenler ve Sanatçıların Roman Hakkındaki Düşünceleri" dir. İvan Turgenyev'den Födör Dostoyevski'ye, Maksim Gorki'den Vladimir Nabokov'a, Thomas Mann'dan Romain Rolland'a, Virginia Woolf'tan romanın sinema uyarlamalarının yönetmenleri ve oyuncularına kadar pek çok ismin Anna Karenina ve Tolstoy için yaptığı olumlu ve olumsuz görüşleri yer almaktadır.

Basinski'nin *Anna Karenina'nın Gerçek Hikâyesi* adlı çalışması, yayımlandığında büyük sükse yaratmış, üzerinden onlarca yıl geçmesine rağmen gösterilen ilgiyi kaybetmemiş Tolstoy'un *Anna Karenina*'sını başta günümüz okurlarının o dönemi rahatça anlamaları ardındansa romandaki gizli ve

gizemli boşlukları gözler önüne sermek amacıyla yazılmış bir kitaptır. Yazarın bu açıdan oldukça başarılı bir iş çıkardığını söylemek mümkündür. Ortaya attığı ve savunduğu görüşleri yalnızca romana (kahramanlara, olaylara) yaptığı atıflarla değil, ayrıca Tolstoy'un görüşlerine, bazı diğer kitaplarına, yakın ve uzak çevresindekilerinin görüşlerine, o dönemin şartlarına da değinerek açıklaması, kitabın güçlü yanlarından. Kitabın hem öznel görüşlerle hem de bilimsel kaynaklarla yazılmış olması, yarı-akademik bir üsluba sahip olması, okuru yormayan okuma konforu sağlar. Basinski'nin, ayrıca görüşlerini kısa, net cümlelerle dile getirmesi ve akıcı dili hedef kitle okurunun yelpazesinin genişletir. Birbirinden ilginç başlıklar altında *Anna Karenina*'yı ele alan Basinski, zaman zaman diğer başlıklara da göndermede bulunarak başlıklar arasındaki bütünlüğü korur; bu da okuyucuyu sıkmayan ve kitabının bütünsel olarak anlaşılmasını sağlayan özelliktir. Bu kitapta Basinski yalnızca Tolstoy'u ve *Anna Karenina*'yı anlatmakla kalmaz, romanda geçen dikkat çekici olaylara tarihi gerçeklik açısından da yaklaşarak böylece okuru 19.yüzyıl Rusya'sıyla da yakınlaştırmayı başarır. Kitabın orijinalinde çoğu yabancı dildeki sözcük ve cümlelerin Rusça çevirilerinden oluşan dipnotların kitabın Türkçe çevirisinde yer almasının yanı sıra Türkçe edisyonunda çevirmen ve editörün açıklayıcı ek dipnotlara, örneğin "Graf" ve "Grafinya" için olduğu gibi, yer vermesi güçlü yön olarak değerlendirilebilir.

Kitabın güçlü yönlerinin yanında zayıf yönlerine de değinmek gerekir. Basinski kitabın henüz başında "onun (Tolstoy) için Levin ve Kiti'nin hikayesi, Anna ve Vronski'nin hikâyesinden çok daha önemlidir; çünkü o *kendi hikâyesidir*" (s. 39) yorumunda bulunmasına rağmen Levin ve Kiti için ayrı başlık açmaması önemli bir eksiklik. Ancak bu konuyla ilgili olarak Basinski'nin hemen her başlıkta, ihtiyaç gördüğünde, onlardan bahsetmekten geri durmadığını da söylemek gerekir. Yarı-akademik üsluba sahip bu kitabın türünü deneme olarak değerlendirmek mümkün olduğu için kaynakçaya yer verilmemesi anlaşılır olsa da halihazırda kitapta var olan "Ekler" bölümüne okurlar için *ilave okuma* önerilerine yer vermemiş olmasını da bir eksiklik olarak değerlendirmek mümkündür. Zayıf yönlerinden çok güçlü yönleriyle dikkat çeken, ardında büyük bir emek ve birikimin olduğu açıkça görülen Basinski'nin *Anna Karenina'nın Gerçek Hikayesi*, bu zamana kadar *Anna Karenina*'yı okumuş okurların meraktan bir kez daha okumasına ve hiç okumamışların ise büyük bir zevkle okumasına yardımcı olacak önemli bir eserdir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

Basinski, P. (2023). *Anna Karenina'nın gerçek hikâyesi* (Çev. U. Büke). Alfa Yayınları.

E-TİCARETE YENİ BAŞLAYAN KOBİ'LERİN PAZARLAMA İLETİŞİMİ ÇALIŞMALARI: NİTEL BİR İNCELEME*

 Elifnur MİRZA^a

 Mustafa CINGİ^b

Öz

Teknolojik sistemlerin hızla gelişmesi ve pandemi sürecinin sınırlayıcı etkisi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) elektronik ticaret (e-ticaret) süreçlerine zamanla uyum sağlamasını ve pazarın rekabet dinamiklerini içselleştirmesini gerekli kılmıştır. E-ticaretin, KOBİ'ler ve müşteriler tarafından kullanımı yaygınlaşırken çoğunlukla lokal olan bu işletmelere küresel olma kapısı da aralanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da KOBİ'lerin e-ticaret sürecinde yaşadıkları deneyimleri hakkında bilgi edinmek, e-ticarete atılma nedenlerini, motivasyonlarını, e-ticarette başarının onlar için ne anlam ifade ettiğini anlamak ve bu süreçteki pazarlama iletişimi çalışmalarındaki deneyimlerini ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşabilmek üzere nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenolojinin benimsendiği bu çalışmada e-ticarete yeni başlamış on KOBİ ile yapılandırılmış görüşmeler üzerinden veriler toplanarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak KOBİ'lerin e-ticarete başlamalarında yakın çevresindeki insanların teşvikinin fazla olduğuna, e-ticaretteki bilgisizliklerinden ötürü yanlış yönlendirildikleri ve manipüle edildiklerine, sektörlere göre kârlılıkların değiştiğine ve KOBİ'lerin verim almalarına karşın e-ticareti bir külfet olarak gördüklerine, kurumsal olmayan bir yaklaşımla amatör içerikleri kullanarak Instagram'daki yaşamın hızına uygun bir gerçeklik algısı yaratarak pazarlama çabalarında güvenilir ve samimi bir etki oluşturmayı hedefledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, E-ticaret, Pazarlama iletişimi, Sosyal medya.

MARKETING COMMUNICATION ACTIVITIES OF NEW E-COMMERCE SMEs: A QUALITATIVE STUDY

Abstract

The rapid development of technological systems and the limiting effect of the pandemic process have made it necessary for small and medium-sized enterprises (SMEs) to adapt to electronic commerce (e-commerce) processes over time and internalize the competitive dynamics of the market. While the use of e-commerce by SMEs and customers, e-commerce has also opened the door for these mostly local businesses to operate

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Esnaflıktan E-Tüccarlığa: E-Ticarete Yeni Başlayan KOBİ'lerin Pazarlama İletişimi Deneyimleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir..

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, elifnur.mirza@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, mcingi@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 05.06.2024, Makale Kabul Tarihi: 09.09.2024

globally. The objective of this study is to gain insight into the experiences of SMEs in the e-commerce process, including their reasons for entering e-commerce, motivations, perceptions of success in e-commerce, and experiences in marketing communication activities within this process. In order to achieve this goal, we employed phenomenology, one of the qualitative research method designs, in the study. We obtained the data by conducting semi-structured interviews with 10 SMEs who had recently initiated e-commerce (1-3 years) and analyzed these data. The findings revealed that the SMEs were encouraged by their colleagues to embark on e-commerce, that they were misled and manipulated due to their lack of knowledge about e-commerce, that profitability varies according to sectors, and that the SMEs perceive e-commerce as a burden despite their efficiency. Furthermore, our research revealed that they endeavor to cultivate a reliable and authentic impression in their marketing efforts, aligning their content with the pace of life on Instagram and utilizing an informal, non-corporate approach.

Keywords: SMEs, E-commerce, Marketing communication, Social media.

Giriş

Enformasyon iletişim teknolojilerindeki (EİT) gelişim ve değişim sadece bireyin değil, toplum ve örgütlerin de değişimini domine etmiştir (Akıncı Vural, 2005). Başta iletişim dilindeki değişim olmak üzere kitlesel seri üretim yerine müşterilerin ihtiyaçlarına yönelik bireysel üretimin yapılması, küresel pazar payının artması, sermaye akışındaki hızlanma ve ürün-hizmet çeşitliliğinin artması (Kaypakoğlu, 1997) sosyo-ekonomik alandaki değişimlerin başını çekmektedir. Covid-19 süreci ile birlikte de sosyo-ekonomik hayatta dijital bir dönüşümün zorunlu hale geldiği söylenebilmektedir (Becan, 2021; Çınar vd., 2022; Mert, 2018). EİT'nin küresel değişimdeki etkilerine paralel olarak ise yeni ekonomi kavramının oluştuğunu söylemek mümkündür (Bayraç, 2003).

Yeni ekonominin tarihinin 1990'lı yıllarda gelişmiş ülkelerin ekonomilerindeki düşme, artan yüksek işsizlik, enflasyon vb. nedenler ile EİT ve bilgi teknolojilerine (BT) yatırım yapmalarına dayandığını söylemek mümkündür (Aslan, 2007; Pınar, 2022). EİT ile bilgiye ulaşmak zengin sosyo-ekonomik sınıf üyelerine ait olmaktan çıkmış (Dilek, 2016) ve birbirinden uzak coğrafi bölgelerdeki insanlar birbirine yakınlaşmıştır. Bu durumun sonucu olarak yeni ekonomi, klasik ekonomi üretiminin değişimine yönelik baskı oluşturmuştur. Yeni ekonominin aksine klasik ekonomi üretimi insan gücü ile emek, sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbislik birleşimiyle oluşmaktadır (Atalay Davutoğlu & Akgül, 2019; Karagül, 2013). Klasik ekonomi üretiminde iş gücü kaynaklı emek ve sermaye faktörü olmadan üretim yapmak mümkün değildir (Brestschger & Jo, 2024). Fakat yeni ekonomi üretiminde insana ait faktörler geri planda kalırken (Aktan & Vural, 2016; Çinko, 2003) günümüzde EİT ve BT'nin temel dayanağı olan internet en önemli faktör olarak ele alınmaktadır (Koçan vd., 2019; Saatçioğlu, 2005).

1969 yılında Amerikan ordusunun birbiriyle daha hızlı ve etkin bir şekilde iletişim kurması için ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network) projesi ile temelleri atılan Internet (Hauben, 2007), nefes alan bir organizma gibi sürekli gelişen ve yenilenen bir ağ formunu her daim korumuştur. Bu ağa başlangıçta şirketler ve hükümet dahil olmuş, ardından tekil kullanıcılar bilgisayarları aracılığıyla bu ağlara bağlanmışlardır. Yeni ekonominin aynı zamanda bir dijital ağ ekonomisi haline gelmesi (Barışık & Yirmibeşçik, 2006) ile e-ticaretin kapısı aralanmış, 1990'lı yıllar itibarıyla internetin tekil

kullanıcılar arasında yaygınlaşması neticesinde kapı aralığı daha çok genişlemiş ve alternatif ticari bir alan oluşmuştur (Gedik, 2021).

E-ticaretin tanımlanmasına gelindiğinde bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir zira kavramda geçen “*ticaret*” kelimesi Türk Dil Kurumu’na göre ürün, mal veya hizmetin alım ve satım işlemidir. Oysa e-ticaret sadece ticari olana değil, ticari olmayan birçok alana da hitap ettiği için bu tanımın yeterince kapsamlı olmadığı belirtilmektedir (Altınışık vd., 2014; Holsapple & Singh, 2000). E-ticareti internet aracılığıyla ürün-hizmetin alınması, satılması ve müşteri hizmetleri gibi süreçlerin çevrim içi olacak şekilde nakdî ticari sonuç elde edilmesi olarak tanımlamak mümkündür (Aşkar, 1998; Büyükyıldırım, 2014; Sepashvili, 2020). Öte yandan e-ticaretin konvansiyonel ticaretten farklı olarak yürütülmesi gereken pazarlama iletişimi faaliyetleri de söz konusudur. Zira KOBİ’lerin ikili yakın ilişkilerinin yüksek olması ancak e-ticaret ortamının konvansiyonel ticarete nazaran soğuk bir pazar özelliği arz etmesi nedeniyle pazarlama iletişimi faaliyetlerinde de KOBİ’ler bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır (Aydın, 2018). Bu çalışmanın amacı; KOBİ’lerin e-ticaret sürecinde yaşadıkları deneyimleri hakkında bilgi edinmek, e-ticarete atılma nedenlerini, motivasyonlarını, e-ticarette başarının onlar için ne anlam ifade ettiğini anlamak ve bu süreçteki pazarlama iletişimi çalışmalarındaki deneyimlerini ortaya koymaktır. Böylelikle e-ticarete yeni başlayacak KOBİ’lerin ne gibi olumlu ve olumsuz deneyimler yaşayabileceklerine yönelik bir öngörü ortaya konabilecektir.

Alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde Tamar (2013)’ın KOBİ’lerin e-ticaret yapmaları ve yapmamaları durumunda karşılaşılabileceği sorunları; teknoloji, işletme, makro ve yasal, müşteri, rekabet ve personel olmak üzere altı kategori üzerinden incelediği görülmektedir. Erdoğan (2020)’in yaptığı araştırmada ise işletmelerin e-ticaret süreçlerinde yaşadığı sorunlar sıralanırken eksik ve yetersiz altyapı, sanal güvenlik, web sitesinin olmayışı, web sitesinin güncelliği, e-ticarete hakimiyet ve teknik imkânsızlıklar gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Anbar (2001)’a göre de benzer şekilde teknik altyapı nedeni ile meydana gelen sorunlardan dolayı açık ağ erişimi olmadan, düzeltilmeden, geliştirilmeden e-ticarette ilerleme kaydedilmesi mümkün görünmemektedir. Durucasu (2024)’ya göre de e-ticaretin sunduğu olanaklar, KOBİ’lere maliyet avantajı ve ihracat imkânı sağlamaktadır. Ancak, işletmelerin gelecekteki ürün ve hizmetlerini pazarlarken, yeni dijital pazarlama alanlarını keşfederek hem rekabet avantajı elde etmeleri hem de ürünlerin veya hizmetlerin modası geçmeden satışını gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bulut vd. (2006)’e göre gerek altyapı gerek de yatırım yetersizliği ve yeterince e-ticaret konusunda yetişmiş insan kaynağının olmaması önemli problemler arasındadır. Yazar ayrıca işletmelerin web sitesinin esnek olması gerektiğini, fırsat ve avantajlardan yararlanabilmek için işletmelerin web sitelerinin düzenli olarak güncellemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Pazarlık şansının olmaması veya müşterilerin bir kısmının e-ticarete erişebilecek cihazlara sahip olmaması KOBİ’lerin yaşadığı diğer problemlerdir (Aydın & Savrul, 2014).

İşler (2008)’e göre sektöre yeni giren küçük işletmelerin e-ticaret faaliyetlerine girerken yeterince piyasayı araştırmaması ve özellikle sektördeki bilinen büyük rakipleri karşısında rekabet edememesi e-ticarete yeni başlayanların en büyük problemleri arasında yer almaktadır. Marangoz vd. (2012)’ye göre ise yurtiçinde yaşanan bu problemlere ek olarak yabancı e-ticaret işletmelerinin de pazara girmesi, buna karşın yabancı dil (İngilizce, Fransızca, Almanca vs.) yetersizliği nedeniyle uluslararası pazarlarda

KOBİ'lerin yeterince yer alamaması da yaşanan sorunların boyutunu derinleştirmektedir. Müşteriler üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında ise e-ticaret sitelerine yönelik oluşan güven kaybı ve yaşanan dolandırıcılıklar, müşterilerin e-ticaret ile alışveriş yapmalarına engeldir (Diker & Varol, 2013).

Bu çalışmada da öncelikle literatürden hareketle e-ticarete yeni başlayan işletmelerin geleneksel ticaretten e-ticarete geçerken yaşadığı problemlerin kaynağına inilerek dönüşüm sürecinde dikkat edilmesi gereken unsurlar ortaya konacak, e-ticaret sürecinde pazarlama iletişimi çalışmalarının neler olabileceğiyle ilgili kanallar belirtilecektir. Ardından yapılan araştırmanın bulguları ortaya konarak e-ticarete yeni başlayan KOBİ'lerin literatürde belirtilen sorunlar ve süreçlere yönelik güncel deneyimleri ortaya konacaktır.

A. GELENEKSEL TİCARETTEN E-TİCARETE DÖNÜŞÜM

Bir sistemler bütünü olarak bakıldığında e-ticaretin köklü bir tarihe sahip olmadığını ve görece yeni bir kavram olduğunu söylemek mümkündür (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2015). Literatürde başlangıç tarihi ile ilgilide farklı görüşler mevcuttur. Akbaba (2022)'ya göre e-ticaret ilk defa 1970 yılında Stanford Üniversitesi öğrencilerinin Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ndeki öğrencilere internet üzerinden satış yapmalarına kadar dayanmaktadır ama günümüzdeki anlayışla e-ticaretin 1994 yılında Amazon.com'da kitap satılmasıyla başladığı söylenebilir (Akpınar, 2017; Aktaş, 2013; Khan, 2016; Merdan, 2021; Pınar, 2005). E-ticaretin uzun bir tarihe sahip olmadığı görülmekle birlikte internetin formuna paralel şekilde gelişme gösterdiği, internet teknolojilerinde yaşanan gelişim ve değişimin e-ticaretin temel yapısını da şekillendirdiği ortadadır. Özellikle internetteki hız, yapısal esneklik ve dinamik yapının e-ticaretin boyutlarını değiştirdiğini söylemek mümkündür (Gedik, 2020). Bu değişimin bir sonucu olarak tekil kullanıcılar veya kurumlar e-ticarete giriş yapmış ve e-ticaretteki verim oranları artmaya başlamıştır (Kırık, 2014). Elektronik ortamın sağlamış olduğu bu verimliliğin temelinde elektronik pazaryerlerindeki maliyetlerin düşük ve kullanımının görece kolay olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle KOBİ'ler için e-ticarete atılmak mümkün hale gelebilmiştir (Bayraç, 2003).

E-ticaret, özellikle coğrafi açıdan sınırların ortadan kaldırarak KOBİ'lerin daha geniş pazarlara ulaşmasına imkân tanımıştır (Kavaklı, 2018). E-ticaret ile fiziki/gerçek bir mağazadan alışveriş yapılması mecburiyeti ortadan kalkmaktadır ve internete erişimin sağlandığı her yerden yedi gün 24 saat açık bir şekilde alışveriş yapılabilmektedir (Kalaycı, 2008). Fiziki bir mağazada ürün nasıl sergileniyor ise aynı şekilde e-ticaret sitelerinde de ürün görsel ve bilgisi ile sergileyebilmenin yanı sıra sınırsız stok sunulabilmektedir (Elibol & Kesici, 2004). Bu gibi avantajların yanında ürünü deneme ya da dokunma şansı olmaması, firmanın güvenilirliği ile ilgili çekinceler (Mutlu, 2022); konvansiyonel ticarete kıyasla iade ve değişim oranının fazla oluşu (Çiğdem & Çukacı, 2018); küresel işletmelerle rekabet etme durumu (Çetinkaya, 2016; Tüfenk, 2024); vergi denetiminde yaşanan sıkıntılar (Çavdar, 2017); siber saldırı ve veri sızması gibi güvenlikle ilgili yaşanabilecek olumsuz durumlar (Mutlu, 2022) gibi dezavantajlar da sıralanabilmektedir. Erdoğan ve Okudum (2015)'un yaptığı araştırmaya göre Türkiye'de özellikle Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinde e-ticaret alanında bir istihdam açığı mevcuttur. Nitelikli çalışan yetersizliği, internet altyapısını düzenleyememek, ülkelerin eğitime ayırdıkları bütçenin az olması gibi birtakım başka olumsuz nedenler de e-ticaretin potansiyelinin değerlendirilememesine neden olabilmektedir (Şanlı, 2005).

Her ne kadar KOBİ'ler için e-ticaret dijital pazara erişim açısından bir fırsat eşitliği sağlamış olsa da (Kalaycı, 2008) Amazon Türkiye ve PwC Türkiye iş birliğiyle yapılan “Türkiye’deki KOBİ’lerin E-Ticaret Görünümü” raporu KOBİ’lerin büyük çoğunluğunun (%74,7) e-ticaret yapmadığını ortaya koymaktadır (Amazon, 2023). Buna karşılık firmalar %25,3 oranında e-ticaret faaliyetlerini sürdürmektedir. E-ticaret yoluyla satış yapmayı öngörmeyen firmalar (%81,3) çoğunlukta iken zaman dâhilinde oluşabilecek bir fırsatta e-ticaret yapmayı düşünen oranı ise %18,7’dir. Rapora göre yıl bazında bir artış söz konusu olsa da e-ticaretle satış yapmayı öngörmeyen ve e-ticaretle satış yapmayan işletmelerin sayısına kıyasla e-ticaret ile satış yapan ve e-ticaretle satış yapmayı öngörenlerin sayısı oldukça düşüktür.

Boz ve Serinkan (2022)’a göre KOBİ’lerin e-ticarete atılması için dijital olarak bilinçlendirilmesi, finansman desteği verilmesi, internet alt yapı desteğinin sunulması ve istihdam teşvikinin sağlanması önem arz etmektedir. Keskin vd., (2010)’ne göre KOBİ’lerin geleneksel olarak hacmini arttırmama nedenleri arasında nitelikli insan kaynağının bulunamaması, çoğu küçük işletmenin aile işletmesi olması nedeni ile fikir ve görüşlerin tek kişi elinde bulunması, ürün ve pazarlama alanında yeterince analiz ve ölçümlemesi yapılamaması gibi nedenler de başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Abak (2008)’a göre işletmeler e-ticarete girerken belli organizasyon yapılarını incelemeli ve ölçümlenmelidir zira e-ticaret işletmenin organizasyon kültürünü ve iş akışlarını değiştirecektir. Uğurlu ve Çelik (2021)’ e göre de küçük işletmelerin pazar ölçümleme yetkinlikleri çok düşüktür bu yüzden ancak devlet desteği ile e-ticaret ve ihracatta pazar payına dâhil olabileceklerdir. İnce ve Gürbüz (2024)’e göre de aynı şekilde KOBİ’lerin pazarlama kararları bilgiye dayalı değildir.

Öte yandan KOBİ’lerin bir web sitesi açıp burada belirtilen kanalları kullanarak yürüteceği çalışmalar e-ticaretinden verim sağlaması için yeterli gelmeyecektir. Küreselleşen pazarda, rekabet üstünlüğü sağlamak, etkin bir dağıtım ve tedarik zinciri oluşturabilmek, işlerini uluslararası alana taşımak ve etkinliklerini arttırmak için işletmesini e-ticaretin gerekliliklerine göre dönüştürmesi ciddi önem arz etmektedir (Savrul vd., 2014). Zira e-ticaret süreçlerini yürütmek organizasyonun kültüründen iş akışlarına pek çok unsuru değişime uğratacaktır. Bu unsurların başında çalışanlar, tedarikçiler, paydaşlar ve ortaklar gibi KOBİ’lerin etkileşimde bulunduğu tüm süreçlerin yapısını dönüştüreceklerdir (Abak, 2008). Bu nedenle e-ticarete uyum sürecinde uygulanması gereken stratejik adımlar vardır. Bu adımları Toplu ve Sezgin (2022) şu şekilde belirtmektedir;

- **Organizasyon şemasında değişiklik:** Yeniden yapılanma, işletmelerin rekabetçi kalma ihtiyacında kritik bir adımdır. İç ve dış etkenlere karşı sürdürülebilir bir yapıda olması gereklidir. İç etkenler; kurumsal strateji, yönetim tarzı, çalışanlara beceri ve yetkinlik kazandırma, organizasyonel büyüklük ve teknoloji iken dış etkenler; ekonomik, politik, kültürel ve teknolojik olabilir. Organizasyonel yeniden yapılanmalar normal çalışma biçimleri ile yeni strateji arasında hizalanma sağlama amacıyla değişimin bir adımı olarak uygulanabilir.

- **İş süreçlerinin dönüşümü:** İş süreçleri, şirketlerin verimli bir şekilde çalışmasını sağlamada kritik bir rol oynar. Hedeflere ulaşırken izlenen bu süreçleri yönetimini sağlamak bir kuruluşun her birimini etkiler. Bu durum ile birlikte elektronik ticarete geçerken stratejik olarak hangi birim veya birimlerin seçileceğine, internete taşınmayan süreçlerle oluşabilecek uyumsuzluklar analiz edilmelidir.

- **Müşteri profilinin analiz edilmesi:** Müşteri profili, ideal bir müşterinin veya hedef kitlenizin belirli bir bölümünün ayrıntılı ve kapsamlı bir tanımını ifade eder. Temel demografik bilgilerin (yaş,

cinsiyet ve konum gibi) ötesine geçer ve işletmelerin müşterilerini daha derinden anlamalarına yardımcı olan psikografik, davranışsal ve bağlamsal verileri de kapsar. Markaların daha etkili pazarlama stratejileri oluşturmalarına, ürün veya hizmetleri uyarlamalarına ve müşteri deneyimlerini geliştirmelerine olanak tanır. Bu durum ile birlikte hali hazırda işletmenin e-ticaret müşterisi yok ise yeni pazarlarda pazar payı alması olumlu sonuçlanmayacaktır. E-ticarete geçiş sürecinde ise yeni müşteri profil analizi yapılması gerekir.

• **İşletme çalışanlarının e-ticarete adaptasyonu:** E-ticaret olgusunun dinamik bir yapıya sahip, bilişim ve iletişim sektörlerindeki gelişmelerde sürekli etkilenir nitelikte olması nedeniyle, işletme personelinin de dinamik, gelişmelere açık ve hızlı şekilde oryantasyon sürecinin başlatılması gerekir. Dönüşüm süreçlerinde çalışanların çalıştığı alanlarla ilgili zaman zaman adaptasyon problemleri yaşamaları fiziksel şartlar, psikolojik etkiler ve çalışma alanı ile ilgili faktörler kişilerin adaptasyon süreçlerini zorlaştırabilir. Personellerin e-ticarete geçiş aşamasında yeni eğitimler, yeni uygulamalar veya yeni personeller alınması gerekli olabilir. İşletmeler hâlihazırda çalışan personellerin yeni süreçte etkin olarak rol alıp alamayacağına karar vermelidir.

• **Diğer işletmelerle e-ticaret yapılması:** Dolaylı ticaret olarak da bilinen B2B (*business to business*) çevrim içi olarak şirketleri birbirine bağlar. İşletmenin iş ortaklığı yapmış olduğu; mağazalar, tedarikçi, bayiler, üreticiler vb. kısaca hem iç hem dış departmanlar arasında bilgi paylaşımı, ürün satışı, stok kontrolü, ürün veya hizmetin fatura haline getirmesi gibi süreçler birbirine e-ticaret ile bağlanır. E-ticarete geçiş sürecinde işletmenin iş ortakları ile benzer teknik altyapıları kullanmaları gerekir. İş ortakları ile başlatılan çevrim içi ortamda online dokümanlar oluşturmak ve ilgili dokümanlar üzerinde ortak çalışmaları gerekir. Bu süreçte ilgili departmanlar için deneme yapılması ve kurulan teknik sistemi kusursuzlaştırılması gerekmektedir.

• **Teknik altyapının hazırlanması:** E-ticaret altyapısı, online işletmelerin web sitelerini, pazarlamalarını, satışlarını ve işlemlerini yönetmelerine olanak tanıyan bir yazılım uygulamasıdır. E-ticaret teknik altyapısı; donanım, yazılım, ağ vb. her bir işlevi tanımlar. E ticaret teknik altyapısını oluştururken; esnek kullanım sağlaması, siber saldırılara karşı güvenlik duvarlarının sağlam olması, pazarlama araçlarına uyum sağlaması vb. özelliklere dikkate alınarak teknik altyapı oluşturulmalıdır. Teknik altyapı en uygun ve esnek yapıda hatasız şekilde düzenli olarak optimum seviyede kullanılması gerekir. Teknik altyapıda oluşacak hata müşteri güven duygusunu azaltabilir. Bu nedenden kaynaklı altyapının sağlam şekilde kurulması önemlidir. Aksi takdirde zaman kaybı yaşanacak ve bu sisteme sahip olmak için harcanılan sermaye kayıplarına yol açabilir.

• **Para akışının düzenlenmesi:** Nakit akışı yönetimi, e-ticaret işletmelerinin özellikle üzerinde durmaları gereken konular arasında yer aldığı gibi yakından da takip edilmesi gereken bir konudur. Nakit akışı, belli bir zaman dilimi içerisinde şirketin kasasına giren ve şirketin kasasından çıkan nakit paranın tümünü tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Şirket giderler, vergiler, çalışanların maaşları ve sigortaları, ürün tedarik masrafları gibi şirketin kasasından çıkan tüm nakit harcamalar ve şirketin yaptığı satışlar ve şirkete kar getiren diğer yatırımlar da nakit akışı içerisinde ele alınarak değerlendirilir.

• **İşlevlerin oluşturulması:** Teknik altyapı oluşturulduktan sonra son aşama olarak işletme elektronik ortama hangi işlevleri taşıması gerektiğidir. Bu işlevler yetkilendirme, görevlendirme, muhasebe vb. departmanlardır.

Tüm bu dönüşüm süreci dikkatli incelenecek olursa KOBİ'lerin e-ticaret kanallarındaki imkânları etkin kullanmaya başlamaları için şirket kültürlerinde bulunan hali hazırdaki geleneksel ticareti e-ticaret için uyumlu hale getirmeli, gerekli dönüşüm çalışmalarını hayata geçirmeli ve adaptasyon sağlamalıdır. Buradan hareketle aşağıdaki ilk araştırma sorusu ortaya konmuştur:

A.S.1. *E-ticarete yeni başlayan KOBİ'lerin e-ticarete girişleri ve organizasyonlarındaki dönüşüm deneyimleri nelerdir?*

B. E-TİCARETTE PAZARLAMA İLETİŞİMİ

E-ticarette kullanılabilir pazarlama iletişim faaliyetleri denince her ne kadar akla ilk olarak internet ve sosyal medya gibi dijital iletişim araçları geliyor olsa da posta, telefon, faks, radyo, gazete ve televizyon gibi konvansiyonel kitle iletişim araçları da yoğun olarak kullanılmaktadır. Her kitle iletişim aracı görsel ve işitsel olarak duygulara hitap etse de birbirinden farklı özelliklere sahiptir (Erer, 2013). E-ticarette pazarlama iletişimi amaçlı kullanılabilir kanalları Kanat (2019) şu şekilde sıralamaktadır:

Tablo 1. E-ticarette pazarlama iletişimi amaçlı kullanılabilir kanallar

Kitle İletişim Araçları	İletişim Biçimi	Önemli Noktalar
Dergi Yayınları	Yazılı İletişim	İletişim, bilgi ve eğlence amaçlı kullanılır.
Gazete	Yazılı İletişim	Güncel haberler ve bilgiler sunar.
Radyo	Sesli İletişim	Müzik, haber ve diğer programlar sunar.
Televizyon	Görsel ve Sesli İletişim	Eğlence, eğitim ve bilgi verme noktasında geniş bir alanı kapsar.
İnternet	Çok Yönlü İletişim	Sınırsız bilgi, eğlence, sosyalleşme ve iş yapabilme ortamı sunar.
Telefon	Sesli ve Yazılı İletişim	Kişiler arası hızlı ve doğrudan iletişim sağlar.
Bilgisayar	Çok Yönlü İletişim	İnternet üzerinden geniş bir iletişim ağı sunar.
Sosyal medya Platformları	Çok Yönlü İletişim	Kısa sürede büyük kitlelere ulaşır hızlı etkileşim sağlar.
Uydu Yayınları	Görsel ve Sesli İletişim	Geniş bir coğrafyaya aynı anda ulaşabilme imkânı sunar.
Podcast'ler	Sesli İletişim	Belirli konularda derinlemesine bilgi sunar ve zaman, mekân sınırlaması olmaksızın dinlenebilir.

Tablo 1.'de görülebileceği üzere, e-ticarette sıklıkla başvuru konvansiyonel pazarlama iletişimi kanallarının başında gazete, dergi, radyo ve televizyon gelmektedir. Basılı bir kitle iletişim aracı olarak gazete ve dergilerde okuyucu, kendi algılama ve okuma hızına göre mesajları değerlendirebilmekteyken televizyon yayınları kişilerin hem görme hem de işitme organlarına hitap ettiği için izleyici tarafından görece daha inandırıcı bir kanal vazifesi görmektedir (Uygunkan, 2005). Bu listeye teknolojinin sağladığı imkânları değerlendiren dijital açık hava mecraları da eklenebilir (Dikmen, 2023). Burada sıralanan mecraların en büyük handikapı teknik donanım, prodüksiyon, dağıtım sorunu ve iletişim masrafları gibi giderler nedeniyle yüksek bütçe gerektirmesidir ki bu maliyetlerin karşılanması KOBİ'ler için oldukça önemli bir sorundur. Bu nedenle dijital iletişim kanalları KOBİ'ler için düşük bütçesi, hedeflenen kitleye daha kestirilebilir oranlarda ulaşması ve rekabeti daha sürdürülebilir yürütmesi bakımından tercih nedeni olmaktadır (Bilgili, 2021; Tokatlı, 2016).

Dijital pazarlama iletişimi araçlarının başında e-posta pazarlamacılığı, mobil pazarlama, web sitesi, arama motoru iyileştirme, Google AdWords, viral pazarlama, satış ortaklığı, sosyal medya, influencer pazarlama, oyunlaştırma, görüntülü reklamcılık ve içerik pazarlaması gelmektedir (Bilgili, 2021). Koçak Alan vd., (2018) ise dört farklı yöntem ile dijital pazarlama iletişim unsurlarını ayırmıştır. Bu adımlar sırasıyla; "elde et", "kazan", "ölç ve optimize et" ve "sahip çık ve büyüt" tür. Elde et yöntemi ile arama motoru

optimizasyonu (SEO), sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlaması, gelir ortaklığı, viral pazarlama ve mobil pazarlama kullanılmaktadır. Kazan yöntemi sosyal ağlar, bloglar, sosyal işaretleme ve içerik paylaşımı gibi sosyal medya kanalları sayesinde yapılan doğrudan veya doğrudan olmayan pazarlama faaliyetleridir. Ölç yönteminde e-posta pazarlaması, gelir ortaklığı en sık başvurulan yöntemlerdir. Sahip çık ve büyüt yönteminde ise e-posta pazarlaması, fiyatlandırma stratejileri uygulamaları, kişiselleştirme, sadakat programları, referans programları, topluluk oluşturma olarak sıralanabilir. Mert (2018) ise Türkiye' de aktif olarak kullanılan dijital pazarlama iletişimi kanallarını temel alarak kurumsal web siteleri, kurumsal bloglar, sosyal medya, arama motoru optimizasyonu, online haber bültenleri, e-posta, cep telefonu mesajları ve sanal topluluklar şeklinde sınıflandırmıştır.

Bu mecralara ek olarak dijital reklamcılık da sıklıkla kullanılan bir yöntemdir ve Bilgili (2021) konvansiyonel reklam ile kıyaslandığında dijital reklamcılığın görece hızlı ve efektif olduğunu belirtmektedir. Horbal vd., (2017)'ne göre dijital reklamlarının sahip olduğu hedefler şu şekilde sıralanabilir:

- Yeni pazar alanları oluşturarak aynı zamanda fırsat ve avantajları değerlendirerek tüketicileri duygusal bağ ile markaya bağlayarak marka bilinirliğini oluşturmak,
- Web sitesi oluşturarak tüketiciye güven sağlamak aynı zamanda satışlarını bu kendi web sitesinden yapmak,
- Ürün veya hizmetin özelliklerine duygular ile birleştirerek özel bilgi vererek satışların artırılmasını sağlamak,
- Ürün veya hizmetlerine yönelik arz-talep ilişkisi oluşturarak talebi attırmak.

E-ticarete bu tür pazarlama iletişimi çalışmaları ve kanalları kullanılarak marka bilinirliği, müşterinin güvenini kazanma, tercihleri karşılama, tercih geliştirme, hatırlatma, farkındalık sağlama, tüketici ikna etme sağlanabilecektir (Akar, 2010). Buradan hareketle araştırmanın ikinci sorusu aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

A.S. 2. *E-ticarete yeni başlayan KOBİ'ler bu süreçte pazarlama iletişimi çalışmalarını yürütürken ne gibi deneyimler yaşamışlardır?*

C. YÖNTEM

Konvansiyonel ticaretlerine devam ederken yakın zamanda e-ticarete de başlayan KOBİ'lerin e-ticaret süreci boyunca yaşadıkları dönüşüm ve yürüttükleri pazarlama iletişim faaliyetlerindeki deneyimlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji (olgu bilim) deseni benimsenmiştir. Fenomenoloji deseni ince ayrıntı içeren ve ayrıntılı bir durumu, kavramı, algıyı veya temelinde yatan bir durumu, kişinin durum hakkında ne düşündüğü, bir anlam ifade edip etmediğini derinlemesine incelemeye çalışan nitel araştırma desendir (Husserl, 1982). Bu çalışmada genellemeler yerine derinlemesine farklı bir bakış açısı sunarak deneyimlenen dünyayı anlamlandırmayı konu edinen fenomenolojinin (Creswell, 2021, s. 77) benimsenmesinin nedeni, yakın zamanda e-ticarete başlayan KOBİ'lerin e-ticaret süreci boyunca yaşadıkları zorlukları ve sürprizleri araştırmada kendi bakış açıları ve deneyimleri üzerinden ortaya koyma çabası güdülmesinden dolayıdır.

Katılımcılar belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi olasılık temelli olmayan ve derinlemesine bilgi elde etmeyi sağlayan bir örnekleme yaklaşımıdır (Başaran Koç, 2017). Bu çalışmada da Kayseri’de yakın zamanda e-ticarete başlamış on KOBİ sahibi/temsilcisi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Elde edilen verinin yeterli olduğuna kanaat getirilince veri toplamaya son verilmiştir (Patton, 2014, s. 442). Katılımcılar belirlenirken yakın zamanda e-ticarete başlamış (0-3 yıl) ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren KOBİ’lerin olmasına dikkat edilmiştir. Bunun nedeni hem toplanan veride çeşitlilik elde etmek hem de deneyimlerin henüz tazeyken aktarılmasını sağlamaktır. Katılımcılarla ilgili detay bilgiler aşağıda Tablo 2.’de verilmiştir.

Tablo 2. Mülakat yapılan KOBİ’lerin bilgileri

Katılımcı	Üretici/ Perakendeci	E-Ticaret Yılı	Personel Sayısı	Sektör Tipi
K ₁	Perakendeci	2	5	Hediyelik Eşya
K ₂	Üretici	3	8	Tekstil
K ₃	Perakendeci	1	3	Organizasyon
K ₄	Üretici	1	5	Gıda
K ₅	Perakendeci	3	3	Hediyelik Eşya
K ₆	Perakendeci	2	5	Tekstil
K ₇	Perakendeci	1	2	Temizlik
K ₈	Perakendeci	1	4	Mücevherat
K ₉	Üretici	2	6	Kozmetik
K ₁₀	Üretici	2	7	Gıda

Tablo 2.’de bulunan katılımcılardan alınan ses kaydı ve notlar ile elde edilen verinin transkripsiyonu MAXQDA 2020 programı üzerinde yapılmış ve yapılan ilk üç görüşme üzerinden kodlama cetveli oluşturulmuştur. Bu cetvel üzerinden iki araştırmacı birlikte kodlamayı yapmış, kodlama yapıldıkça cetvel güncellenmiştir. Toplamda 34 adet kod üzerinden kodlamalar gerçekleştirilmiştir. İki araştırmacının da ortak kanaati üzerinden yapılan kodlamalar neticesinde kodlamalar “*E-ticarete giriş*”, “*E-organizasyon*”, “*Dijital dönüşüm*” ve “*Pazarlama iletişimi*” olmak üzere dört kategori altında toplanmıştır. Kodlamalar üzerinde belge temelli ve kod temelli görselleştirmeler yapılarak veri analizi sürecine son verilmiştir (Punch, 2014, s. 208).

D. BULGULAR

On KOBİ ile gerçekleştirilen mülakatların analizi sonucunda çalışma için anlamlı görülen 594 ifade, 34 kod altında kodlanmıştır. “*E-ticarete giriş*” kategorisi, katılımcıların e-ticarete geçişlerinde başlangıçlarına ait alt kodları; “*E-organizasyon*” kategorisi, dijital olarak devam edebilmek için gerçekleştirdikleri organizasyon için stratejik adımlara dair alt kodları; “*Dijital dönüşüm*” kategorisi, gelenekselden dijitale geçiş yaparken dönüşüme uğrayan konulara dair alt kodları; “*Pazarlama iletişimi*” kategorisi ise e-ticarette uyguladıkları iletişim yöntemlerine dair alt kodları içermektedir. Aşağıda bulunan Tablo 3.’te katılımcıların hangi kategori ve kod üzerine düşüncelerini söylediği görülebilmektedir. Katılımcı sayısı tabloda “K.S.” ile gösterilmiştir.

Tablo 3. Kodlar üzerinde ifadesi bulunan katılımcı sayısı

E-ticarete giriş	K.S.	E-organizasyon	K.S.	Dijital dönüşüm	K.S.	Pazarlama iletişimi	K.S.
Tanınırlık / Bilinirlik	10	Personel	9	Samimiyet yakalama	10	Dijital pazarlama	9
Rekabet	10	Web sitesi	8	İçerik yönetimi	9	Reklamın etkisi	9
Başlangıç	9	Nakit akışı	7	Güven	9	Olumsuz deneyimler	8
E-ticaret kanalları	7	Strateji	7	Hedef kitle	8	Paydaş / rakiplerle iş birliği	6
Ajans	7	Maliyet	7	Womm	7	Konvansiyonel	5
Tutarlılık	5	Kargolama	6	Amatör İçerik	7	Lokal satışa yansımaya	3
Eğitim	5	Veri madenciliği	5	Analiz	6		
Aktif olmak	4	Fiyatlama	4	Algoritma	6		
Satış deneyimi	4			Kampanya	5		
Üretici / perakendeci	2			İkinci el piyasası	4		

Tablo 3.'te görülebileceği üzere KOBİ'lerin tamamı e-ticarete ortamına giriş sağlarken markalarının tanınırlık / bilinirliklerinin önemini, piyasadaki pazar payını görebilmek aynı zamanda ürün satışı yapabileceğini öngörebilmek için rekabet ettikleri rakiplerine baktıklarını ifade etmişlerdir. Başlangıç yaptıktan sonra e-ticaretten kanallarına geçiş yaptıklarından söz etmek mümkündür. İlk adım olarak ajanslardan bilgi aldıkları daha sonra markalarıyla ilgili KOBİ iken kullanmış oldukları aynı logo veya isimle devam etmeleri ise tutarlılık kodu ile kodlanmıştır. “E-organizasyon” kategorisinde KOBİ'lerin neredeyse tamamı çevrim içi ortamda süreçlerinin başlangıçlarında personel ve web sitesinin gerekliliği, nakit akışının elektronik ortamda geç gerçekleştiğini vurgulamışlardır. Ayrıca “E-ticarete giriş” kategorisinde bulunan ajans kodu ile personel kodu ilişkilendirilebilir. Bu ilişkilendirmeyi K3'un “İşi bilmeyen adam kendi işini yönetemez” ifadesi ile örneklendirilebilir. Dijital dönüşüm kategorisinde katılımcıların tamamı müşteri ile yakınlığı sağlamak, müşterilerle etkileşime geçebilecek doğru içerik yönetimi sağlayabilmek, müşteri ile güven duygusunu oturtup itibar kazanma sürecinden bahsedilir. “Pazarlama iletişimi” kategorisinde ise katılımcıların tamamına yakını elektronik ortamda dijital pazarlamanın önemine değinirken yarısına yakını ise konvansiyonel medyanın bir işe yaramadığına değinmiştir. Katılımcıların tamamına yakını dijital platformlarda reklamın etkisi olmadan müşteri ile iletişime geçemediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların yarısına yakını ise paydaşlar ve rakipleriyle iş birliği yapmanın markalarının güvenilirliğine fayda sağladığından söz ederler. Paydaşlar ve rakipleriyle iş birliği kodu dijital dönüşüm kategorisindeki güven kodu ile K6'ın “Bilinen bir markada onunla iş birliği yapmak ürünleri onun üzerinden tanıtmak bizi sayfasında etiketlemesi bizim onu etiketlememiz insanlara güven sağlıyor ve bilinirliği artırıyor” ifadesi ile ilişkilendirilebilir. Hangi kodda kaç KOBİ'nin düşüncelerini söylediğinin yanı sıra ifadelerde kodlama yaptığı kodlama frekans yoğunluğu da önem arz etmektedir. Frekans yoğunluğu Tablo 4.'te gösterilmektedir.

Tablo 4.'te görüldüğü üzere mülakatlar üzerinde yapılan 594 kodlamanın 122'si e-ticarete giriş sağlarken değindikleri unsurlar üzerinde, 117'si iş süreç organizasyonlarını çevrim içi ortama taşıırken gösterdikleri unsurlara, 213'ü gelenekselden dijitale geçiş yaparken dönüşüme uğrayan konulara dair unsurları, 142'si ise müşteri ile iletişime geçerken kullandıkları iletişim unsurlarıdır. E-ticaret giriş sağlayan KOBİ'lerin bu deneyimlerinde markaların tanınırlık ve bilinirliği unsurunun altını çizdikleri (25); organizasyon süreçlerinde maliyet etkenini vurguladıkları (21); dönüşüm sürecinde müşteri ile samimiyeti yakalamamanın öneminden yoğun olarak bahsettikleri (88); pazarlama iletişimde ise dijital pazarlama araç ve gereçlerinin önemini belirttikleri (61) görülebilmektedir.

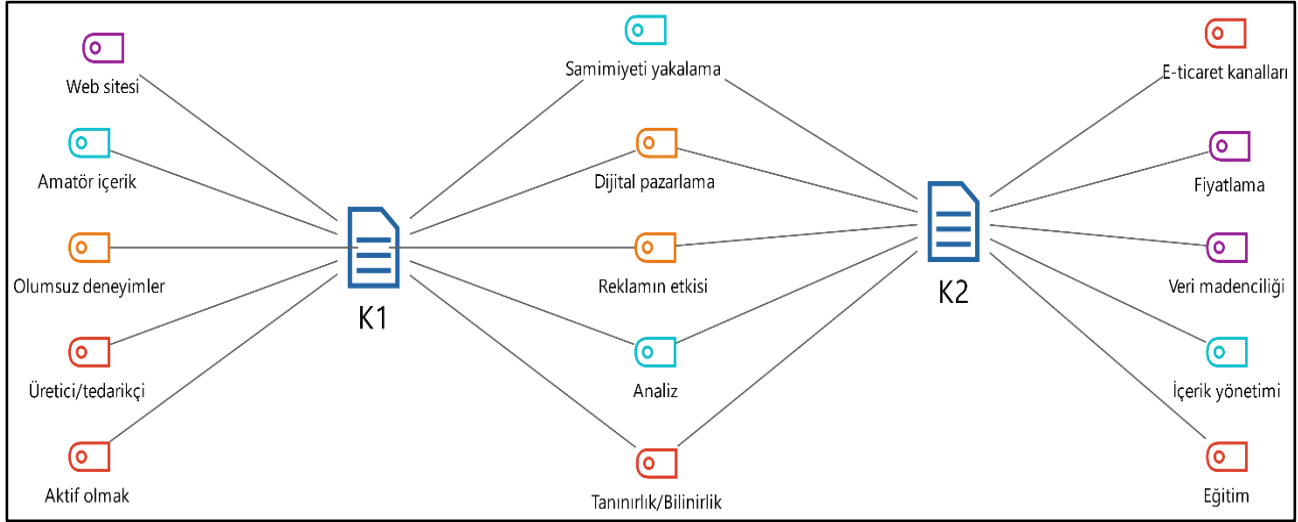
Tablo 4. Kategorilerdeki kodlama frekansları

E-ticarete giriş	K.S.	E-organizasyon	K.S.	Dijital dönüşüm	K.S.	Pazarlama iletişimi	K.S.
Tanınırlık / bilinirlik	25	Maliyet	21	Samimiyet yakalama	88	Dijital pazarlama	61
Başlangıç	22	Web sitesi	20	İçerik yönetimi	29	Reklamın etkisi	36
Rekabet	17	Personel	19	Amatör içerik	17	Olumsuz deneyimler	24
E-ticaret kanalları	16	Strateji	14	Güven	15	Paydaş / rakiplerle iş birliği	10
Ajans	16	Kargolama	14	Hedef kitle	15	Konvansiyonel	7
Tutarlılık	7	Fiyatlama	11	Analiz	14	Lokal satışa yansımaya	4
Aktif olmak	6	Nakit akışı	10	Algoritma	11		
Eğitim	6	Veri madenciliği	8	Womm	10		
Satış deneyimi	4			Kampanya	8		
Üretici / Perakendeci	3			İkinci el piyasası	6		
Toplam	122	Toplam	117	Toplam	213	Toplam	142
Tüm kodlamaların toplam sayısı: 594							

Katılımcıların hangi kod üzerinde ne kadar ifadeye yer verdiğini gösteren kod-katılımcı matrisi de Görsel 1.'de gösterilmektedir. Görselde katılımcı olan KOBİ'ler dikey ekseninde, kodlamalar ise yatay ekseninde yer almaktadır. Yatay ve dikey ekseninde kesişen kare büyüklükleri de katılımcıların ilgili kod üzerinde ne kadar ifadeye bulunduğunu göstermektedir. Örneğin; K₆ reklamın etkisi ile ilgili konular hakkında daha fazla söylemde bulunurken (10 kodlama); K₂ rekabet hakkındaki konulara daha az yer vermiştir (6 kodlama). K₅, K₈ ve K₉'un paydaş ve rakiplerle iş birliği konusu hakkında hiçbir ifadeye bulunmadığı tabloda görülmektedir.

Görsel 1. Kod-katılımcı matrisi

KOBİ'lerin, e-ticaret sektöründe üretici veya perakendeci olmanın avantajları ve dezavantajlarından bahsetmektedir. Bu bilgiye göre Görsel 2.'de aynı kodlama yaptıkları durumlar ve farklı konular ile ilgili yaptığı kodlamalar görülmektedir.

Görsel 2. İki vaka modeli (üretici ve perakendeci Karşılaştırması)

Yukarıda Görsel 2.'de görüldüğü üzere K1 ve K2'nin ortasında bulunan kodlar aynı konularda fikir belirttikleri kodlardır. K1'nin sol tarafında görülen kodlar K2'nin fikir beyan etmediği ifadelerdir. Aynı şekilde K2'nin sağ tarafında bulunan kodlar ise K1'nin fikir beyan etmediği kodlamalardır. Tablo 2.'de katılımcılarla ilgili tabloda bahsedildiği üzere K1 adlı katılımcı bir perakendeci; K2 ise bir üreticidir. İki vaka modelinde iki farklı katılımcının hangi konularda ortak ifadelerde bulunduğu görülebilmektedir. Örneklemin seçilmesinin sebebi K1 ve K2'nin incelenen süreç ile ilgili ortak kodlarda iki ayrı uçtan birbirini iten zıt ifadelerinin mevcut olmasıdır. "Pazarlama iletişimi" kategorisinde bulunan "reklamın etkisi" kodu hakkında K1 "Reklam çok fayda etmiyor işin doğrusu." derken; K2 ise "Düzenli reklam verilmesi gerekir." ifadesi ile farklı noktalarda buldukları belirtilebilir.

KOBİ'lerin e-ticarete başlarken ilgili kodlar, kodlar arası ilişkiler ve öne çıkan ifadeler Görsel 3'te görülebilmektedir. Görselde "E-ticarete giriş" ana kategorisi etrafında kodlama frekansına göre kalınlaşıp incelen siyah çizgilerle birbirine bağlanmış olan alt kodlar mevcuttur. Çizgilerin içinde mevcut olan "f" harfi ise kodlanma sayı frekansını temsil eder. Aynı zamanda katılımcı numarası ve ifadesinin analiz sırasındaki konumu belirtilmiştir.

Görsel 3.'te KOBİ'lerin e-ticarete girişinin başlıca unsurunun tanınırlık ve bilinirlik (f.25) olduğu görülebilmektedir. K4, "Satışta en kuvvetli olan faktör unsur marka bilinirliğinin olmasıdır. İnsanlar bir saatten sonra şöyle düşünüyor daha fazla miktar ödeyeyim ama bilinen bir yerden satın alayım. Burada satış yaptığım ürünün bir önemi yok. O yüzden bilinmeyen değil bilinen markalara bakıyorlar." diyerek aslında satış yapılan ürün veya hizmetin bir önemi olmadığını belirtmiştir. K9, "Kesinlikle ilk önce ürünü satmayacaksın kendi markanı satacaksın." diyerek hem K4'ün sözlerini desteklemektedir hem de üründen önce markasının satışının yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. K5 ise "Marka bilinirliği çok önemli. Bir yerden sonra ürün

Tehlikeli bir hareketti ama sıfırdan başlamak daha motivasyon sağlar diye düşündüm." diyerek aslında mevcut isminin korunması gerektiğini fakat ilgi odağını değiştirmenin motivasyon sağlayacağını düşünmüştür. E-ticaret için ilk önce farklı bir isim kullanan daha sonra kendi ismine geçiş sağlayan bir katılımcı olan K₉,

"Farklı bir isimle girmeyi denedim fakat şöyle bir tepkiyle karşılaştım müşteri benden alışveriş yapmak istediğinde yerimin nerde olduğunu sordu. Bende kendisine konum ilettim. İsim farklılığının olduğunu ve attığım konumun benim olmadığını, dolandırıcı olduğumu söyledi. Sıfırdan bir marka gerçekten çok zor. Bu işin oluru olmayınca kendi ismime geri döndüm."

diyerek KOBİ'lerin sıfırdan bir marka kurmasının zor bir süreç olduğunu ifade etmiş ve müşterilerinde aynı şekilde markanın KOBİ ismi ve e-ticaret isminin tutarlı olması halinde güven duygusunun oluşacağını belirtmektedir.

KOBİ'ler tanınırlık/bilinirlik kodu altında fikir birliğine vardığı tek unsur marka bilinirliğinin ürün satışlarında etkisinin arttıracağını düşünmeleridir. KOBİ'ler çok yoğun bir şekilde ifadede bulunmuş olduğu ikinci kod olan başlangıç (f.22) kaynak olarak e-ticarete nereden başladıkları ifadeleri içeren bilgiler kodlanmıştır. K₁, K₅, K₆ ve K₉ pandeminin zorunlu etkisi ile e-ticarete başladıklarını ifade ederken; K₂, K₄, K₇ ve K₁₀, tanıdıkları kişilerin e-ticareti anlatmasıyla başladıklarını ifade ederler. K₁, K₁₀, K₈ ve K₉ başlangıç noktası olarak ilk girişimlerinin web sitesi oluşturmak olduğunu ifade eder. Başlangıç noktasının tam olarak belirgin olmayışın sebebinin K₉, *"İlk başladığım zamanlar e-ticarete biraz şöyle zannediyordum. Böyle platformları giriyoruz, sosyal medya açıyoruz ve satış oluyor."* ifadesi ile başlangıç etkeninde bir hedef ve amaç olmadığını ifade etmiştir. K₇,

"İnsan bir yola çıktığında mutlaka amacı olmalı. Amaçsız her şey vakit kaybıdır. Bu durum e-ticaret işini kurmaya karar verdiğimde de böyle oldu. Satışlarımı arttırmak için maddi manevi riskler olarak mücadele ediyoruz. Hedef yoksa doğru şekilde de yola çıksan olmaz. Bu işler eş dost bilgisi internete bakarak olmaz."

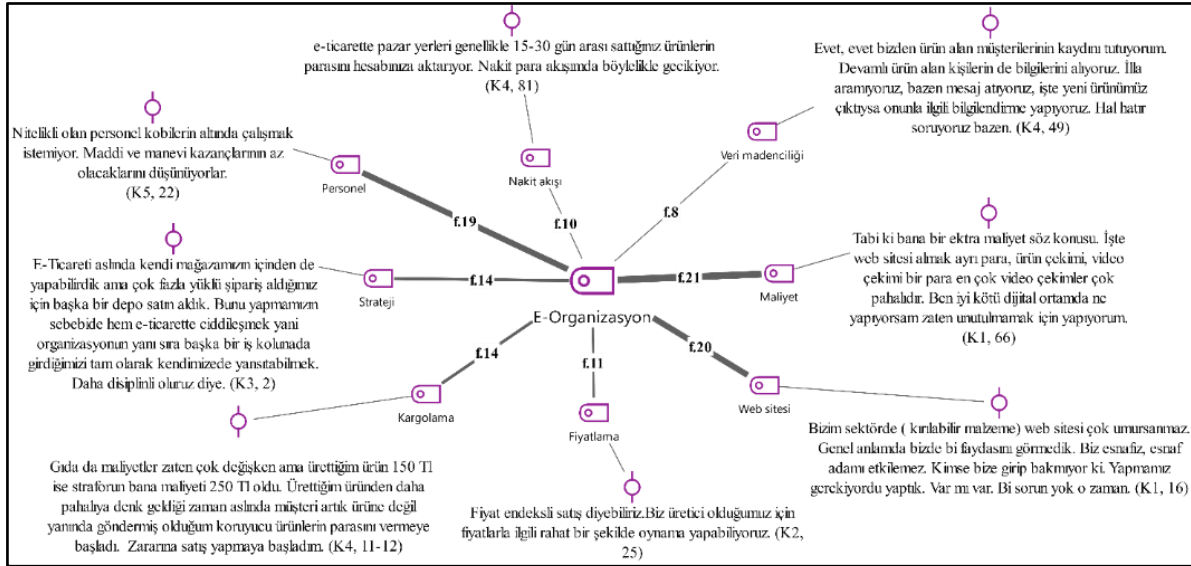
diyerek e-ticaret için bir hedef ve amaç kurulmasının gerektiğini bu bağlamın sağlanmasını dahilinde işlerin düzene girdiğini belirtmektedir. Aynı zamanda eğitimin başlangıç için şart olarak gördüğü ifadesinden yorumlanabilir. E-ticareti öğrenmek ile ilgili ifadeler eğitim kodu ile kodlanmıştır. K₆, *"Eş dost bilgisi ile diyebilirim ilk önce sonra internetten biraz baktık."* ifadesi ile K₃, *"Birazda çevremizde vardı. Onların tecrübelerinden de yararlandık."* ve K₇, *"Aslında ilk basamak olarak eş dost bilgisi yeterli evet ama maalesef bu bilgilerin ilerleyen zamanlar için bir hükmü olmuyor. Bazısı uyuyor bana bazısı uymuyor."* ifadeleri ile eğitim ile ilgili olarak ilk bilgileri yakınlarında bulunan insanlardan aldıklarını ifade etmişlerdir. Başlangıç kodunda da bulunan KOBİ'lerin ilk girişimlerinin eş dost olarak nitelendirdikleri yakınlardaki insanlar ile etkileşimleri neticesinde e-ticarete girme kararlarından bahsederler. KOBİ'lerin e-ticaret başlangıçlarındaki istek nedenlerinden bir tanesi yakınlarının e-ticarete bulunması ile sistem detaylarını anlatmasına bağlanabilir. K₇, *"Ciddi anlamda bir bilgi kirliliği mevcut fayda sağladığımız düşündüğümüz çoğu bilgi veya stratejiler ya çoğu yanlış ya da geçerliliğini kaybetmiş durumda. Gerçekten bu bilgi kirliliği o kadar zaman ve para kaybı yaratıyor ki o işe başladığımız motivasyon kayboluyor."* ifadesi ile eğitimin eksikliğini zaman ve para kaybı olarak değerlendirmektedir. KOBİ'lerin tamamının eğitim ile ilgili üzerinde durmuş olduğu husus internette çok fazla bilgi olduğu ve bu bilginin kafa karıştırıcı bir süreç olduğudur.

KOBİ'lerin tamamına yakını, eğitim için ajanslardan destek aldıklarını belirtmişlerdir. Ajans kodu (f.16) olarak reklam ajansı ile ilgili deneyimlerini paylaştıkları durumlar ile ilgili ifadelerinde kodlanmıştır. K7, "Reklam ajansları bence işleri hem karmaşıklaştırıyor, zorlaştırıyor, hem de sadece para üzerine kurulu gibi geliyor." ifadesi ile K1, "Reklam ajanslarıyla konuştum tam bir dolandırıcılar neden diye sorarsanız para tuzağı ya çünkü o da biliyor ben bu işe girerken ne kadar hevesliyim motivasyonum yüksek o da açıkçası beni kullanıyor." diyerek ifade ederken; K10, "reklam ajansındaki kız bizi mahvetti" ifadesi ile reklam ajanslarının işleri yürütme şekline hoşnut kalınmadığı sanki dolandırılıyormuş hissi uyandırdığını ve kendilerini mağdur olarak gördüklerinden bahsedilebilir. K8, "Yani tecrübeli insanlarla çalışıyoruz yanında tecrübesiz çalıştırıyor bunun maddi manevi yükünü ben çekiyorum." diyerek, bu işe başlarken tecrübesiz olduğu için reklam ajanslarından yardım alındığını ama bu yardımın kaygı, korku, yetersizlik duygusu hissettirdiğini dile getirmiştir.

K7, "İlk reklam ajansları ile tanışmaya başladığımda her şey toz pembeymiş şimdi arkamı dönünce daha iyi anlıyorum. İlk anlaştık kurumsal adı altında inanılmaz bir para akışı oldu. Web sitesi para, reklamlar para, logo veya benzeri İşlemler hep para." diyerek birden kurumsallık adı altında hızlı bir para akışından bahseder. K6, benzer bir ifadeyle "Biz ilk ajansla anlaştığımız zaman 3 ay bekledik sonra hani bu adam bizi kandırıyor galiba çünkü bütün parasını aldı ekstra kendi ücretlerini de talep etti aylık olarak biz hepsini ödedik ama bunca ay satışı olmayınca ben de ajansı bıraktım." ifadesi ile K7'nin ifadesini desteklemektedir. Verimli bir destek alamadığından bahsetmiştir. K8, "Neticede dedim ki ben kendimi bu işi bilmiyorum profesyonel birisi yapsın diye tonlarca para ödüyorum. Resmen paramla rezil oldum." ifadesinden hareketle ajanslar ile olumsuz tecrübeler yaşadıklarını ifade etmiştir. Ajans ile çalışmayan KOBİ'lerin ifadeleri benzer şekildedir. K2,

"Açıkçası ben gerek görmedim reklam ajansları işi bilmeyenleri yönlendiriyor benim zaten bu konuyla alakalı eğitimlere seminerlere katıldım işi bilmeyen adamın kendi yönetemez ben kendim yönetmek için sürece tam manasıyla hâkim olmak için ilk önce ben öğrenmeye çalıştım. Bunun sebebi yanımda destek olacak birisi bile olsa onu ben yönlendirebileyim."

ifadesi ile reklam ajansı ile çalışan katılımcıları desteklemektedir. KOBİ'lerin ortak görüşte olduğu bir husus ise reklam ajanslarının zaman yönetimi ile ilgilidir. K4, "Bizim bu dijital konudaki bilgisizliğimizi, deneyimsizliğimizi kendi çıkarları için kullanıyorlar. Biz bilmediğimiz için işin ne kadar uzun ya da ne kadar kısa süreceğini de bilmiyoruz. Bazen bizi haftalardır oyalıyorlar." diyerek, zaman yönetiminin belirsizliğini ifade ederken aynı şekilde K8, "Reklam ajanslarının genel olarak işleyişleri sizi oyalamak ile ilgili bir iş istiyorsunuz. Konu aslında kısa şekilde belki bir haftada çözülebilirken bir ayda iş teslim ediyorlar. Siz işi bilmediğiniz zaman sizi kendi istedikleri şekilde yönlendiriyorlar. Vaatler veriyorlar pek azını karşılıyorlar." ifadesi ajansların zaman yönetimini konusunda KOBİ'lerin gözünde verimli ve hızlı olmadıklarıdır. Reklam ajansı ile ilgili deneyimlerinde arzu edilen etkiyi göremedikleri söylemek mümkündür.

Görsel 4. E-Organizasyon kategorisi alt kodları, öne çıkan ifadeler

Görsel 4.'te ise e-ticaret sürecindeki organizasyonlarına ilişkin kodlar görülmektedir. Bu kategoride web sitesinin (f.20) ve personelin (f.19) baskın kodlar olduğu görülmektedir. K1, "Bana bir ekstra maliyet söz konusu. İşte web sitesi almak ayrı para, ürün çekimi, video çekimi para en çok video çekimler çok pahalıdır." ifadesi ile organizasyon sürecini e-ticarete taşımamanın görece ücretlerin fazla olduğunu belirtmektedir. K4, benzer ifadelerle "Videolar daha etkili ama daha pahalı maliyet olarak." ifadesi ile video çekimlerinin izleyiciyi daha çok etkilediğini ama ücretinin diğerlerine kıyasla maliyetli olduğunu ifade etmektedir. K5, "Ürünlerin fotoğraf, video çekimi, bunların işlenmesi, web sitesinin açılması daha kurumsal bir hale gelmek, reklam vermek, ürünün paketlenmesi, ambalajlama, kargolanması ekstra bir maliyet çıkarıyor." ifadesi ile diğer katılımcıları destekleyerek e-ticaretin yansıtıldığı gibi ücretinin düşük olmadığından bahsetmektedir. K7,

"Yani hiçbir para yokken bir sermaye gerekli oluyor hani ilk önce basit basit başlamıyoruz tam kurumsallıkla başlıyoruz daha sonra satış gelmesini bekliyoruz satış gelmesini beklerken ciddi anlamda para kaybediyoruz. Hani kardeşim bir satış olur iki satış olur biraz sermaye biriktirdikten sonra eş zamanlı aktif olarak poşetlerimiz değiştirebiliriz etiketlerimiz ekleyebiliriz ama sadece sermayeden bahsediyoruz burada yani bir para var ama satış yok."

diyerek e-ticaret için tam teşekküllü başladıklarını fakat satış olmadığını ifade etmektedir. K5 ve K6 sermayenin gerekliliğini "Stok yapabilmek içinse maddi bir gücünün olması gerekiyor." ifadesiyle dile getirmektedir. KOBİ'lerin çoğunluğunun maliyet konusunda birlikte olduğu görüş ise gizli maliyetlerin olduğu ve bu maliyetleri satış yapmadan göremedikleri veya inceleyemedikleri hususudur. K5, "Ya keşke öyle gözüktüğü gibi olsa kim söylemiş ücretsiz diye çünkü böyle bir durum yok en kötü iade kargo parası ödüyorsunuz." ifadesi ile iade kargo ücretinden işletmeye ait gizli bir maliyet olduğunu ifade eder. K9,

"İade dönen ürünler kargoda yaşanılacak aksaklıklar, bu temin süresini aştığımız zaman oluşabilecek ceza kayıpları, müşteri memnuniyeti kayıpları örnek veriyorum bir müşteriye bir ürün sattınız yanlış ürün göndermişsiniz iade olarak döndü yenisini gönderdiniz ama şöyle bir durum gerçekleştirilir. Size müşteri memnuniyeti kaybı yani cezası kesilir mesela 100 TL, 50 TL gibi ve bu paranın nasıl kesildiği bilmiyorum."

diyerek müşteri memnuniyeti oluşmaz ise platformların müşteri memnuniyeti adı altında gizli bir maliyet oluşacağından söz etmektedir. Perakendeci olan KOBİ'lerin genel olarak kanısı satış yaptıkları dakika zarar mı yoksa kâr mı elde ettikleri hakkında bilgi sahibi olmadıklarıdır. K7, *“Müşteri memnuniyeti kesintisi yani her türlü kesinti yanlış yaptığımız her dakika paranızdan kesinti var. İade dönerse buda kesinti olur. Ben zaten al-sat yapıyorum en cüzi miktarlara ürünü satışı koymaya çalışıyorum. Satış var ama maddi zarar var.”* diyerek bu düşüncüyü özetlemektedir. K9,

“Kârları olduğu kadar zararları da var bu işin. Şöyle kalem kalem bütçe yapmanız aslında gerekli işte. Pazar yerlerindeki komisyon oranları gizli maliyetler sizin elinizde kalacak kâr bunlar gerçekten önemli eğer bunları ayarlayamazsanız zaten baştan kaybetmiş oluyorsunuz yani zararına satış yapıyorsunuz satış yapmanızın da bir anlamı kalmıyor çünkü bazen kendi cebinizden veriyorsunuz.”

diyerek ifadesinde kâr elde edilmeyecekse satış yapmanın bir anlamı olmadığını ifade eder. Fakat K6, perakendeci farklı bir ifade ile *“Sürümden kazanıyorum.”* diyerek kâr elde etmesinin düşük bile olsa para getirisi olduğunu ifadesi ile gerekçelendirmiştir. KOBİ'ler bu maliyetler açısından bakıldığı zaman nakit akışı (f.10) konusu hakkında ifade belirtirken e-ticarette nakit akışının olmadığını ve paranın ellerine geçmeden önce değer kaybettiklerinden bahsetmişlerdir. K1,

“E-ticaretin en sevmemişim yanı bu. Nakit para lazımken bankayla anlaşmam lazım komisyonu fazla kesiyorlar. Ertesi gün ya da dakikasında yatarsa para ekstra bir komisyon alıyorlar. Para e-ticarette 15 gün kalıyor. İşte para pul oldu. Cebimden gitti.”

ifadesi ile e-ticarette nakit akışının sağlanamadığını, paranın sistemde bekletildiği ve komisyon oranlarının yüksek olduğu için kendi sermayesinden harcama yapmak zorunda kaldıklarından bahsetmektedir.

Katılımcılar nakit akışı endeksli fiyatlandırma (f.11) yapmaktan söz ederler. Fiyatlandırma konusunda perakendeciler, üreticilerin fiyatlandırma konusunda daha avantajlı bir konumda olduklarını ifade ederler. K2,

“Bilindik global markanın 80 liraya sattığı şeyi siz 110 liraya satamazsınız. Bu hayal ürünüdür. Bu satış gerçekleşmez. Kategoride çıkamazsınız. Siz 70 liraya satacaksınız o durumda da kar elde edebilmek için yani fiyatlarla rahatça oynayabilmeniz için üretici olmanız gerekli. Üreticiler kendi karını düşürerek satabilirler, sürümden kazanır ama üretici olmayan kesim bundan zarar edecektir. Fiyatlar ile oynayamaz.”

diyerek üreticiler ile fiyat rekabeti yapılamadığını ifadesi ile gerekçelendirmektedir. K10, *“Fiyat endeksli satış diyebiliriz. Biz üretici olduğumuz için fiyatlarla ilgili rahat bir şekilde oynama yapabiliyoruz.”* ifadesi ile üretim yapıldığı için perakendecilere nazaran daha rahat bir şekilde fiyat rekabeti edebildiğinden söz etmiştir. Bu avantaj dâhilinde üretici olan KOBİ'ler arasında ucuz ve pahalı dengesinin kurulmasının zorunda kalındığından söz ederler. K9,

“Onların kat kat altında satmaya çalışıyoruz zaten onlar piyasada bilinen markalar. Biz ne kadar ucuza satarsak o kadar iyi diye düşünüyoruz ama bazen de şöyle bir durum oluyor. Millet bakıyor diyor ki ürününüz çok ucuz kesinlikle bir sıkıntı var. Ara fiyatları bazen tercih ediyoruz ne çok ucuz ne çok pahalı.”

ifadesi ile eğer ürünü çok ucuza satarlarsa müşterilerden olumsuz bir tepki aldığını ifade etmiştir. K4, *“Yani şöyle bu iş al sat yaparak çözülecek bir iş değil. Kârlılık payı olmadan satmak demek kesinlikle ya*

üretmeniz ya da üretebilmeniz gerekli." ifadesi ile fiyat rekabeti sağlayabilmek için ürün veya hizmetin üreticisinin kendi dâhilinde yapılması gerekliliğinden bahseder. Kargolama ve personel kodları da maliyet koduyla ilişkilidir. K1, K7, K9, K8, K2 ve K3 "Kargo şirketlerine pek güven olmuyor açıkçası ürünü çok hasar veriyorlar." diyerek; K5, "Ürün kırık giderse müşteri kargo şirketine kötü yorum yazmıyor ki gelip bana belirtiyor. Benim ürünüme ve beni kötülüyor." diyerek aslında kargo şirketlerinden genel olarak beğenmediklerini, ürünün hasarlı veya kusurlu çıkması durumunda kargo şirketlerinin etkilenmediğini şirketlerinin iade kargo ücretinin gizli maliyetlere neden olduğunu ve müşteri kayıpları yaşadıklarını ifade ederler. K4, K2, K9, K5 ise kargo ile ilgili "Ürettiğim üründen daha pahalıya denk geldiği zaman aslında müşteri artık ürüne değil yanında göndermiş olduğum koruyucu ürünlerin parasını vermeye başladı." diyerek ürünü koruyabilmek için ürünün maliyetinden daha fazla masraf yaptığından bahsetmiştir.

K2, K6, K7, "Benim şu an bir elemanın durumunu karşılayacak bir bütçem yok. Olsa bile ben adama bir gelecek vaat edemiyorum. Bu yüzden yanımızda kalmak isteyende yok." diyerek K9, "E-ticaretçiler maddi olarak çalışmak istemiyor tecrübesiz birisi yanımıza geliyor iş öğreniyor daha sonra başka bir yere gidiyor. Tecrübeli insanlarda gerçekten maddiyatı beğenmediği için yanımızda çalışmıyor veya kalmak istemiyor." diyerek yetkin bir personeli aslında bütçeden kaynaklı olmadığı, kısa veya uzun vade içinde kariyer planlaması olmaması yüzünden yanına kalmadığını belirtmiştir. K4, "Yetkinliği yüksek bir eleman bulamıyoruz." diyerek; K5, "Tecrübesiz olanlar ise işleri karıştırıyor maddi hasarları çok fazla oluyor." diyerek e-ticarete yetkin olmayan birisinin maddi olarak çok külfete neden olduğunu belirtmiştir.

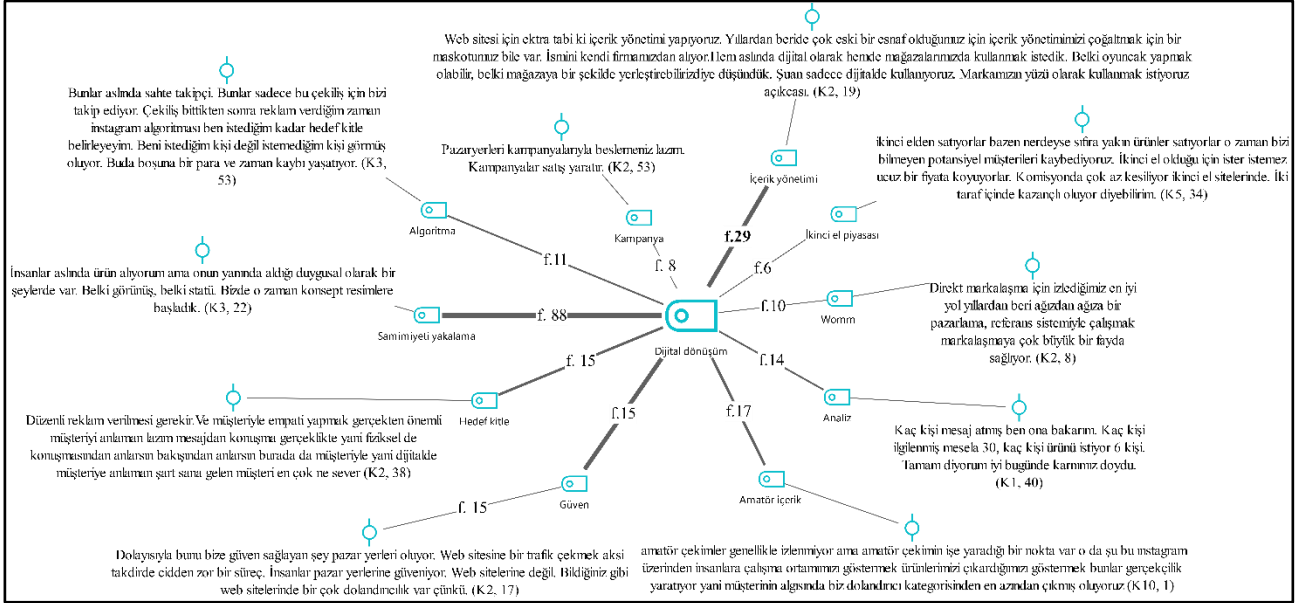
KOBİ'ler, organizasyon iş süreçlerini e-ticarete entegre ederken ilk açtıkları sistem web sitesi (f.20) olmaktadır. Web sitesi kodu strateji ve veri madenciliği kodu ile ilişkilendirilebilir. K1, K3, K7, K8, K9 ve K10, "Web sitenize kaç kere girdiniz diye sorun hiç girmedim. Açtık, kurduk, bıraktık o kadar." diyerek web sitesinin Google adreslerinde yerlerini belirtmek için zorunlu bir durum olduğu için web sitesini açtıklarından bahsetmişlerdir. K2, "Bu global bir firma olsa önemli olabilir ama biz esnafız, esnaf adamı etkilemez. Kimse bize girip bakmıyor ki. Yapmamız gerekiyordu yaptık. Var mı var. Bir sorun yok o zaman." diyerek zorunda kalışını gerekçelendirmiştir. KOBİ'lerin tamamına yakını web sitesini tanıtıcı açtıklarından bahsederler bunun nedenini K8, "E-ticaret web siteleri ciddi anlamda çok pahalı. E-ticaret alt yapılı bir web sitesi 80 milyara kadar uzanıyor. Bunu karşılayacak bir bütçe yok. Bu yüzden tanıtıcı bir web sitesi yeterli." diyerek maliyetten kaynaklı tanıtıcı web sitelerini açmak zorunda olduklarını ifade etmiştir. K6, "E-ticaret alt yapılı bir web sitesi lazım kesinlikle. Çünkü bu web sitelerinde ürün başına ödenecek bir komisyon yok. Zaten o komisyonu web sitesi açarken kat kat veriyorsun." diyerek maliyete değinmiştir. K2,

"Kendi e-ticaret alt yapılı bir web sitemiz var. Web sitesinde sadece şu analizleri yapabiliyoruz. Eğer müşteri gelip bizden alışveriş yapmışsa bu müşterilerin verileri bizde kayıtlı oluyor. Kaç kişi giriş sağlamış, kaç dakika sitede kalmış bunları görüntüleyebiliyoruz. Yeterince aktif kullanamıyoruz çünkü bilgi yetersizliğimiz var."

diyerek e-ticaret alt yapılı bir siteden veri toplandığını bildiklerini fakat bilgi yetersizliği nedeni ile aktif kullanamadıklarını ifade eder.

Görsel 5.'te dijital dönüşüm kategorisinde başlıca unsurunun samimiyeti yakalama (f.88) olduğu görülebilmektedir. K9, "Müşterinin ne istediğini böyle size gelişinden bilmeniz lazım esnaflık da zaten bunu çok kolay bir şekilde yapabiliyoruz ama olay e ticaret sadece soğuk bir pazarlama gibi olsa da hani karşımızda bir yüz yok neticede ama o sıcaklığı karşı tarafa vermezseniz bitmişsiniz demektir." diyerek; K8, "Alıcıyı dinlemek ve

“ihtiyaç yönlü davranmak kaliteli bir dinleme yaparsam alıcının ne istediğini ihtiyacını bulabilirim.” diyerek KOBİ’lerin neredeyse tamamı satış dilinden ve kurumsallıktan uzaklaşarak müşteri ile empati kurmanın hedef kitlesine (f.15) dahil edebileceğinden söz etmiştir. K₁, K₂, K₉, K₈, K₇, K₁₀ ve K₄, “E-ticarette aynı samimiyeti kurmak çok zor ama imkânsız değil mesela bana gelen mesajları otomatik olarak “Merhabalar size nasıl yardımcı olabilirim?” ile başlamıyorum sesli mesaj gönderiyorum ya da arıyorum. İnsanlar otomatik mesaj gönderdiğiniz zaman bir daha mesaj atmıyorlar.” ifadesinde kurumsal bir dil ile yazmak yerine sesli mesaj göndermenin müşteride daha olumlu bir tepki gördüklerinden bahsetmişlerdir. Eğer bu samimiyeti yakalarlarsa Womm (f.10) ile referansların çoğaldığı yönünde bir kanı mevcuttur.

Görsel 5. Dijital dönüşüm kategorisi alt kodları, öne çıkan ifadeler

K₄, “Potansiyel müşterilerim genellikle referans üzerinden geliyor. O yüzden yaptığım işleri her zaman kaliteli ve özenli yapmaya çalışıyorum. Bir kötü gelecek yorum benim on müşteri kaybetmemi sağlayabilir.” diyerek ağızdan ağza pazarlamanın kuvvetinden bahsetmiştir. K₂, K₄, K₅, K₈, K₁₀, “Potansiyel müşterilerim genellikle referans üzerinden geliyor. Bu referans genellikle yorum oluyor.” diyerek bir müşterinin satış kapsamında başka bir tüketicinin satın alıp yorumlaması potansiyel hedef kitlede satın alma davranışını tetiklediğinden bahsetmiştir. K₆,

“İş yeri sahibinin samimi sıcak ve güvenilir olması aslında dijital platformlarda da bu aynı şekilde yürüyor evet kurumsallık çok önemli profesyonel cevaplar çok önem ama insanlara böyle sesli cevaplar vermek işte döndüğü an hemen cevap vermek seslice yanıt vermek gerçekten insanları bir fark ettiriyor.”

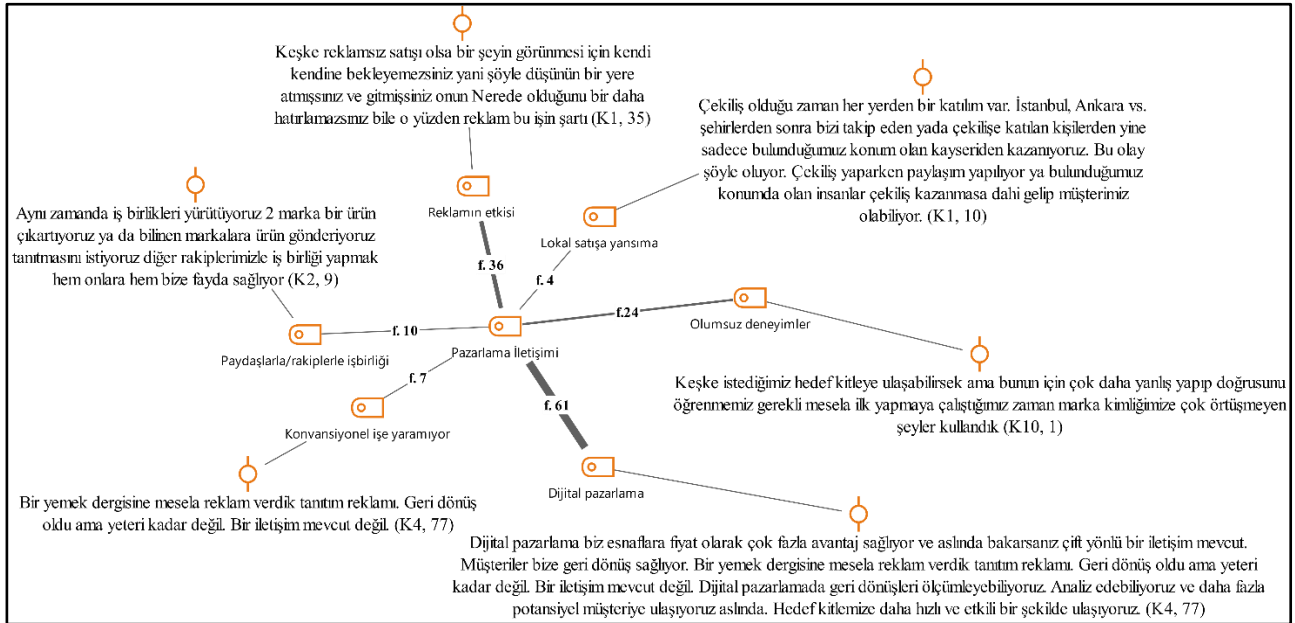
diyerek aynı zamanda bu sesli yanıtların güven ile bağlantılı olduğundan söz etmiştir. Bu güven duygusunu aynı zamanda amatör içerikler (f.17) ile de desteklediği katılımcılar tarafından benimsenen bir görüştür. K₇, “Bazı yerlerde tabii ki gerçeklik çok önemli. İnsanlar gerçek olduğunuzu görecek. Sizi de kendi gibi aileden görecek. Bu dijital dünya zaten aslında insanların rutinden kaçıp size saklandığı yer. Böyle gerçek fotoğraflar içinde insanlar sizden gülümsemeniz, bakışınız, neşenizi takdir edecek ve sizden ürün ve hizmet alacak.” diyerek; K₁, “Yani fotoğraflarda evet profesyonel şart ama bazen de gerek gerek böyle günlük çektiğin kendini

çektığın iş yerini çektiğin fotoğraflar gerekiyor'' ifadesi ile insanların gerçeklik payı görmesinin satıcı tarafına güven sağladığını ifade etmektedir. Müşteriye hızlı cevap vermek, ürünün yanında ek bir hediye göndermek müşteri tarafından ikinci defa seçilmeyi veya referans sistemini arttırmaktadır.

İçerik yönetimi kodu (f.29) algoritma ve kampanya kodu ile ilişkilendirilebilir. K₉, K₇, K₁ ve K₂ "İçerik yönetimini aslında bütün kaynaktan beslemeye çalışıyoruz." diyerek; K₅, K₈, K₃, K₆ "Her sosyal mecranın dili ve hedef kitlesi farklıdır. Çoğunlukla Instagram daha çok müşteri toplamızı sağlıyor." ifadesi ile katılımcıların tercihlerin daha çok Instagram uygulaması üzerinden olduğu söylenebilir. Katılımcılar çoğunlukla katılmış olduğu husus ise çekilişlerin bir katkı sağlamadığı, takipçi satın almanın algoritmayı bozduğu kanaatindedir. K₇,

"Ben ilk başlarda takipçi satın aldım. Sıfırdan hesap açtık malumunuz böyle etkileşim gurupları var takipçi satan yerler var neyse girdik aldık. Organik takipçi değil ki takipçiler hep bot o yüzden gerçek hedef kitlemin karşısına çıkamıyorum. Öyle de reklam bütçem falan çok zarar gördü cidden. Yanlış takipçi ciddi anlamda reklamlarında katili."

diyerek, algoritmada farklı takipçilerin reklamda harcadığı bütçeye kadar etkilediğini deneyimlemiştir. K₃, "Bunlar aslında sahte takipçi." diyerek; K₆, "çekilişler biraz hesaba hesaplarımıza zarar veriyor şöyle ki kişi var hesapta satış yok o yüzden çekilişten sonra ben çok aktif olmayan insanları hesaplardan çıkartıyorum." diyerek; K₅, "Takipçi satın alınmıyor falan filan ama takipçi satın alınmadan o kadar çok kitle beni takip etmiyor takipçiyi çıkartıyorum çünkü benim reklamlarına zarar veriyor. Hikâyemi gören kişi sayı milyon satış yok." diyerek K₃ ve K₇'nin ifadesini doğrular.

Görsel 6. Pazarlama iletişimi kategorisi alt kodları, öne çıkan ifadeler

Görsel 6.'da pazarlama iletişimi kategorisinde başlıca unsurunun dijital pazarlama (f.61) olduğu görülebilmektedir. Bu kategoride dijital pazarlama kodunda K₁, K₂, K₃, K₄, K₆, K₇ ve K₉ "Dijital platformlara girdik. Birinci seçeneğimizde Instagram oldu." diyerek; K₈, "Bunun yanında meta reklamları ve AdWords reklamları ile bu markayı büyütmeye çalışıyoruz." diyerek dijital pazarlama denilince ilk olarak

Instagram'ı kullanmanın daha yaygın olduğunu görülmektedir. K10, "Ya Instagram ve YouTube üzerinden dönüyor artık her şey o yüzden bu mecralar en mantıklı olanı." diyerek aslında görselliğin öneminden ifadesinde bahsetmiştir. K2, "İlk görsellik. Video çok etkili bakın fotoğraf değil video diyorum. İnsanlar video görmek istiyor. Ben 12 yıldır sektördeyim diyorum. Kimse vay demiyor. Eğlenceli bir videoyu herkes izlemek istiyor. Kimse broşürlerime bakmıyor." ifadesi ile diğer ifadeleri desteklemiştir ve konvansiyonel etkisinin azaldığını belirtmiştir. K5, "Geleneksel pazarlama biraz şey gibi hani ben birilerine ulaşmak istiyorum ama kimlere ulaştı mı belli değil." diyerek; K6,

"Geleneksel pazarlamanın kendi yöntemlerinde gizli hepimiz hatırlarız eskiden oturduğumuz evin caddesinde bir dükkân açıldığı zaman davullar, zurnalar, palyaço gösterileri yüksek sesle müziklerle birlikte reklam yapılırdı. Hatta hala bu yöntemler kullanılıyor. Bir de el ilanları bastırılır her kapıya da konulurdu onar yirmişer tane bırakılırdı işletme sahibi reklamını yaptığı bu yatırımı kime hangi yaş grubuna kaç kişiye ulaştığını hiçbir şekilde bilemez."

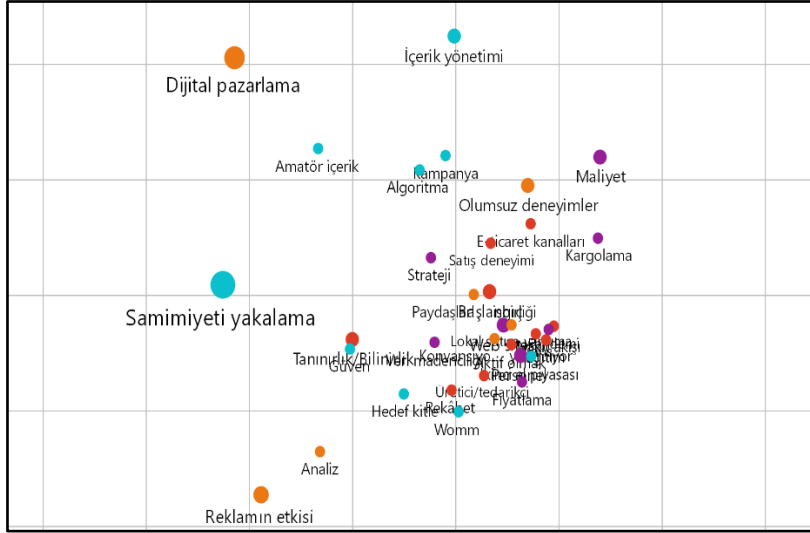
diyerek konvansiyonel medyanın ölçümlemenin zor olduğuna değinmiştir. Genel olarak konvansiyonel pazarlamanın doğru hedef kitleye ulaşip ulaşmadığını bilmeyen katılımcıların aksini düşünen katılımcılarda vardır. K8, "Ben hala broşür dağıtırım çünkü insanların aklında kalır belki bu alanı bırakıp dijital reklama direkt geçilmez." diyerek konvansiyonel medyanın bitmeyeceği, destekleyici bir unsur olarak devam edeceğini belirtmiştir.

Dijital pazarlamada reklamsız müşterinin karşısına çıkamayacağını düşünmekte katılımcılar arasında yaygın bir kanıdır. K6, "Reklamsız kendini bile gösteremez hani o keşfet ekranına çıkmak gerçekten bir olay sürekli güncelliği takip etmek zorundasın yeni içerikleri kullanmak zorundasın" diyerek; K9, "Kesinlikle reklam, özel hedef kitlelerinde üzerinde uyguladıkları bir pazarlama sırrı." diyerek; K4, K7, K5 ise "Pazarlama olarak en çok kullandığımız araç zaten reklam." diyerek reklamın önemini vurgulamıştır. K3, K7, K5, "Bulduğumuz konumda olan insanlar dijital reklamı görse dahi gelip müşterimiz olabiliyor." diyerek dijital reklamın lokal satışa dönebileceğini vurgulamıştır.

Dijital pazarlamada en sık kullanılan durum ise paydaş ve rakiplerle iş birliği (f.10) yapmaktır. K1 "Bu oyunun kilit noktası iş ortaklığı zaten." diyerek; K7, K5, K8, "İş birlikleri de gerçekten tanınırlığa ve bilinirliğe yardım ediyor" diyerek; K6, "Bilindik firmalar ile iş birliği yapmaya çalıştık." ifadesi ile hem bu durumun tüketiciye güven sağladığını hem de paylaşım yapan rakip veya paydaşın hedef kitlesini potansiyel hedef kitle haline getirmenin daha kolay olduğu katılımcılar arasında kullanılan yaygın bir stratejidir.

KOBİ'lerin e-ticarete geçiş sürecinde organizasyon iş süreçlerini taşımak veya uyarlamak için ayrı bir sermaye harcadıkları görülmektedir. Fakat bu öğrenme sürecinde eğitimden yoksun olmalarından dolayı manipüle edilmeye açık durumdadırlar. Markalaşma sürecinde kurumsallık ilk adım olarak görülse dahi katılımcıların deneyimlerinden yola çıkarak amatör içerikler kullanmak müşteri ile daha sıcak bir iletişim kurmasına ve satışta güvenilirlik yarattığı sonucuna varılabilir.

"E-ticarete giriş", "E-organizasyon", "Dijital Dönüşüm" ve "Pazarlama İletişimi" kategorileri arasında tüm ortak kodlamalardan ortaya çıkan ilişkileri Görsel 7. üzerinde belirtilen kod haritası üzerinden okumak mümkündür. Bu kod haritasında, birbiri ile yakın olan kodlar en çok ilişkide bulunan kodları göstermektedir. Haritanın en altında bulunan reklamın etkisi ve analiz e-ticarete diğer işletmelerden ayrılmak için reklamın analizinin yapılmasının gerekliliğini gösterir.

Görsel 7. Kategorilerden çıkan kod haritası

Tanınırlık / bilinirlik, güven, hedef kitlenin birbiri ile yakın konumda olması marka bilinirliğinin tüketicide güven duygusu ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Birbirinden ayrı ve tek neredeyse tek başına duran samimiyeti yakalama ise konvansiyonelde yakın ilişkilerini kuvvetli oluştururken bir yandan da e-ticarete de aynı etkinin oluşturulması gerektiğini göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Günümüzde e-ticaret, perakendeci ve müşterilerini bir araya getirerek global firmaların yanı sıra KOBİ'ler için eşit pazar yeri oluşturmaktadır. E-ticaret, KOBİ'ler için artık yerel satışın ötesine geçerek küresel pazarlara açılma fırsatı sağlamaktadır. Dijitalleşen bu dünyada hala geleneksel çalışma tarzlarıyla devam etmek ve geleneksel pazarlama iletişimlerini takip etmek, mevcut pazar payının kaybolmasına neden olabilir. Pandemi sürecinde çoğu KOBİ kepenk kapatmıştır. Bu duruma bakıldığında olağanüstü durumlar ve yaşanabilecek beklenmedik olaylar nedeniyle de dijital varlıklarını sürdürmek, maddi kayıpların önüne geçilmesini mümkün kılmaktadır.

KOBİ'ler genel olarak e-ticarete markalarının tanınırlığının önemli olmasından bahsetmiştir. Satılan ürün veya hizmetin markasının tanınırlığı halinde ürün satışının gerçekleşeceğini düşünülmesi literatürdeki bilgilerle örtüşmektedir (Akar, 2010; Horbal vd., 2017). Marka tanınırlığının yanı sıra, womm (ağızdan ağıza pazarlama) etkisinin e-ticarete satılan ürüne gelen yorumlarla oluştuğundan bahsetmişlerdir. KOBİ'lerin başlangıç paydasında aynı hususta anlaştığı noktalar vardır. Bunlardan bir tanesi reklam ajanslarının KOBİ'leri e-ticaret konusunda yanlış yönlendirmesi konusudur. Katılımcıların neredeyse tamamı reklam ajanslarından istedikleri verimi alamamışlardır. KOBİ'lerin bilgi yetersizliği, onları e-ticareti bilen kişi veya kişiler tarafından kolay şekilde yönlendirmeye ve manipüleyle açık hale getirmektedir. Bu durum, dijital eğitim eksikliği nedeniyle KOBİ'lerin e-ticarete daha mesafeli bir bakış açısına sahip olduklarını göstermektedir. Boz ve Serinkan (2022)'in araştırması bunu doğrular niteliktedir. Diğer husus ise hem üretici hem de perakendeci tarafından aynı şekilde e-ticaretten kâr elde etmenin tek yolu sadece ürün veya hizmeti üretebiliyor olmaştır.

Literatürde konvansiyonel pazarlamaya göre e-ticaret sürecinin daha az maliyetli olduğu belirtilmektedir (Bayraç, 2003; Bilgili, 2021). KOBİ'ler, maliyet konusu hakkında e-ticaretin ayrı bir sermaye gerektirmesi ve süreç içinde yaşanan iade kargo ücreti, müşteri memnuniyeti vb. durumların gizli maliyet oluşturduğunu ve bu maliyetlerin satış yaptıktan sonra ortaya çıktığını belirtmektedirler. Bu gizli maliyetlerin bilgisi olmadığını, süreç içinde yaşandığı ve satış yapmanın nakit akışı yaratmadığını aksine öz kaynaklarının eksiğe düştüğünü ifade ederler. KOBİ'ler arasında e-ticarette yetkin işçi istihdam etmenin gerekli bir durum olarak görülmesi fakat yetkin bir eleman bulunamaması durumundan bahsedilir (Erdoğan & Okudum, 2015; Şanlı, 2005). Bu husus hakkında iki ayrı görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri, maliyet nedeni ile yetkin bir eleman bulunamamasıdır. Diğer ise, elemanlara bir kariyer planlaması yapılmadığı için yetkin bir elemanın küçük işletmede yer edinmek istememesidir.

Dijital dönüşümde hedef kitle ile yakın bir iletişim kurmanın yolu katılımcılar tarafından süreç içinde öğrenilmiştir. İş sürecinde kurumsallığın önemli olduğunu fakat müşteriler ile kurumsal bir iletişim ve profesyonel bir şekilde yaklaşımın müşterileri uzaklaştırdığı görüşü hâkimdir. E-ticaretin soğuk bir iletişim olarak gözükmeye rağmen aslında öyle olmadığı, samimiyetin bazen de amatör içeriklerle kurulduğu ifade edilmektedir. Bu amatör içeriklerin karşı tarafa güven hissiyatı oluşturduğu katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Takipçi sayısının fazlalığı ile müşteri tarafından güven ilişkisinin oluşmadığı belirlenmiştir. Onurlubaş ve Öztürk (2018) tarafından yapılan araştırma da takipçi hacmi ve tüketici beğenilerinin satın alma davranışı ile pozitif bir ilişki bulunmuştur. Albayrak (2020)'ın araştırmasına göre ise hiç bilinmeyen bir işletmenin tercih edilme nedeni olumlu veya olumsuz yorumlar ve takipçi hacminin yüksek olması gibi faktörlere bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat bu araştırma sonuçlarıyla bu pozitif ilişki yapılan araştırmanın sonuçları ile örtüşmemektedir. Takipçi satın almak ve çekiliş düzenlemek gibi trafik oluşturmak dâhilinde yapılan stratejiler hamleler aslında olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu stratejiler ile oluşturulan reklamların doğru kişilere gitmediği, reklamlara ayrılan bütçelerin satışa dönüşmediği, bu doğrultuda işletmeye zarar verdiği katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Dijital pazarlama iletişimde kullanılan sosyal medya genel bir kavram olarak literatürde yoğunlukla belirtilmektedir (Bilgili, 2021; Koçak Alan vd., 2018; Mert, 2018). KOBİ'lerin dijital pazarlama stratejilerinde sosyal medya olarak en yaygın kullandıkları ve tercih edilen uygulamanın Instagram olması neredeyse başka bir mecraanın isminin geçmemesi dikkat çekicidir. Her mecraya ayrı bir içerik hazırlansa da Instagram platformunda sesli mesaj ve video kullanarak müşteriye satışa yönlendirmenin daha ikna edici olduğu katılımcılar tarafından düşünülmektedir.

Ürün ve hizmete duygu aktarılması durumunun müşteri üzerinde güven izlenimi bırakmasının satışlara yönelik olumlu bir etkisi vardır (Horbal vd., 2017; Tokatlı, 2016). KOBİ'ler bu olumlu etkiyi amatör içerikler oluşturarak hikâye, reels, post vb. şekilde Instagram uygulaması üzerinden paylaştığı görülmektedir. Katılımcılar tarafından aynı şekilde Instagram uygulaması kullanılarak paydaş ve rakiplerle iş birliği yapılması etkin bir strateji olarak kullanılmaktadır. Pazarlama iletişimde küresel bir pazara açılırken aynı zamanda yerel olarak satışa dönüştüğünü söylemekte mümkündür.

Bu araştırmanın bulguları, çoğunlukla reklam ajanslarından istenilen verimin alınamaması, personel ile ilgili fikir ayrılığının oluşması, kurumsal iletişim dili yerine amatör içeriklerin olumlu izlenim bırakması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Reklam ajansları perspektifinden KOBİ'lerin e-ticaret süreçleri ve e-ticaret personelinin KOBİ'ler ile neden çalışmak istemediğine yönelik derinlemesine araştırmalar yapılabilir. Bulunan bulgularda KOBİ'lerin sosyal medya platformu olan Instagram'da üretilen paydaşlarla ve rakiplerle iş birliği stratejisini yoğun olarak kullandıkları görülürken aynı zamanda Instagram'da düzenlenen çekiliş ile gelen takipçilerin yararsız bulunduğu ortaya konmaktadır. İşletmelerin Instagram üzerinden yürüttükleri faaliyetleri konu edinen çalışmalarda bu durumun derinlemesine araştırılması da yerinde olacaktır. Son olarak, çalışmanın Kayseri'de lokal olarak faaliyet gösteren KOBİ'ler üzerinde ve nitel bir yöntem üzerinden yapıldığı düşünüldüğünde, benzeri kategoriye sahip KOBİ'ler üzerinden genellenebilir verilerin elde edilebileceği nicel bir çalışmanın yapılması da alandaki önemli bir açığı doldurabilecektir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Kurulu'nun 30/05/2023 tarih ve 227 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abak, A. T. (2008). *E-ticaret uygulamalarına geçiş için stratejik adımlar*. Tübitak Marmara Araştırma Merkezi.
- Akar, E. (2010). Sanal toplulukların bir türü olarak sosyal ağ siteleri – bir pazarlama iletişimi kanalı olarak işleyişi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 107-122.
- Akbaba, A. İ. (2022). E-ticaret. İçinde A. İ. Akbaba (Ed.), *E-ticaret* (ss. 15-23). Gazi Kitabevi.
- Akıncı Vural, Z. B. (2005). Enformasyon iletişim teknolojileri: Gelişimi, doğası ve ahlaki konular. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (1), 125-136.
- Akpınar, E. N. (2017). The relationship between development of foreign trade and employment in Turkey. *Harran Education Journal*, 2(2), 18-32. <https://doi.org/10.22596/2017.0202.18.32>
- Aktan, C. C., & Vural, İ. Y. (2016). Bilgi toplumu, yeni temel teknolojiler ve yeni ekonomi. *Yeni Türkiye*, 1(88. Bilim ve Teknoloji Özel Sayısı), 1-37.
- Aktaş, H. (2013). İnternet reklam türlerinde uygulayıcılardan kaynaklanan sorunlar ve bir sınıflandırma önerisi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6(3), 147-166. <https://doi.org/10.18094/si.22025>
- Albayrak, A. (2020). Restoran müşterilerinin Instagram'da önem verdikleri faktörler ve satın alma niyeti üzerine etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2180-2196. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.474>
- Altınışık, İ., Usta, S., & Çakmak, Y. (2014). Elektronik ticaretin yerel ekonomiler üzerindeki etkisi ve Karaman örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10, 47-58.
- Amazon (2023, Mayıs). Türkiye'deki KOBİ'lerin e-ticaret görünümü. *PwC*. <https://www.pwc.com.tr/turkiyedeki-kobilerin-e-ticaret-gorunumu>
- Anbar, A. (2001). E-ticarette karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2, 18-32.
- Aslan, Ö. (2007). Yeni ekonomi: Özellikleri ve endüstrileri. *Journal of Social Policy Conferences*, 52, 299-318.
- Aşkar, M. (1998). "Türkiye'de elektronik ticaret" isimli sunuş. TÜBİTAK-BİLTEN.
- Atalay Davutoğlu, N., & Akgül, B. (2019). Dördüncü sanayi devriminin (sanayi 4.0) oluşum sürecinde üretim faktörlerinin yapısındaki değişim ve olası yeni üretim faktörleri. *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6(42), 2543-2558. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1370>
- Aydın, A. (2018). KOBİ yöneticilerinin web tabanlı e-ticaret hakkındaki bilgi düzeyleri ve tutumları: Trb1 bölgesi örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 65-89.
- Aydın, E., & Savrul, B. K. (2014). The relationship between globalization and e-commerce: Turkish case. *Procedia/Social and Behavioral Sciences*, 150, 1267-1276.
- Barışık, S., & Yirmibeşçik, O. (2006). Türkiye'de yeni ekonominin oluşum sürecini hızlandırmaya yönelik uyum çabaları. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 39-62.
- Başaran Koç, Y. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Asos Journal*, 47, 480-495.
- Bayraç, H. N. (2003). Yeni ekonomi'nin toplumsal, ekonomik ve teknolojik boyutları. *Osmangazi Üniversite Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 41-62.

- Becan, C. (2021). Covid-19 pandemi döneminde dijital tüketim alanı olarak yeni nesil alışveriş platformlarına yönelik motivasyon faktörleri üzerine bir alan araştırması. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 53-78. <https://doi.org/10.47107/inifedergi.888471>
- Bilgili, B. (2021). *Dijital pazarlama iletişimi ve araçları*. Gazi Kitabevi.
- Boz, N., & Serinkan, C. (2022). Türkiye'de dijital girişimcilik ve KOBİ'ler. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 102-117. <https://doi.org/10.31006/gipad.1204002>
- Brestschger, L., & Jo, A. (2024). Complementarity between labor and energy: A firm-level analysis. *Journal of Environmental Economics and Management*, 124, 102934. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2024.102934>.
- Bulut, Z. A., Öngören, B., & Eng, K. (2006). KOBİ'lerde elektronik ticaretin kullanımı: İstanbul örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 150-161.
- Büyükyıldırım, Ü. (2014). *Yeni başlayanlar için e-ticaret: e-ticaret girişimciliği için temel başvuru kılavuzu*. Long Play Dijital Ajans Hizmetleri.
- Canbay Çiğdem, F., & Çukacı, Y. C. (2018). Elektronik ticarete satışlara ilişkin muhasebe işlemleri. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 79-98.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemi beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Çev.: M. Bütün & S. B. Demir, Ed.; M. Bütün) (3. baskı). Siyasal Kitabevi.
- Çavdar, F. (2017). Elektronik ticaretin vergi denetimi üzerindeki etkileri. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 13-27.
- Çetinkaya, Ş. (2016). E-ticaret uygulamalarının makro ekonomik göstergelere etkisi SWOT analizi ve Türkiye'de e-ticaret gelişimi için bir eylem planı önerisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 235-256.
- Çınar, B., Güngör, Y., Uyar, S., & Tarhan, Ç. (2022). Covid-19 pandemisinin Türkiye'deki dijital dönüşüm süreçlerine etkisi. *Journal of Research in Business*, 7(IMISC2021 Special Issue), 91-102. <https://doi.org/10.54452/jrb.1025565>
- Çınko, L. (2003). Yeni ekonominin iktisadi etkileri. *Öneri Dergisi*, 5(20), 157-162.
- Diker, A., & Varol, A. (2013). E-ticaret ve güvenlik. *1.ISDFS | Uluslararası Dijital Adli Tıp ve Bilişim Güvenliği Sempozyumu*, 20-21 Mayıs 2013, Elazığ, Türkiye, (ss. 29-33). Fırat Üniversitesi.
- Dikmen, Ü. (2023). Billboard tasarımında dijitalleşme üzerine bir araştırma "QR kodlu dijital billboardlar". *Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*, (16), 84-99. <https://doi.org/10.17740/eas.art.2023-V16-08>
- Dilek, S. (2016). Enformasyon ve bilgiye dayalı yeni ekonomi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 87-91.
- Durucasu, R. (2024). Covid-19 pandemi sürecinde e-ticaret ve dijital pazarlamanın Türkiye'deki önemi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 42, 137-154. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1349936>
- Elibol, H., & Kesici, B. (2004). Elektronik ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 303-329.

- Erdoğan, M. G. (2020). Covid-19 döneminde e-ticaret ve dijital reklam yatırımları. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(3), 1296-1318.
- Erdoğan, R., & Okudum, R. (2015). Türkiye’de işgünün bölgesel analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(33), 49-62. <https://doi.org/10.17295/dcd.15058>
- Erer, S. (2013). Kitle iletişim araçları ve tıp etiği. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 24-28.
- Gedik, Y. (2020). İnternet pazarlama: Kuramsal bir çerçeve. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 12(4), 415-433.
- Gedik, Y. (2021). E-ticaret: Teorik bir çerçeve. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 184-198. <https://doi.org/10.33537/sobild.2021.12.1.16>
- Hauben, M. (2007). History of arpanet. *Site de l’Instituto Superior de Engenharia do Porto*, 17, 1-20.
- Holsapple, C., & Singh, M. (2000). Electronic commerce: From a definitional taxonomy toward a knowledge-management view. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 10, 149-170. https://doi.org/10.1207/S15327744JOCE1003_01
- Horbai, N., Naychuk-Khrushch, M. B., & Orlykova, B. (2017). Internet advertising: The specifics, tendencies of development and impact on sales. *Econtechmod an International Quarterly Journal*, 06(1), 37-46.
- Husserl, E. (1982). *Cartesian meditations: An introduction to phenomenology* (Çev: D. Cairns) (7. baskı). Martinus Nijhoff Publishers.
- İnce, M., & Gürbüz, A. (2024). KOBİ’lerde girişimci pazarlama stratejisinin pazarlama kararlarına etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 528-546. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1127953>
- İşler, D. B. (2008). Rekabetçi avantaj yaratma çerçevesinde KOBİ’lerde e-ticaret ve e-ticaretin stratejik kullanımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 277-291.
- Kalaycı, C. (2008). Elektronik ticaret ve KOBİ’lere etkileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(1), 139-150. <https://doi.org/10.18092/ijeas.06992>
- Kanat, E. B. (2019, 29 Kasım). *Kitle iletişim araçları nelerdir?* iienstitu. <https://www.iienstitu.com/blog/kitle-iletisim-araclari-nelerdir>
- Karagül, M. (2013). Kalkınma sürecinde üretim faktörlerinin yeniden tanımlanması. *Leges Ekonomik ve Hukuk Araştırmaları*, 1(1), 1-11.
- Kavaklı, İ. (2018). *E-ticaret rehberi* (1. baskı). İnkılap Kitabevi Yayın San.Tic. A.Ş.
- Kaypakoğlu, S. (1997). Kitleli üretim ve tüketimden esnek üretim ve bölünen piyasalara yönelişte reklamcılık. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 5, 259-279.
- Keskin, H., Şentürk, C., Sungur, O., & Kiriş, H. M. (2010). The importance of SMEs in developing economies. 2.ISSD | *Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu*, 8-9 Haziran 2010, Saraybosna, Bosna Hersek (ss. 183-192). International Burch University.

- Khan, A. G. (2016). Electronic commerce: A study on benefits and challenges in an emerging economy. *Global Journal of Management and Business Research: Economics and Commerce*, 16(1), 18-22.
- Kırık, A. M. (2014). Aile ve çocuk ilişkisinde internetin yeri: Nitel bir araştırma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 337-347.
- Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E., & Erişke, T. (2018). İletişim yeni yüzü: Dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 493-504. <https://doi.org/10.17755/esosder.334699>
- Koçan, A., Güner Gültekin, D., & Baştuğ, M. (2019). Yeni ekonomi ve iş modelleri: Döngüsel ekonomi ve paylaşım ekosistemleri. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, Gaziantep, Türkiye, (ss. 528–548). Detay Yayıncılık.
- Marangoz, M., Yeşildağ, B., & Saltık, I. A. (2012). E-Ticaret işletmelerinin web ve sosyal ağ sitelerinin içerik analizi yöntemiyle sitelerinin incelenmesi. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3(2), 53-78.
- Merdan, K. (2021). Türkiye’de e-ticaret. İçinde G. Sümer (Ed.), *İktisat alanında seçilmiş konular-2* (ss. 25-44). Efe Akademi.
- Mert, Y. L. (2018). Dijital halkla ilişkiler araçlarının yayıncılık sektöründe kullanımına yönelik bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 11(58), 724-737. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2587>
- Mutlu, M. (2022). E-ticaretin avantaj ve dezavantajları. İçinde A. İ. Akbaba (Ed.), *E-ticaret* (1. baskı). Gazi Kitabevi.
- Onurlubaş, E., & Öztürk, D. (2018). Sosyal medya uygulamalarının y kuşağı satın alma davranışı üzerine etkisi: Instagram örneği. *Uluslararası Toplum Araştırması Dergisi*, 9(16), 984-1016. <https://doi.org/10.26466/opus.471771>
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research evaluation methods* (4. baskı). SAGE Yayınları A.Ş.
- Pınar, A. (2022). *E-ticaret ve kobiler*. Eğitim Yayınevi.
- Pınar, İ. (2005). Turizm endüstrisinde e-ticaret. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28-55.
- Punch, K. F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş nicel ve nitel yaklaşımlar* (Çev.: D. Bayrak, H. B. Arslan, & Z. Akyüz). Siyasal Kitabevi.
- Saatçioğlu, C. (2005). Yeni ekonomi ve finansal piyasalar üzerinde etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 151-165.
- Savrul, M., İncekara, A., & Sener, S. (2014). The potential of e-commerce for SMEs in a globalizing business environment. *Procedia/Social and Behavioral Sciences*, 150, 35-45. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.09.005>.
- Sepashvili, E. (2020). Digital chain of contemporary global economy: E-commerce through e-banking and e-signature. *Economia Aziendale Online*, 11, 239-249. <https://doi.org/10.13132/2038-5498/11.3.239-249>
- Şanlı, B. (2005). Küreselleşmenin itici gücü yeni ekonomi, elektronik ticaret ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 201-218.

- Tamar, R. S. (2013). *Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde e-ticaret karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2015). *Türkiye’de e-ticaretin tarihçesi*. <http://www.ekonomi.gov.tr>
- Tokatlı, M. (2016). Yeni medya’nın geleneksel medya ve halkla ilişkiler meslek alanı üzerine etkileri. *Journal of International Social Research*, 9(45), 877-886.
- Toplu, O. E., & Sezgin, A. (2022). SMEs’ adaptation process to e-commerce: A case study research. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 12(2), 133-148.
- Tüfenk, M. B. (2024). Uluslararası ticaretin geleceği: Sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojisi. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-12.
- Uğurlu, S., & Çelik, U. (2021). Türk ekonomisinde KOBİ’lerin önemi: E-ticaret ve ihracattaki durumun değerlendirilmesi. 4. ISERSC | *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi*, 29-30 Aralık 2021, Çevrimiçi, (ss. 445-458). ISERSC.
- Uygunkan, S. B. (2005). Kültürleme kavramı ve televizyon. *Kurgu Dergisi*, 21, 205-213.

TÜRKİYE'DE II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK DÜNYASI ALGISI: KIZILELMA DERGİSİ ÖRNEĞİ

 Fatma TOMBAK^a

Öz

Çalışmada, 2023 yılında, Erdem Yılmaz tarafından kaleme alınan eser değerlendirilmiştir. Eser kritik edilerek bu alanda çalışan akademisyenlere ve bu konuya ilgi duyan okuyucuya kitap hakkında bilgi verirken Yılmaz'ın çalışmasının alana katkısı değerlendirilecek ve çalışma analiz edilecektir. Yazar ve eserin içeriği kısaca tanıtıldıktan sonra II. Dünya Savaşı yıllarında Turancılık Davası ile ön plana çıkmaya başlayan Turancı matbuatın incelendiği eser analiz edilerek değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir. Yazarın ulaşmak istediği amacı, kitabın konusu ve içeriği, kime hitap ettiği, konuyu ele alış şekli, üslubu gibi noktalar üzerinden çalışmanın kritiği gerçekleştirilecektir. Çalışma ile kitabı okuyacaklara, akademisyenlere ve kitabın yazarına kitap hakkında bilgi vererek fayda sağlamaları amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitap eleştirisi, Turancılık, Basın, Türkçü dergiler, Kızılelma dergisi.

THE PERCEPTION OF TURKISH WORLD DURING WORLD WAR II IN TURKEY: THE EXAMPLE OF KIZILELMA MAGAZINE

Abstract

In the study, the work written by Erdem Yılmaz in 2023 was evaluated. While giving information about the book to academicians working in this field and readers interested in this subject by criticizing the work, the contribution of Yılmaz's work to the field will be evaluated and the study will be analyzed. After briefly introducing the author and the content of the work, the work examining the Turanist press, which started to come to the fore with the Turanism Case during the World War II, will be analyzed and evaluated. It will be critiqued on points such as the author's aim, the subject and content of the book, who it is addressed to, the way it deals with the subject, and its style in this study. The aim of this study is to benefit those who will read the book, academicians and the author of the book by providing information about the book.

Keywords: Book review, Turanism, Press, Turkist magazines, Kızılelma magazine.

^a Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlke ve İnkılapları Bölümü, fatma.tombak@adu.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 09.06.2024, Makale Kabul Tarihi: 14.09.2024

Giriş

Eserin Künyesi: Erdem, Y. (2024). *Türkiye’de II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Dünyası Algısı: Kızılelma Dergisi Örneği*, Kutlu Yayınevi, İstanbul. ISBN: 978-625-6477-30-8

Matbaa, bilginin kitlesel üretimini ve yayılmasını sağlayarak düşünce ve yaşam tarzında, köklü ve hızlı değişimlere neden olmuş bir fikir/düşünce ve kültür hazinesidir. Matbuat/neşriyat toplumun aynı zamanda aynasıdır, çünkü matbuatını incelediğiniz toplumun fikir ve kültür dünyasını da tanımış olursunuz. Bunun yanında bir toplumun ya da milletin kendini tanınması ve milli kimliğini kazanmasında neşriyatın önemli bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca gazete ve dergilerin çok önemli bir fonksiyonu daha vardır ki bunu, Özyurt “bir gazetenin belli bir coğrafyada eş zamanlı olarak okunmasını, tüketilmesini üyelerinin birbirlerini tanımadığı hayali bir topluluğun olağanüstü bir kitlesel ayini olarak değerlendirmek mümkündür” şeklinde ifade etmiştir (Özyurt, 2016). Anderson’a göre ise “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur, kendisi aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir” (Anderson, 2009, s. 20). Anderson, hayali bir cemaatin varlığını gazete örneğini vererek açıklamış ve ona göre gazeteler sayesinde insanlar her sabah aynı ayini yapmakta, dünyevi olan bir uğraşla aynı zamanda meşgul olmaktadır (Anderson, 2009, s. 45). Modernleşme ve ulus devlet inşasında matbaa ve gazetelerin önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Bu durum Türk modernleşmesinde de görülmektedir. Türk ve Osmanlı tarihinde 1831’de yayınlanmaya başlayan ilk gazete “Takvim-i Vekayi” dilde standartlaşmayı hızlandırmış, dilin kitleselleşmesi sürecini başlatmıştır. Bu gelişmeler, toplumsal bütünleşmeye önemli katkılar sunmuştur. Dildeki birlik, fikirdeki birliğin de temelini oluşturmuştur. Bu nedenle matbuat/neşriyat dünyası Türklerde millî kimliğin oluşmasında ve uluslaşma sürecinde önemli bir vazife ve misyon üstlenmiştir (Özyurt, 2016).

Matbuatın incelenmesi, devrin düşünce hayatının ve tarihinin daha iyi anlaşılmasında kilit bir rol üstlenmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de Türkçü neşriyatın artması dikkat çekmektedir. Bu durum, dönemin iç ve dış gelişmeleri ile yakından ilgilidir. Dönemin Türkçü-Turancı mecmuasına mensup yazarların olaylara bakışı ve algısı kimi zaman resmî görüşle uyumluymken kimi zaman aksi istikamettedir. Bu nedenle bu çalışmada, dönemin Türkçü yayınlarını ele alan Erdem Yılmaz tarafından kaleme alınan eser kritik edilmiştir.

Kızılelma dergisi 1947-1948 yılları arasında 16 sayı olarak Ankara’da çıkmıştır. Derginin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Mustafa Tatlısu’dur. Derginin kapağında “Cuma günleri çıkar, siyasi milliyetçi mecmua” ifadesi bulunmaktadır. Derginin yazarları arasında Nihal Atsız, M. Sadık Aran, Feridun Osman, Müfide Ferit, Müftüoğlu, Zeki Velidi Togan, Hasan Ferit, Abdullah Ziya Kozanoğlu ve İsmail Suphi Sosallıoğlu gibi isimler bulunmaktadır (Erdem, 2024, s. 119).

A. YAZAR HAKKINDA

Yazar, 2023 yılında Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünü bitirmiştir. Hüseyin Nihal Atsız’ın Türk Devleti’nin devamlılığı konusunda yazdıklarından etkilenerek “Türkiye Tarihi Hakkında Görüşler 1040-1922” adlı eserini 2021 tarihinde yayınlamıştır. Bu çalışmada, kritiği yapılan kitap Prof. Dr. Köksal Şahin’in danışmanlığını yaptığı “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Yıllarında

Türk Dünyası Algısı: Kızılelma Dergisi Örneği” adlı bitirme tezinden üretilmiştir. Yazar, Uluslararası Hakemli Sakarya Üniversitesi Türk Aka-demi Dergisi’nde Ön Kontrol Editörlüğü yapmaktadır.

B. ESERİN İÇERİĞİ

İncelenen eser, Türkiye sınırları dışında yaşayan Türkleri, Türkçü dergiler ekseninde ele alıp işlemektedir. Türkçü-Turancı basın tarafından dış Türklerin nasıl algılandığı, yayınların dış Türklerin hangi sorunları üzerine odaklandığı konusu yazar tarafından irdelenmiştir. Kitabın başlığı incelendiğinde belirttiğimiz Türkçü-Turancı dergilerden 1947-1948 yıllarında çıkan Kızılelma Dergisi’ne odaklanan eser, bu dergide dış Türkler konusunu kapak konusu ve kitabın odak noktası yapmıştır.

Eser, Türkçü-Turancı-ırkçı yazar Hüseyin Nihal Atsız ve karşıt fikirli öğrenciler tarafından öldürülen Ege Üniversitesi Tarih bölümü öğrencisi Fırat Yılmaz Çakıroğlu’na ithaf olunmuştur. Bu iki figürün kimlikleri üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse, yazarın hem ırkçı-milliyetçi hem de ülkücü-milliyetçi görüşlere sahip olduğunu veya bu şahısların bir yakını olduğunu savunmak mümkündür. Bu doğrultuda eserde geçen bilgilere en baştan itibaren yazarın “tarafı” bir yaklaşım içinde bulunma ihtimali iskanmamalıdır.

Eser, “Özet, Teşekkür, Söz Başı, Bölüm I: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Dış Türkler, Bölüm II: İnönü Döneminde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Dış Türklerle İlgili Politikaları, Bölüm III: Türkçü-Turancı İsimlerin Çıkardıkları Dergiler İçerisinde ve Kızılelma Dergisinde Dış Türkler, Sonuç ve Kaynakça” bölümlerinden oluşmaktadır.

144 sayfadan oluşan eser, karton kapak baskıya sahiptir. Kapak basım kalitesi kötü olan eserde yazım hatalarına da sıkça rastlanmaktadır. Eser, Erdem Yılmaz tarafından bitirme tezi olarak yapılan çalışmanın kitap olarak basılmış halidir.

Birinci bölümde İkinci Dünya Savaşı sırasında dış Türklerin siyasî, ekonomik ve toplumsal konuları hakkında genel bir bilgilendirme yapıldığı görülmektedir. Bu bölümde hedeflenen amaç, Türk dünyasının önemli bir çoğunluğunu kapsayan dış Türklerin savaş sırasında neler yaşadıkları ve Türklerin yaşadıkları devletlerin (SSCB, Çin, Bulgaristan, Yunanistan gibi) bünyesinde yaşayan dış Türkler konusunda nasıl bir tutum içerisinde olduklarını açıklamaya yöneliktir (Erdem, 2024, ss. 17-529).

İkinci Bölümde, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığında iç ve dış politikada dış Türkler adına atılan adımlar ele alınmış, bu doğrultuda Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde yaşadığı siyasal gelişmeler, örneğin Hatay meselesi, Rusya-Almanya Saldırmazlık Anlaşması, Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi konular incelenmiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Türkiye’nin dış politikada takip ettiği siyasetin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki iç politikaya nasıl yansıdığı üzerinde de durulmuştur (Erdem, 2024, ss. 53-107). Bu bölümde ayrıca dikkatlerden kaçan “Boraltan Köprüsü Olayı” da çalışmada ele alınmıştır. Boraltan Köprüsü olayı kısaca, İnönü hükümetleri döneminde meydana gelen Azerbaycan Türklerinin sınır dışı edilmesi ve ardından Sovyet askerleri tarafından sınır kapısından Türk askerlerinin gözü önünde bir grup Azerbaycan vatandaşının kurşuna dizilmesi olayı olarak özetlenebilir (Erdem, 2024, ss. 75-81). Bu bölümde sayfa hacmi olarak önemli bir yer kaplayan Turancılık Davası konu edilmiştir. Bu konu “3 Mayıs Turancılık Davası” olarak

isimlendirilen Hüseyin Nihal Atsız'ın yazıları/yayımları nedeniyle tutuklanması ile başlayan gelişmeleri kapsamaktadır. Hüseyin Nihal Atsız ve 3 Mayıs Turancılık Davası ayrıntılı bir şekilde bu bölümde ele alınmış, davanın ve dava sürecinde yaşanan olayların basına yansımaları irdelenmiş ve Turancılık fikri hakkında bilgi verilmiştir (Erdem, 2024, ss. 81-106).

Üçüncü bölümde, Atatürk'ün vefatından sonra çıkan Türkçü-Turancı dergilerin (Bozkurt, Türk Amacı, Gökbörü, Türk Sazı, Türkeli ve Kızılelma) dış Türkleri konu edinen sayıları ve başlıkları hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. Bununla beraber kitabın asıl konusu olan Kızılelma Dergisi'nin sayılarında işlenen dış Türkler konusu üzerinde durulmuştur. Bu bölümdeki asıl amaç, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkçü isimlerin çıkardığı dergilerde dış Türklerin nasıl ele alındığının ve algılandığının ortaya konulmasıdır. Özellikle Kızılelma Dergisi'nin sayılarında konu edinilen dış Türkler bahsinin üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur ve nitekim kitaba da buradan hareketle isimlendirme yapılmıştır. Ancak biraz önce de ifade ettiğimiz gibi hacim olarak kitabın ana konusu olmasına rağmen çok az bir sayfada Kızılelma dergisinin ele alındığı görülmektedir (Erdem, 2024, ss. 119-132).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye dışındaki Türkleri ele alan çalışma, Türkçü yayınların İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Türk dünyası algısını ortaya koymayı hedeflemiştir. Özellikle Kızılelma Dergisine odaklanan çalışmada, kitabın ana bölümü de olan üçüncü bölümde Kızılelma Dergisi ele alınmıştır. Ancak kitap incelendiğinde sayfa sayısı yani hacim olarak (kitabın da ana başlığı seçilen) Kızılelma Dergisi'ne verilen yer 25 sayfayı bulmamaktadır. Eser kapak konusu ve içerik olarak karşılaştırıldığında toplam 135 sayfada, Kızılelma Dergisine 25 sayfayı bulmayan bir yer ayrıldığı görülmektedir. Bu nedenle de ana konunun yetersiz ele alındığı izlenimini vermektedir.

C. ESERİN ANALİZİ

Bilimsel metodoloji olarak hazırlanışı ve sunuşu zayıf olan eser, bir derleme eser özelliği göstermektedir. Türkiye dışındaki Türk dünyasının Türkçü dergilerde nasıl algılandığı ve özelinde Kızılelma Dergisi'nde yayınlanan yazıların kimin tarafından hangi başlıklar altında, hangi dış Türkleri ele aldığı ve neleri konu edindiği bu çalışmanın ana konusudur. Dönemin düşünce hayatında, dış Türklere yönelik Türkçü düşünür ve kesimin algısını da yansıtan matbuatın incelenmesine katkı sunmaya çalışan bir eserdir. Bu alandaki yapılan çalışmalara katkı sağladığı ileri sürülebilir. Örneğin bu alanda en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştiren Sefercioğlu'nun eserinde Kızılelma Dergisi incelenmemiştir (2008). Şahinoğlu ve Yarimoğlu editörlüğünde gerçekleştirilen bu konu üzerinde güncel çalışmada önemli Türkçüler ve dergileri ele alınıp incelenmiş ve alana katkı sunulmuştur (2022). Ancak bu kapsamlı çalışmada da Kızıl Elma Dergisinin ele alınmadığı görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'nın Türkiye'den toprak talep etmesi ve boğazları ile ilgili isteklerde bulunması, Türkiye'nin meydana gelen bu Rus tehdidine karşı ABD'ye ve NATO'ya yaklaşmasına neden olmuştur. Bu durum, iç politikayı ve toplumu da etkilemiş, Rus karşıtlığı ülkede hızla tırmanmıştır. Bunu basından da takip etmek mümkündür. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı sırasında ülkenin dış imajı da gözetilerek Türkçü-Turancı kesime yönelik uygulanan baskılar, savaş sonrası ABD'ye yakın siyaset izlenmesi sonucu azalmış ve Türkçü-Turancı yayınlarda bir artış görülmüştür. Bu

çalışmada da bu dönemde çıkan dergiler ele alınmakta ve 1947-1948 yıllarında 16 sayı çıkan Kızılelma dergisine odaklanılmaktadır.

Yazar tarafından Türkçü-Turancı dergilerin incelenmesi sonucunda ulaşılan tespitler incelediğinde ilk olarak yazarın, Osmanlı’nın son döneminde ortaya atılan Türkçülük fikrinin Turancılık fikri ile bağdaşmasını ve Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadronun bu merhalenin basamaklarından ilerlediğini ve dünyayı bu gözle gözlemlediklerini tespit ettiği görülmektedir. Nitekim Peyami Safa da Balkan Savaşları yenilgisinin Türk milliyetçiliğinin uyanmasındaki rolünü belirtmiştir (Safa, 1997, s. 195) Mustafa Kemal Atatürk’ün de Türkçülüğe ilgisi askerî lise yıllarında başlamıştır (Hanioğlu, 2023, s. 69-70). Ayrıca yazar, Mustafa Kemal Atatürk dönemi sonrasında (İsmet İnönü hükümetleri döneminde), İkinci Dünya Savaşı çıkmasıyla beraber denge politikası izlendiğini de belirtmiştir. Bu politikanın neticesi olarak da bir zaman Nazi yanlısı, bir zaman Sovyet Rusya, bir zaman da ABD yanlısı politikalar takip edilmiş ve bu durum hükümetin eleştirilmesine sebep olmuştur (Erdem, 2024, s. 133; Öztekin, 2018, s. 230-231). Bu süreçte Türk milliyetçilerine karşı yapılanları bir “devlet terörü” olarak nitelendirenler dahi bulunmaktaydı (Sefercioğlu, 2021, s. 34). Kızıl Elma dergisinin sahibi Mustafa Müftüoğlu ise bu dönemi bizzat yaşamış ve tutuklanmıştı. Müftüoğlu yaşadığı süreci kâbus olarak nitelendirmiş ve bu konu hakkında yazdığı kitaba “Çankaya’da Kâbus” ismini vermiştir (2005). II. Dünya Savaşı sırasında dış politika sürecini bizzat uygulayan İnönü idi. Türkçü dergilerin ve düşünürlerin ise savaş döneminde hükümete muhalefet etmekten kaçındıkları görülmüştür (Özbilek, 2023). İnönü’nün ise asıl amacı savaş boyunca Müttefik devletler ve Mihver devletler arasında denge politikası takip ederek savaş dışı kalmaktı. Bunu da başarmış ve Türkiye savaş boyunca bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumuştur (Tuncer, 2022, ss. 158-160).

Yazar, Türkçü mecmua düşünürlerinin Türk dünyasının geleceğine dair öneri, tahmin ve yorumlarının günümüzde büyük bölümünün gerçekleşmekte olduğu fikrini de paylaşmıştır. Örneğin kültürel, siyasi, eğitim, ekonomi ve askerî alanlar başta olmak üzere birçok iş birliği Orta Asya Türk devletleri ile Türkiye arasında başlatılmıştır (Akçapa, 2023; Özsoy, 2023). 1940’larda bir gün mutlaka özgürlüklerini ilan edeceği tahmin olunan bazı dış Türkler günümüzde bağımsızlıklarına kavuşmuştur (SSCB’nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Türk Devletleri). Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı’nın (TDT) 2040 vizyonu incelendiğinde 1940’lı yılların fikir adamlarının çıkardıkları dergilerde, TDT’nin kısmen işlenen bir çatı kuruluş olduğu görülmektedir.

Sonuç

Eser, dönemin fikir ve düşünce hayatında önemli bir yer tutan konuyu ele almaktadır. Üslup olarak akademik bir yöntem yakalanmaya çalışılsa da yeterince bunun başarısızlığı görünen çalışmada, yazım hatalarına da sıkça rastlanmaktadır. Eser bir bütün olarak incelendiğinde yazarın anlatımı tutarlıdır. Ancak kitabın başlığında yer alan Kızılelma Dergisi’nin kitabın geneli içerisinde hacim olarak zayıf kaldığı görülmektedir. Kitapta göze çarpan eksiklikler arasında görsel malzeme kullanılmaması başta gelmektedir. Kitapta görsel malzeme (Dergi kapakları, kupürleri gibi) kullanılması okuyucunun da dikkatini çekip ve konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunabilirdi. Ayrıca eserde dizin de bulunmamaktadır.

II. Dünya Savaşı yıllarında, dünyada birçok ülke büyük sıkıntılar yaşamıştır. Türkiye de bundan azade değildir. Türkiye’de yaşayan halk, akraba toplulukları olan dış Türkleri nasıl algılıyordu, onlar hakkında neler düşünüyordu, neler hissediyordu? Ayrıca II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında, bu savaşın bıraktığı yıkım sürecinde dış Türklerin vatani olarak gördükleri Türkiye ve “*beklenen Türk*” olarak hayal ettikleri akrabaları tarafından nasıl görülüyordu? Gibi sorulara yanıt vermek için dönemin en hassas kesimi olan Türkçü-Turancı kesimi merkeze alan bir çalışma olarak bu eser dikkat çekmektedir. Yılmaz, dönemin en önemli Türkçü yazarlarının ve onların çıkardıkları mecmuanın üzerinden bu soruya yanıt aramış ve alana katkı sağlayan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Özellikle alana katkı sağlayan unsurları Kızılelma Dergisinin ele alınıp incelenmesinin yanında dış Türkler konusuna odaklanan yazıları ve yazarları incelemesi olmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı’nın tarihsel gelişimi: Teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Aorasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.
- Anderson, B. (2009). *Hayali cemaatler, milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (Çev.: İskender Savaşır). Metis Yayınları.
- Erdem, Y. (2024). *Türkiye’de II. Dünya Savaşı yıllarında Türk dünyası algısı: Kızılelma dergisi örneği*. Kutlu Yayınevi.
- Hanioğlu, M. Ş. (2023). *Atatürk entelektüel biyografi*. Bağlam Yayınları.
- Müftüoğlu, M. (2005). *Milli Şef döneminde Çankaya’da kâbus (1944 turancılık davası)*. Başak Yayın.
- Özbilek, Ö. A. (2023). *İsmet İnönü döneminde Türkçü-Turancı dergilerde muhalefet* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsoy, B. (2023). ‘Türk Dünyası’ söylemi içinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın rolü ve önemi. *Anasay*, 25, 40-55.
- Öztekin, H. (2018). 1944 Irkçılık-Turancılık davası ve basındaki tartışmalar. *Selçuk İletişim*, 11(1), 212-236.
- Özyurt, C. (2016). *Modern Türk düşüncesinin sosyolojisi*. Kadim Yayınları.
- Safa, P. (1997). *Türk inkılabına bakışlar*. Ötüken Yayınevi.
- Sefercioğlu N. (2021). 3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası. *Millî Mecmua*, 20, 32-55.
- Sefercioğlu, N. (2008). *Türkçü dergiler*. Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları.
- Şahin, A., & Yarımoglu, E. (ed.). (2022). *Milliyetçi fikrin sesi: Türkçü dergiler*. Bozkurt Yayınları.
- Tuncer, H. (2022). *İsmet İnönü’nün dış politikası 1938-1950*. Kaynak Yayınları.

BÜTÇE AÇIĞI BELİRSİZLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ: FARK VE SİSTEM GMM YAKLAŞIMINDAN ELDE EDİLEN KANITLAR*

 Gökhan ÇOBANOĞULLARI^a

 Serkan ERKAM^b

Öz

Bu çalışmada, 1992-2016 döneminde 48 ülke için politik, ekonomik ve mali değişkenlerin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkisi dinamik panel veri yöntemi (fark ve sistem GMM) kullanılarak analiz edilmektedir. Çalışmanın amacı, bütçe açığı belirsizliğini belirleyen faktörleri ampirik olarak incelemek, bu belirsizlik ile kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmektir. Bulgular, enflasyonun bütçe açığı belirsizliğini pozitif yönde, ekonomik büyümeyi ise negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Kamu harcamaları ise bütçe açığı belirsizliğini pozitif yönde, kamu gelirlerini negatif yönde etkilemektedir. Bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkisi açısından ise, kamu harcamalarının kamu gelirlerine baskın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç, kamu borçluluğu arttıkça bütçe açığı belirsizliğinin de artması bulgusuyla desteklenmektedir. Politik ve kurumsal faktörlerin etkisi incelendiğinde, politik risk azaldıkça bütçe açığı belirsizliğinin arttığı görülmektedir. Bu durum, demokrasi seviyesinin artmasıyla kamu harcamalarının artması ve bütçe dengesinin bozulması ile açıklanmaktadır. Nedensellik testleri, kamu gelirleri ile harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ve bütçe açığı belirsizliğinin bu sonucu değiştirmediğini göstermektedir. Genel olarak, kamu gelir ve giderlerinin planlanması ve ilgili kurumların iş birliği yapmasının bütçe açığı belirsizliğini azaltmada önemli olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe açığı, Bütçe açığı belirsizliği, Ekonomik ve politik istikrarsızlık, Dinamik panel veri analizi.

DETERMINANTS OF BUDGET DEFICIT UNCERTAINTY: EVIDENCE FROM DIFFERENCE AND SYSTEM GMM APPROACH

Abstract

In this study, the effect of political, economic, and fiscal variables on budget deficit uncertainty is analyzed by using dynamic panel data methods, specifically difference and system Generalized Method of Moments (GMM), based on a dataset covering the period 1992-2016 for 48 countries. The aim of this study is to empirically examine the factors determining budget deficit uncertainty and analyze the causal relationship

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Bütçe Açığı Belirsizliğinin Dinamikleri: Bir Panel Veri Uygulaması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, gokhanc@erciyes.edu.tr

^b Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, serkane@hacettepe.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 12.08.2024, Makale Kabul Tarihi: 18.09.2024

between this uncertainty, public expenditures, and public revenues. Main findings indicate that inflation positively affects budget deficit uncertainty, while economic growth has a negative impact. Public expenditures positively impact budget deficit uncertainty but negatively affect public revenues. However, when it comes to their effect on budget deficit uncertainty, public expenditures are found to outweigh the influence of public revenues. This result is supported by the finding that an increase in public debt corresponds with a rise in budget deficit uncertainty. Regarding the influence of political and institutional factors, it is observed that as political risk decreases, budget deficit uncertainty increases. This is explained by the increase in public expenditures and the deterioration of fiscal balance as the level of democracy rises. Causality tests reveal a bidirectional causality between public revenues and expenditures, and budget deficit uncertainty does not alter this outcome. Overall, the study concludes that careful planning of public revenues and expenditures, as well as cooperation among relevant institutions, plays a critical role in reducing budget deficit uncertainty. **Keywords:** Budget deficit, Budget deficit uncertainty, Economic and political instability, Dynamic panel data analysis.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede bütçe açıkları artmış ve kalıcı hale gelmiştir. Bu durum, mali krizlerle birlikte ekonomik sorunların şiddetlenmesine neden olmuştur. Avrupa Birliği (AB), Maastricht Anlaşması kapsamında mali disiplini sağlamak amacıyla bütçe açığının GSYH'nin %3'ünü, kamu borçlarının ise GSYH'nin %60'ını aşmaması gibi ekonomik düzenlemeler getirmiştir. Bu kriterler, mali disiplini sağlama amacıyla ekonomik ve politik çerçeveyi değiştirmiş ve yeni maliye politikası tedbirlerini gündeme getirmiştir. Ülkeler, bütçe açıklarını düşürmek için kamu gelirlerini artırma veya kamu harcamalarını azaltma yoluna gitmişlerdir. Ancak, kamu borç seviyesinin GSYH'yi aştığı ülkelerde (örneğin, Yunanistan, İtalya, Portekiz) bütçe açıklarının yüksek seviyesi ekonomik büyüme için sağlıklı kabul edilmemektedir. Yapısal bütçe açıklarının gerekliliği dikkate alındığında, bütçe açıklarındaki belirsizlik ile kamu borçlarının azaltılması veya uzun vadede istikrarlı bir seviyeye getirilmesi bir çözüm olarak düşünülmektedir. Bazı ülkeler ise kamu maliyesinde istikrarı sağlamak için bütçe fazlası vermeye çalışmaktadır; ancak bu durumun uzun vadede sürdürülmesi zordur. Bütçe dengesindeki yüksek belirsizlik, kamu gelirlerinin istikrarsızlığı ve/veya öngörülemeyen kamu harcamaları anlamına geldiğinden, bunların azaltılması uzun vadede kamu mali istikrarının sağlanması açısından önemlidir. Bu çalışma, ekonomik, politik ve mali değişkenlerin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Bütçe açıklarının finansmanı konusunda akademisyenler ve politika belirleyicileri arasında endişeler bulunmaktadır. Literatürde, kamu kesimi bütçe dengesinin sağlanmasında vergilere mi yoksa kamu harcamalarına mı öncelik verileceği önemli bir tartışma konusudur. Bu bağlamda, geleneksel ekonomik modeller bu konuyu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bütçe açıklarının açıklanmasında kamu gelirleri (vergi) ile kamu harcamaları arasındaki ilişki dört teori ile ele alınmaktadır: Vergi-Harcama, Harcama-Vergi, Mali Senkronizasyon ve Kurumsal Ayırma hipotezleri. Bu çalışmada, söz konusu hipotezlerin bazıları bütçe belirsizliği kavramı doğrultusunda yeniden değerlendirilmektedir.

Çalışmanın izleyen bölümleri ise şu şekilde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde bütçe açığı belirsizliğini etkileyen belirleyicilere ilişkin literatür taraması özetlenmektedir. Takip eden bölümde veri seti ve ampirik yöntem sunulmaktadır. Dördüncü bölümde elde edilen ampirik sonuçların değerlendirilmesi ele alınmaktadır. Son bölümde ise, araştırma sonuçlarına ve içeriğine dayanarak çalışmanın politika çıkarımları anlatılmaktadır.

A. AMPİRİK LİTERATÜR TARAMASI

Bütçe açığı belirsizliğini açıklanmaya yönelik ilk yaklaşım, yalnızca makroekonomik değişkenler üzerinde odaklanmaktadır. 1980'lerin başında siyasi ve kurumsal faktörlerin de bütçe açıklarının belirsizliği üzerinde etkili olduğu görüşünden hareketle, ilgili değişkenlerin nitelik ve nicelik olarak farklılaştığı dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, konuyla ilgili ampirik literatür iki ana grupta toplanmaktadır. Birinci grupta siyasi, ekonomik ve mali faktörlerin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmalar yer alırken; ikinci grupta bütçe açığı belirsizliği ile kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki nedensel ilişki üzerine odaklanan çalışmalar yer almaktadır. Literatüre bakıldığında bütçe açığı ve belirleyicileri konusu teorik ve ampirik olarak yaygın bir şekilde incelenmektedir (Allegret vd., 2016; Boldeanu & Tache, 2016; Yu, 2017). Ne var ki, bütçe açığının belirsizliği aynı şekilde araştırma konusu edilmemiştir. Politik, ekonomik ve mali faktörlerin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkilerine ilişkin literatürün görece sığ olduğu ifade edilebilir. Bu bölümde, bu alandaki önemli çalışmalar gözden geçirilmektedir. Politik, ekonomik ve mali faktörlerin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik çalışmalar Tablo 1'de özetlenmektedir.

Woo (2003) çalışmasında, bütçe açıklarının belirsizliği üzerindeki etkileri ekonomik, kurumsal ve politik değişkenler çerçevesinde incelemektedir. 1970-1990 yılları arasındaki yıllık verilere dayanarak yapılan analizlerde sosyo-politik istikrarsızlık, gelir eşitsizliği, kabine büyüklüğü ve merkezi otoritenin yokluğunun bütçe açıklarının belirsizliği üzerinde negatif etki yarattığı sonucuna ulaşılmaktadır. Özellikle, fırsatçı davranışların merkez sağ ve sol eğilimli hükümetlerde daha güçlü olduğu ve bu hükümetlerin bir sonraki parlamento seçimini kazanmak için mali manipülasyona daha meyilli olduğu tespit edilmektedir.

Pinho (2008) ise hükümetlerin harcama kompozisyonu üzerindeki siyasi ve kurumsal faktörlerin etkilerini değerlendirmektedir. Yıllık verilere dayanarak yapılan analizlerde, demokrasiye yeni geçen ülkelerde ve merkez sağ hükümetlerde seçim öncesi mali manipülasyonunun yapıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Bununla birlikte, hükümetteki bakan sayısının artmasıyla mali disiplinsizlik eğiliminin arttığı ve bu durumun bütçe açığı belirsizliğini artırdığı gözlemlenmektedir.

Agnello ve Sousa (2009) çalışmasında, 1980-2006 dönemi için 125 ülkede, politik istikrarsızlık seviyesinin artmasıyla bütçe açıklarının belirsizliğinin arttığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, kabine değişikliklerinin ve hükümet krizlerinin bütçe açıklarının belirsizliğini artırdığı saptanmaktadır.

Javid vd. (2011) ise, 1984-2010 dönemi için Güney Asya ve ASEAN ülkelerinin ekonomik, politik ve kurumsal nedenlerinin mali açıkları nasıl etkilediğini test etmektedir. Bulgular, gelirin, enflasyonun ve bütçe büyüklüğünün (GSYİH'ye göre) bütçe açığı belirsizliği üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Ampirik Literatür Özeti

Yazar(lar)	Örneklem	Yöntem	Önemli Bulgular
Woo, (2003)	57 Ülke 1970-1990	Görünüşte İlişkisz Regresyon (SUR), Duyarlılık Analizi	Sosyo-politik istikrarsızlık ve sosyal kutuplaşma bütçe açıkları üzerinde negatif etkilidir.
Pinho, (2008)	23 OECD Ülkesi 1970-2004	Durbin-Watson İstatistiği (DW), Panel (Sabit Etkiler)	Demokrasiye yeni geçen ülkelerde, merkez sağ hükümetlerde ve sol eğilimli hükümetlerde, bakan sayısı ne kadar fazla olursa, mali disiplinsizlik eğilimi o kadar fazladır. Bunun sonucunda bütçe açığı belirsizliği artmaktadır.
Agnello & Sousa, (2009)	125 Ülke 1980-2006	Sistem-GMM, Duyarlılık Analizi	Siyasi istikrarsızlığın artması bütçe açığı belirsizliğini artırmaktadır. Demokrasi düzeyi yükseldikçe bütçe açığı belirsizliği azalmaktadır. Kabine değişikliği bütçe açığı belirsizliğini artırmaktadır. Yüksek enflasyon oranları bütçe açıklarını istikrarsız hale getirmektedir.
Javid vd. (2011)	9 Asya Ülkesi 1984-2010	Panel GMM	Gelir, enflasyon ve bütçe açığının GSYH'ya oranının yüksek olması bütçe istikrarsızlığı ile doğrudan ilişkilidir.
Mara, (2012)	27 AB Ülkesi 1995-2011	Panel EKK	Kamu borcunun artmasıyla birlikte AB12 ülkelerinde bütçe belirsizliği artmakta, AB15 ülkelerinde ise azalmamaktadır.
Arif & Hussain (2018)	Güney Asya ve ASEAN Ülkeleri 1984-2016	Panel (Sabit ve Rassal Etkiler) Zaman Serisi	Siyasi istikrarsızlık bütçe açığı belirsizliğini olumsuz etkilerken, yolsuzluk ve ticari açıklık bütçe açığı belirsizliğini artırmaktadır
Ezzat & Hosni (2019)	152 Ülke 2003-2012	Sabit Etkiler Modeli	Bütçe açığı belirsizliği ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir
Ngo & Nguyen (2020)	ASEAN Ülkeleri 1990-2018	Sabit Etkiler Modeli ve Rastgele Etkiler Modeli, Sıradan En Küçük Kareler (OLS)	Yolsuzluk ve siyasi istikrar, Endonezya, Tayland ve Vietnam gibi ASEAN ülkelerinde bütçe açığı oynaklığını önemli ölçüde etkilemektedir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Mara (2012), 1996-2011 dönemi için 25 Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkenin bütçe açığı belirsizliğini analiz etmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, GSYİH değişiminin bütçe açığı belirsizliği azalttığını, ancak kamu harcamalarının oynaklığının söz konusu belirsizliği arttırdığını göstermektedir. Öyle ki; kamu borcundaki artışa paralel olarak AB12 ülkelerindeki bütçe belirsizliği artmakta iken, AB15 ülkelerinde azalmamaktadır.

Arif ve Hussain (2018) ise, 1984-2016 dönemi için Güney Asya ve seçilmiş ASEAN ülkelerinde ekonomik ve politik belirleyicilerin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkilerini incelemektedir. Sonuçlar, bütçe açığı belirsizliği ile yolsuzluk ve dışa açıklık arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ancak nüfus artışı ve politik istikrarsızlık ile negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Ngo ve Nguyen (2020) de 1980-2018 döneminde ASEAN ülkelerini inceleyerek benzer bulgulara ulaşmaktadır.

Son olarak, Ezzat ve Hosni (2019), 2003-2012 dönemi için 152 ülkede bütçe açığı belirsizliğinin ekonomik büyümeye etkisini test etmektedir. Elde edilen bulgular, bütçe açığı belirsizliğinin ekonomik büyümeyi azalttığını, ancak kurumsal kalitenin artmasıyla ekonomik büyümenin arttığını göstermektedir. Ancak çalışmada, kurumsal kalitenin bütçe açığı belirsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi etkilediğine ilişkin bir kanıt ulaşılamamaktadır.

B. VERİ VE AMPİRİK METODOLOJİ

Bu çalışmada, 1992-2016 yılları arasını kapsayan dönemde, 48 ülke için politik, ekonomik ve mali faktörlerin bütçe açıklarının belirsizliği üzerindeki etkileri dinamik panel yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan zaman aralığı ve ülkeler, verilerin ulaşılabilirliği göz önünde bulundurularak seçilmiştir. İncelenen ülke grubunun listesi, değişkenlere ilişkin bilgiler ve açıklayıcı istatistikler sırasıyla Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 2. Ülke Listesi

1	Cezayir	13	Fas	25	İzlanda	37	Madagaskar
2	Arjantin	14	Hollanda	26	Yeni Zelenda	38	Katar
3	Avustralya	15	Norveç	27	Umman	39	Singapur
4	Avusturya	16	Hindistan	28	Panama	40	İspanya
5	Bahama	17	Etiyopya	29	Papua Yeni Gine	41	Sri Lanka
6	Bahreyn	18	Finlandiya	30	Paraguay	42	Sudan
7	Belçika	19	Fransa	31	Portekiz	43	Surinam
8	Kanada	20	Gabon	32	Filipinler	44	İsviçre
9	Şili	21	Almanya	33	İtalya	45	Tunus
10	Danimarka	22	Gana	34	Jaonya	46	Türkiye
11	El Salvador	23	Yunanistan	35	Ürdün	47	Birleşik Krallık
12	Malezya	24	Honduras	36	Kore	48	Amerika Birleşik Devleti

Tablo 3. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenler	Tanım	Birim	Kısaltma	Kaynak
Bütçe Açığının Belirsizliği	3 yıllık t dönemi için i ülkesinin bütçe açığının standart sapmasını ifade eder.	Yüzde (%)	BAB	Yazarlar tarafından hesaplanmıştır
Politik Risk Endeksi	Politik risk endeksi, ülkelerin politik istikrarını gösteren 12 ¹ tane değişkenin toplulaştırılmış halidir. Endeks skorundaki artış, hükümet istikrarının iyileştiğini göstermektedir.	Index (0-100 arası)	PRE	ICRG
Genel Kamu Harcamaları	Genel kamu harcamaları, toplam gider ve finansal olmayan varlıkların net iktisabından oluşmaktadır.	Yüzde (%)	KH	IMF-WEO
Genel Kamu Gelirleri	Genel kamu geliri; vergiler, sosyal katkılar, alacaklar ve diğer gelirlerden oluşmaktadır.	Yüzde (%)	KG	IMF-WEO
Ekonomik Büyüme	Yıllık GSYH'deki değişim oranı (Sabit 2010)	Yüzde (%)	EB	IMF-WEO
Cari İşlemler Hesabı	Cari işlemler hesabı, finansal ve sermaye kalemleri dışındaki işlemlerdir	Yüzde (%)	CA	IMF-WEO
Enflasyon Oranı	Tüketici fiyat endeksi ile ölçülen enflasyon, yıllık ortalama yüzde değişim oranını, ortalama tüketici gibi belirli aralıklarla sabitlenebilen ya da değiştirilebilen bir mal ve hizmet sepetine götüren ortalama tüketiciyi yansıtmaktadır.	Yüzde (%)	ENF	WB
Borçluluk Eşiği (Kukla Değişken)	Maastricht Kriteri: Borç /GSMH>60 Borçluluk eşiği değerinin üstü 1 değerini, altı ise, 0 değerini almaktadır.	0-1	BD	Yazarlar tarafından hesaplanmıştır

Kısaltmalar: ICRG=Uluslararası Ülke Risk Rehberi, IMF-WEO=Uluslararası Para Fonu, WB=Dünya Bankası

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

¹ Politik risk endeksinin alt bileşenleri sırasıyla hükümet istikrarı, sosyo-ekonomik koşullar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, askeri politikalar, dini gerilimler, kanun ve düzen, etnik gerilimler, demokratik hesap verilebilirlik ve bürokratik kalitedir.

Tablo 4'e göre, incelenen ülkeler arasında bütçe açığının belirsizliği (BAB) %12,2 ile %0,005 arasında değişmektedir. En yüksek belirsizlik Gabon'da (2000 yılı) %12,2 iken, en düşük belirsizlik Hollanda'da (2008 yılı) %0,005 olarak kaydedilmektedir. Politik ve kurumsal faktörleri temsil eden PRE değişkeninin ortalaması %71 olup, bu değer ele alınan 48 ülkenin düşük risk seviyesinde, ancak orta risk sınırına oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Politik risk endeksi 0-100 arasında değişmekte olup, endeks düzeyi 100'e yaklaştıkça politik risk azalmaktadır. En yüksek risk endeksi %96 ile Hollanda'ya (2001 yılı), en düşük risk endeksi ise %22 ile Filipinler'e (2001 yılı) aittir.

Makroekonomik değişkenlere bakıldığında, enflasyon oranını temsil eden ENF değişkeninin ortalaması %6,5 düzeyindedir. En yüksek enflasyon oranı %368 ile Surinam'a (1994 yılı), en düşük oran ise % -9,5 ile Gabon'a (1992 yılı) aittir. Ekonomik büyüme (EK) ortalama %3,4 olup, en yüksek büyüme %30 ile Katar'da (1995 yılı), en düşük büyüme ise % -12 ile Madagaskar'da (2002 yılı) gerçekleşmektedir. Cari işlemler hesabını temsil eden CA değişkeninin ortalaması %-0,3 olup, en yüksek oran %33,2 ile Katar'da (2012), en düşük oran ise %-43,7 ile Sudan'da (1992 yılı) görülmektedir. KG ve KH ortalama değerleri sırasıyla %31,24 ve %32,9 düzeyindedir. Bu veriler doğrultusunda, bütçe açığının en yüksek olduğu ülke Sudan (1992 yılı) iken en düşük bütçe açığı ise Katar (2013 yılı) gerçekleşmektedir.

Tablo 4. Açıklayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem sayısı	Ortalama	Ortanca	St. Hata	Minimum	Maksimum
BAB	1200	1.670	1.181	1.605	0.005	12.183
BD	1200	0.440	0.000	0.496	0.000	1.000
PRE	1200	71.963	73.040	12.986	21.750	96.083
KG	1200	31.022	29.595	12.461	5.920	57.617
KH	1200	32.921	32.182	12.352	6.440	63.558
EB	1200	3.447	3.214	3.718	-12.410	30.012
ENF	1200	6.519	2.754	17.646	-95.430	368.478
CA	1200	-0.307	-1.066	7.849	-43.700	33.185

Kaynak: Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Literatüre bakıldığında, bütçe açığı belirsizliğinin ana belirleyicilerini ortaya koymak için, dinamik panel veri yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Agnello & Sousa, 2009; Anwar & Ahmad, 2012; Bayar & Smeets, 2009; Brender & Drazen, 2005; Javid vd., 2011; Mara, 2012; Murwirapachena vd., 2013; Pinho, 2008; Shi & Svensson, 2006; Woo, 2003). Konunun dinamik bir özellik taşıması sebebiyle bu çalışmada dinamik panel veri yöntemlerinden en iyi tahmin sonucunu veren Fark-GMM (Genelleştirilmiş Momentler Metodu) ve Sistem-GMM (Genelleştirilmiş Momentler Metodu) yöntemleri kullanılmaktadır.

Bu makalede 48 OECD ülkesi için politik, ekonomik ve mali faktörlerin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkilerini incelemek üzere Arellano ve Bover (1995) tarafından öne sürülen ve Blundell ve Bond (1998) tarafından tamamen geliştirilen dinamik panel modeli tahmincisi kullanılmaktadır. Buradan hareketle dinamik panel regresyon modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

(Model 1):

$$[\sigma(BAB_{i,t})] = \beta_0[\sigma(BAB_{i,t-1})] + \beta_1[\sigma(BAB_{i,t-2})] + \beta_2 F'_{i,t} + \beta_3 P'_{i,t} + \beta_4 M'_{i,t} + v_i + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

(Model 2):

$$[\sigma(BAB_{i,t})] = \beta_0[\sigma(BAB_{i,t-1})] + \beta_1[\sigma(BAB_{i,t-2})] + \beta_2 F'_{i,t} + \beta_3 P'_{i,t} + \beta_4 M'_{i,t} + \beta_5 D1_{i,t} + v_i + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Modelde veri setinin kesit ve zaman boyutu sırasıyla $i=1, 2, \dots, N$ ve $t=1, 2, \dots, T_i$ şeklinde temsil edilmek üzere; $\sigma(BAB_{i,t})$, 3 yıllık t dönemi için i ülkesinin bütçe açığının standart sapmasını ifade etmektedir. $F'_{i,t}$ bir dizi mali değişkeni (genel devlet toplam harcaması ve genel devlet geliri) gösterirken, $P'_{i,t}$ politik ve kurumsal değişkenleri, $M'_{i,t}$ ise makroekonomik değişkenleri (gayri safi yurtiçi hasıla, enflasyon oranı, cari işlemler dengesi) ifade etmektedir. $D1_{i,t}$ kukla değişkendir ve borçluluk düzeyini gösterir, $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$, ve β_5 tahmin edilecek parametreleri, v_i ülkeye özgü sabit etkileri ve $\varepsilon_{i,t}$ hata terimini temsil etmektedir.

Model (1)'de hem sabit hem de rassal etkiler En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edildiğinde, bağımlı değişkenin gecikmesi, ($[\sigma(BAB_{i,t-1})]$), ile hata terimi $\omega_{i,t} = v_i + \varepsilon_{i,t}$ arasında korelasyon olabilmektedir (Baltagi, 2005, s. 135). Benzer şekilde sabit etkiler tahmincisindeki sapma, T 'nin bir fonksiyonu olduğundan ancak $T \rightarrow \infty$ koşulu altında parametrelerin tahminleri tutarlı çıkabilmektedir (Kiviet, 1995; Nickell, 1981, s. 1418). Bu problemten kaçınmak için, Arellano ve Bond (1991), herhangi bir zamanda değişmeyen ülkeye özgü etkiler ile bağımsız değişkenler arasındaki içsellik sorunundan, Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ile üstesinden gelmektedir. Sonuç olarak, Model (1) ve Model (2)'den v_i çıkartılmakta ve birinci farklar alınarak araç değişkenler tarafından tahmin edilen denklem aşağıdaki gibi yazılmaktadır;

(Model 1):

$$\Delta[\sigma(BAB_{i,t})] = \beta_0\Delta[\sigma(BAB_{i,t-1})] + \beta_1\Delta[\sigma(BAB_{i,t-2})] + \beta_2\Delta F'_{i,t} + \beta_3\Delta P'_{i,t} + \beta_4\Delta M'_{i,t} + \Delta\varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

(Model 2):

$$\Delta[\sigma(BAB_{i,t})] = \beta_0\Delta[\sigma(BAB_{i,t-1})] + \beta_1\Delta[(BAB_{i,t-2})] + \beta_2\Delta F'_{i,t} + \beta_3\Delta P'_{i,t} + \beta_4\Delta M'_{i,t} + \beta_5\Delta D1_{i,t} + \Delta\varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Blundell ve Bond (1998), (T) küçükken dinamik panel veri modeli için etkili tahmincilerin oluşturulmasında, başlangıç koşullarından istifade edilmesinin oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun sonucunda, Blundell ve Bond (1998) Sistem-GMM'in tahmin gücünün Fark-GMM'den daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle bu çalışmada içsel değişkenlerin, önceden belirlenmesini ve Model (1) ve Model (2)'deki hata terimiyle korelasyon göstermemesini sağladığı için Sistem-GMM tahmincisi de kullanılmaktadır.

Ayrıca çalışmada bütçe açıklarının belirsizliği ile kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki nedensellik testi ile test edilmiştir. Kamu gelirleri ve kamu harcamaları modeli Fark-GMM ile tahmin edilmiş ve modellerin denklemleri aşağıdaki gibidir:

Kamu Gelirleri Modeli:

$$\Delta KG_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KG_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KG_{i,t-2} + \beta_3 \Delta KH_{i,t-1} + \beta_4 \Delta KH_{i,t-2} \quad (5)$$

$$\Delta KG_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KG_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KG_{i,t-2} + \beta_3 \Delta KH_{i,t-1} + \beta_4 \Delta KH_{i,t-2} + \beta_5 \Delta \sigma(BAB_{i,t-1}) + \beta_6 \Delta \sigma(BAB_{i,t-2}) \quad (6)$$

Kamu Harcamaları Modeli:

$$\Delta KH_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KH_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KH_{i,t-2} + \beta_3 \Delta KG_{i,t-1} + \beta_4 \Delta KG_{i,t-2} \quad (7)$$

$$\Delta KH_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KH_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KH_{i,t-2} + \beta_3 \Delta KG_{i,t-1} + \beta_4 \Delta KG_{i,t-2} + \beta_5 \Delta \sigma(BAB_{i,t-1}) + \beta_6 \Delta \sigma(BAB_{i,t-2}) \quad (8)$$

Modellerde veri setinin kesit ve zaman boyutu sırasıyla $i=1,2,\dots,N$ ve $t=1,2,\dots,T$ şeklinde temsil edilmek üzere, KG kamu gelirlerini, KH kamu harcamalarını ve $\sigma(BAB)$ bütçe açığının belirsizliğini ifade etmektedir. Bütçe açığının belirsizliği değişkeni her iki modele eklenerek de test edilmektedir. Çünkü kamu harcamaları (gelirleri) üzerinde kamu gelirlerinin (harcamalarının) etkisini test ederken bütçe açığı belirsizliğinin sonuca bir etkisinin olup olmadığını ortaya koyabilmek için, bütçe açığı belirsizliği değişkeni her iki modele de eklenmektedir.

Fark GMM tahmin sonuçları elde edildikten sonra, kamu gelirleri üzerinde kamu harcamalarının bir etkisinin olup olmadığını ortaya koyabilmek için modeller tekrardan düzenlenmektedir. Bu bağlamda, kamu harcamalarının katsayılarını sıfır kabul edilerek model yeniden oluşturulmakta ve sınırlandırılmış yeni modeller aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

Sınırlandırılmış kamu gelirleri modelleri.

$$\Delta KG_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KG_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KG_{i,t-2} \quad (9)$$

$$\Delta KG_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KG_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KG_{i,t-2} + \beta_5 \Delta \sigma(BAB_{i,t-1}) + \beta_6 \Delta \sigma(BAB_{i,t-2}) \quad (10)$$

Sınırlandırılmış kamu harcamaları modelleri.

$$\Delta KH_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KH_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KH_{i,t-2} \quad (11)$$

$$\Delta KH_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \Delta KH_{i,t-1} + \beta_2 \Delta KH_{i,t-2} + \beta_5 \Delta \sigma(BAB_{i,t-1}) + \beta_6 \Delta \sigma(BAB_{i,t-2}) \quad (12)$$

Aşağıdaki hipotezlere göre;

$$H_0: \beta_3 = \beta_4 = 0 \quad H_1: \beta_i \neq 0$$

boş hipotez reddedilmezse, bu durum değişkenler arasında nedensellik olmadığı göstermektedir.

C. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde öncelikle bütçe açıklarının belirsizliğini belirleyen politik, ekonomik ve mali faktörlerin fark-GMM ve Sistem-GMM ampirik analizinin sonuçları tartışılmaktadır. Bölümün ikinci alt başlığında, bütçe açıklarının belirsizliği ile kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki nedensellik ilişkine yönelik test sonuçları sunulmaktadır.

1. Fark-GMM ve Sistem-GMM Test Sonuçları

Bütçe açığı belirsizliğinin belirleyicileri iki model kullanılarak analiz edilmektedir. Model (1), bütçe açıklarının belirsizliği ile mali, ekonomik, politik ve kurumsal değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz ederken, Model (2)'de borçluluk düzeyi modele kukla değişken olarak eklenmektedir. Tablo 5'te sütun (1) ve (3)'te fark-GMM tahmin edicisinin sonuçları, sütun (2) ve (4)'te ise sistem-GMM tahmin edicisinin sonuçları sunulmaktadır.

GMM tahmin edicilerin etkinliği, iki varsayımın geçerliliğine bağlıdır. Hansen ve İkinci dereceden otokorelasyon testleri bu varsayımların geçerliliğini göstermektedir. Tablo 4'te görüldüğü gibi, tüm tahmini modeller için Hansen test sonuçları, araç değişkenlerin geçerli olduğunu, yani içsellik sorunu yaşamadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Arellano-Bond (1991) otokorelasyon test sonuçlarına göre, birinci dereceden otokorelasyonun olduğu (Arellano-Bond Test AR(1) p değeri<0,05) görülmektedir. Fakat bu durum, modelin yapısı nedeniyle doğal kabul edilmektedir. Bunun yanında tüm modeller için, ikinci dereceden otokorelasyon sorununun olmadığı (Arellano-Bond Test AR(2) p değeri>0,10) tespit edilmektedir.

Tablo 5. Panel GMM Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: Bütçe Açığının Belirsizliği				
Bağımsız Değişkenler	Model (1)	Model (1)	Model (2)	Model (2)
	Fark-GMM	Sistem-GMM	Fark-GMM	Sistem-GMM
	(1)	(2)	(3)	(4)
BAB (t-1)	0.310 ^a (0.000)	0.441 ^a (0.000)	0.316 ^a (0.000)	0.438 ^a (0.000)
BAB (t-2)	-0.314 ^a (0.000)	-0.315 ^a (0.000)	-0.310 ^a (0.000)	-0.317 ^a (0.000)
EB	-0.015 ^a (0.000)	-0.151 ^a (0.000)	-0.017 ^a (0.000)	-0.152 ^a (0.000)
CA	0.107 ^a (0.000)	-0.007 ^a (0.006)	0.108 ^a (0.000)	-0.008 ^a (0.001)
ENF	0.034 ^a (0.000)	0.010 ^a (0.000)	0.033 ^a (0.000)	0.010 ^a (0.000)
KH	0.308 ^a (0.000)	0.034 ^a (0.000)	0.303 ^a (0.000)	0.029 ^a (0.000)
KG	-0.196 ^a (0.000)	0.030 ^a (0.000)	-0.203 ^a (0.000)	0.043 ^a (0.000)
PRE	0.157 ^a (0.000)	0.005 (0.237)	0.148 ^a (0.000)	0.011 ^a (0.006)
BD			-0.174 (0.174)	0.345 ^a (0.006)
#Ülkeler	48	48	48	48
Hansen J-test	40.940	43.049	41.588	43.745
Hansen p-olasılık	0.429	0.342	0.358	0.276
AR (1) test	-3.302 ^a	-3.855 ^a	-3.302 ^a	-3.825 ^a
AR (1) p-olasılık	0.001	0.000	0.001	0.000
AR (2) test	0.863	0.240	0.897	0.255
AR (2) p-olasılık	0.387	0.810	0.369	0.799

Not: a, %1 istatistiksel anlamlılık derecesini göstermektedir.

Model (1)'deki gecikmeli bağımlı değişkenin katsayısı hem fark-GMM hem de sistem-GMM sonuçlarında istatistiksel olarak anlamlı olduğundan, bütçe açıklarının belirsizliği makul derecede

kalıcılık göstermektedir. Bu durum bütçe sürecinin göreceli ataletiyle tutarlıdır ve dolayısıyla dinamik panel yönteminin kullanımını desteklemektedir.

Makroekonomik değişkenler enflasyon oranını, ekonomik büyümeyi ve cari işlemler hesabını içermektedir. Bütçe açığı belirsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem fark-GMM hem de sistem-GMM sonuçları açısından istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Sütun (1) ve (2)'ye göre, %1'lik ekonomik büyüme artışı, bütçe açığı belirsizliğini sırasıyla %1,5 ve %15 oranında azaltmaktadır. Ancak bütçe açığı belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişki, hem fark-GMM hem de sistem-GMM sonuçları açısından istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Sütun (1) ve (2)'ye göre %1 enflasyon oranı artışı, bütçe açığı belirsizliğini sırasıyla %3,4 ve %1 artırmaktadır. Fark-GMM'de bütçe açığı belirsizliği ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Bu sonuç teoriyi desteklememektedir. Ancak fark-GMM tahmincisine göre daha sağlam sonuçlar veren Sistem-GMM sonuçları, bütçe açığının belirsizliği ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğunu göstermektedir. Özetle makroekonomik değişkenler açısından bütçe açığındaki belirsizliğin azaltılması için enflasyonun düşürülmesi, ekonomik büyümenin ve cari işlemler dengesinin artırılması gerekmektedir.

(1), (2), (3) ve (4) numaralı sütunlarda mali değişkenler (kamu harcamaları ve kamu gelirleri) ile bütçe açığı belirsizliği arasındaki ilişki anlamlı bulunmaktadır. Sütun (1) ve (2)'de kamu harcamalarındaki %1'lik artış, bütçe açığı belirsizliğini sırasıyla yüzde 30 ve yüzde 3,4 arttırmaktadır. Sütun (3) ve (4)'te benzer sonuçlar mevcuttur. (1) ve (3) numaralı sütunlarda ise kamu gelirleri ile bütçe açığı belirsizliği arasındaki ilişki negatiftir. Kamu gelirlerindeki %1'lik artışın, bütçe açığı belirsizliğini sırasıyla %19 ve %20 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, kamu harcamalarının bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkisinin kamu gelirlerinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bütçe açıklarının belirsizliğini azaltmada kamu harcamalarının kamu gelirlerine göre daha etkili olduğu söylenebilir.

Sütun (1), (3) ve (4)'te siyasi ve kurumsal değişkenlerin (siyasi risk endeksi), bütçe açığı belirsizliğiyle önemli ölçüde ilişkili olduğu görülmektedir. Burada, bütçe açığı belirsizliği ile politik risk endeksi arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmektedir. Politik risk endeksi arttıkça, ülkenin politik riski azalmaktadır. Bu doğrultuda politik risk endeks puan toplamı ne kadar düşük olursa, politik risk düzeyi o kadar yüksek olmaktadır. Bu sonuç, genel olarak literatürden farklıdır ancak, Barro (1999) ve Muller (1995) tarafından yapılan çalışmalarla aynı yöndedir. Diğer yandan Model 2'de (sütun (3) ve (4)), borçlanma düzeyi kukla değişkeni mevcuttur. Sütun (4)'te yer alan sistem-GMM sonuçlarına göre, düşük ve yüksek borçlu ülkeler arasında bütçe açığı belirsizliği açısından sistematik farklılıklar mevcuttur. Sütun (4)'te borçluluk düzeyinin bir birimlik artışı, bütçe açığı belirsizliğini %34 artırmaktadır.

2. Panel Nedensellik (Wald Testi) Test Sonuçları

Kamu gelir ve kamu harcama modelleri dinamik panel veri analizi yaklaşımı (fark-GMM) ile tahmin edilmiştir. Tablo 6 ve 7 fark-GMM ve Nedensellik Testi (Wald Testi) sonuçlarını göstermektedir.

Her iki tabloda da Fark-GMM tahmincisi sonuçlarına göre, tüm modeller için Hansen j testi, araç değişkenlerin geçerli olduğunu ve içsellik sorununun olmadığını göstermektedir. Arellano-Bond (1991)

otokorelasyon testlerine göre, birinci dereceden otokorelasyon mevcut (AR(1) $p < 0,05$) olsa da bu modelin doğası gereğidir. Diğer yandan ikinci dereceden otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (AR(2) $p > 0,05$). Sonuç olarak, kamu harcamaları ve kamu gelirleri modelleri genel anlamlılık, otokorelasyon ve araç değişkenler regresyonu ile ilgili tüm koşulları sağlamaktadır.

Tablo 6. Kamu Gelirleri Modeli Nedensellik Testi Sonuçları (GMM)

Bağımlı Değişken: Genel Kamu Gelirleri		
Bağımsız Değişkenler	Fark-GMM (Wald Test)	Fark-GMM (Wald Test)
KG (t-1)	0.277 ^a	0.262 ^a
KG (t-2)	-0.071 ^a	-0.061 ^a
KH (t-1)	-0.162 ^a	-0.141 ^a
KH (t-2)	0.135 ^a	0.114 ^a
BAB (t-1)		-0.156 ^a
BAB (t-2)		0.134 ^a
#Ülkeler (N)	48	48
Wald Testi	597.301 ^a	334.468 ^a
Wald p-olasılık	0.000	0.000
Hansen J-test	44.001	40.529
Hansen p-olasılık	0.345	0.446
AR (1) test	-2.437 ^b	-2.476 ^b
AR (1) p-olasılık	0.014	0.013
AR (2) test	-0.416	-0.632
AR (2) p-olasılık	0.676	0.527

Not: a ve b, sırasıyla %1 ve %5 istatistiksel anlamlılık derecesini göstermektedir.

Tablo 6'da kamu gelirleri modelinde tüm bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Bağımsız değişken olan bütçe açığı belirsizliğinin bir dönemlik gecikmesinin, bağımlı değişken olan cari kamu gelirlerini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, bütçe açığındaki belirsizliğin artması, kamu gelirlerinde azalmaya yol açmaktadır. Bu durum, bütçe açığındaki belirsizliğin artmasının bütçe disiplininin sapmalara neden olmasıyla açıklanabilir. Bütçe disiplinindeki bu sapmalar, devletin belirli bir dönem için öngördüğü harcamalar ve bu harcamaları karşılayacak gelirlerin tahmini üzerine kurulan bütçe hedeflerinin tutturulamamasına ve dolayısıyla mali disiplinin bozulmasına neden olmaktadır. Mali disiplinin bozulması, kamu gelirlerinin istenilen düzeyde tahsil edilememesi ile sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak, bütçe dengesinin bozulması (bütçe açığı verilmesi), kamu gelirlerinin istenilen düzeye ulaşmaması ile ilişkilendirilmektedir.

Kamu gelirlerinin bir dönem ve iki dönem gecikmesi, cari kamu gelirlerini sırasıyla pozitif ve negatif yönde etkilemektedir. İncelenen ülkelerde bütçeler sıfır esaslı bütçeleme sistemine göre hazırlanmadığından, cari kamu gelirleri ile bir ve iki dönem önceki kamu gelirleri arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı çıkması doğaldır. Ayrıca, kamu harcamalarının bir ve iki dönem gecikmesi ile cari kamu gelirleri arasındaki ilişkinin sırasıyla negatif ve pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Kamu Harcamaları Modeli Nedensellik Testi Sonuçları (GMM)

Bağımlı Değişken: Genel Kamu Harcamaları		
Bağımsız Değişkenler	Fark-GMM (Wald Testi)	Fark-GMM (Wald Testi)
KH (t-1)	0.580 ^a	0.618 ^a
KH (t-2)	0.019 ^a	-0.029 ^a
KG (t-1)	-0.028 ^a	-0.029 ^a
KG (t-2)	0.192 ^a	0.261 ^a
BAB (t-1)		-0.302 ^a
BAB (t-2)		0.463 ^a
#Ülkeler (N)	48	48
Wald Testi	314.843 ^a	218.159 ^a
Wald p-olasılık	0.000	0.000
Hansen J-test	46.838	46.460
Hansen p-olasılık	0.245	0.223
AR (1) test	-3.798 ^a	-3.775 ^a
AR (1) p-olasılık	0.000	0.000
AR (2) test	-0.795	-0.760
AR (2) p-olasılık	0.426	0.446

Not: a, %1 istatistiksel anlamlılık derecelerini göstermektedir.

Tablo 7'deki kamu harcamaları modelinde, tüm bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Bütçe açığı belirsizliğinin bir dönem gecikmesinin cari kamu harcamalarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yani, bütçe açığındaki belirsizliğin artması kamu harcamalarının azalmasına yol açmaktadır. Bu durum, bütçe açığındaki belirsizliğin artmasının bütçe disiplininin sapmalara neden olması ve devletin gelecekteki harcamalarını ve bu harcamaları karşılayacak gelirleri doğru tahmin edememesiyle açıklanabilir. Mali disiplinin bozulmasıyla hükümetler, kamu harcamalarında kısıntıya gitme yoluna gitmektedirler. Bu nedenle, bir dönem önceki bütçe açığı belirsizliğindeki bir birimlik artış cari kamu harcamalarını azaltmaktadır. Sonuç olarak, bir dönem önceki bütçe açığı belirsizliğinin artması bütçe dengesinde dalgalanmalara yol açmakta ve bu durumu dengelemek için cari kamu harcamalarında kesinti yapılması gerekmektedir.

Tablo 6 ve 7'ye göre, bütçe açığının kapatılmasında kamu harcamalarının kamu gelirlerine göre daha önemli olduğu görülmektedir. Bu durum, kamu harcamalarının bütçeye olan bağımlılığının kamu gelirlerine kıyasla daha fazla olmasıyla ilgilidir. Özetle, hükümetlerin imzaladıkları taahhütler, demokrasi seviyesinin yükselmesiyle birlikte kamusal hizmetlerdeki artışlar, ayrıca nüfus artışı ve kentleşmenin getirdiği altyapı hizmetlerinin bütçedeki payının artması gibi faktörler, kamu harcamalarının önceki dönemden etkilendiğini göstermektedir.

Bütçe açığı belirsizliği ile kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki ilişki nedensellik testi (Wald testi) ile test edilmektedir. Her iki modelde de nedensellik testi nedeniyle boş hipotezi %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir. Bu sonuç, kamu harcamalarının (kamu gelirleri) kamu gelirlerinin (kamu harcamaları) nedeni olduğu anlamına gelmektedir. Modele bütçe açığı belirsizliği eklendiğinde boş hipotezi %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmekte ve kamu harcamalarının (kamu gelirleri) kamu gelirlerinin (kamu harcamaları) nedeni olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu test sonucunda Musgrave (1966), Meltzer ve Richard (1981) tarafından geliştirilen "mali senkronizasyon" hipotezinin 48 ülkeden oluşan

panel veri seti için geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre bütçe açığı belirsizliğinin kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki bu çift yönlü nedenselliğin sonucunu değiştirmede ancak Wald testi katsayısının direncinde azalmaya neden olduğu tespit edilmektedir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Çalışmada yapılan ampirik analiz sonucunda, bütçe açığı belirsizliği üzerinde etkili makro ekonomik faktörleri temsilen enflasyonun, bu belirsizliği pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bir diğer makroekonomik faktör olan büyümenin bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkisi ise negatif bulunmaktadır. Teorik olarak, enflasyon artışının faiz oranlarını yükselterek düşük kârlı özel yatırımları dışlaması, üretimi ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Ekonomik büyümedeki bu baskının, vergi gelirlerini azaltarak bütçe hedeflerinde sapmalara ve bütçe açığı belirsizliğine yol açması bu beklentinin doğal uzantısıdır. Dolayısıyla, enflasyonu düşürmeye ve ekonomik büyümeyi arttırmaya yönelik politikaların gerek bütçe açığı belirsizliği gerekse maliye politikası açısından önemi aşıkardır.

İkinci olarak, bütçe açığı belirsizliği üzerinde etkili mali faktörleri temsilen kullanılan kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin, söz konusu belirsizliği sırasıyla pozitif ve negatif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Teorik beklentilerle uyumlu olan bu sonuçlar açısından ayırıcı nokta, kamu harcamalarının bütçe açığı belirsizliği üzerindeki etkisinin kamu gelirlerine göre baskın olmasıdır. Bu çerçevede, bütçe açığı belirsizliğini azaltmaya yönelik politikaların kamu harcamalarına dönük olması bir politika önerisi olarak öne çıkmaktadır. Ek olarak, harcama yapma ve gelir toplama kurumlarının iş birliği ve etkinliği de bütçe açığı belirsizliğinin azalmasına doğrudan yardımcı olacaktır.

Bütçe açığı belirsizliği üzerinde etkili mali faktörleri temsilen kullanılan kamu borcu düzeyi de çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Model, bütçe açığı belirsizliği ile borçluluk düzeyi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Ülkelerin borçluluk düzeyi arttıkça, bütçe açığı belirsizliğinin artacağı anlamına gelen bu sonuç, özellikle Kamu Borç Stoku/GSYH oranı %60'tan fazla olan ülkelerde daha anlamlı bulunmaktadır. Teorik olarak, yüksek bütçe açıkları ve borç stoku, kamu harcamaları üzerindeki kontrolün ve mali disiplinin yitirilmesine yol açmaktadır. Bu durum, bütçe hedeflerinde sapmaları artırarak, bütçe açığı belirsizliğini artırmaktadır. Bu nedenle, ele alınan ülkeler için önerilebilecek politikalar arasında, kamu borcunu azaltarak istikrarlı bir bütçe dengesinin sağlanması ve daha düşük bütçe belirsizliğine ulaşılması bulunmaktadır.

Öte yandan, bütçe açığı belirsizliği üzerinde etkili olan politik ve kurumsal faktörlere yönelik model bulguları teorik literatürle aynı yönde değildir. Politik ve kurumsal faktörleri temsil eden politik risk endeksi ile bütçe açığı belirsizliği arasındaki ilişki incelendiğinde, politik ve kurumsal risk azaldıkça, bütçe açığı belirsizliğinin arttığı görülmektedir. Bu sonuca kısmen destek olabilecek tek teorik açıklama Barro'ya aittir. Buna göre, demokrasi seviyesinin artmasıyla kamu harcamalarının artması ve bütçe dengesinin bozulması söz konusu olabilir. Bununla beraber söz konusu sonucun her zaman geçerli olmadığı, yalnızca demokrasisi tam oturmamış gelişmekte olan ülkelerde yaşandığı da Barro tarafından vurgulanmaktadır. Zira demokrasi ve siyasi istikrarın artması tıpkı hükümetlerin değişim sıklığı gibi, kurumsal performansın artmasına ve bütçe disiplininin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda,

demokrasi ile iç içe geçmiş siyasi istikrarın bütçe açığı belirsizliğini azaltması mümkün olduğu için, politika önerilerinin buna dönük olması gerekmektedir.

Son olarak, bütçe açığı belirsizliğinin, kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi üzerinde etkili olup olmadığı gerek ulaşılan sonuçlar gerekse politika önerileri açısından oldukça önemlidir. Modelden elde edilen sonuçlar, 48 ülkeden oluşan bu panel veri seti için çift yönlü bir nedensellik bulunduğunu, yani "mali senkronizasyon" hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ek olarak, bütçe açığının belirsizliği ulaşılan bu sonucu değiştirmemektedir. Bu kapsamda, bütçe açığı belirsizliğinin en aza indirilebilmek için, kamu gelir ve giderlerinin bütçe dengesi gözetilerek planlanması, harcama yapma ve gelir toplama süreçlerinin en yüksek koordinasyonla yapılması akla gelmelidir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Agnello, L., & Sousa, R. M. (2009). *The determinants of public deficit volatility* (No. Working Paper No.1042).
- Allegret, J. P., Raymond, H., & Rharrabti, H. (2016). The impact of the eurozone crisis on European banks stocks, contagion, or interdependence. *European Research Studies Journal*, 19(1), 129-148.
- Anwar, M., & Ahmad, M. (2012). *Political determinants of budget deficit in Pakistan: An empirical investigation*. (No. 135). HWWI Research Paper.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Arif, A., & Hussain, M. (2018). Economic, political, and institutional determinants of budget deficits volatility: A panel data analysis. *International Journal of Economics and Business Administration*, 6(3), 98-114.
- Barro, R. J. (1999). Determinants of democracy. *Journal of Political economy*, 107(S6), S158-S183.
- Bayar, A., & Smeets, B. (2009). *Economic, political and institutional determinants of budget deficits in the European Union* (No. 2611). CESifo Group Munich.
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.
- Boldeanu, T. F., & Tache, I. (2016). The financial system of the EU and the capital markets union. *European Research Studies Journal*, 2016(1), 59-70.
- Brender, A., & Drazen, A. (2005). Political budget cycles in new versus established democracies. *Journal of Monetary Economics*, 52(7), 1271-1295.
- Ezzat, A., & Hosni, R. (2018). Budget deficit volatility, institutional quality and macroeconomic performance. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 12(2), 21-40.
- Javid, A., Arif, U., & Arif, A. (2011). Economic, political and institutional determinants of budget deficits volatility in selected Asian countries. *The Pakistan Development Review*, 50(4), 649-662.
- Kiviet, J. F. (1995). On bias, inconsistency, and efficiency of various estimators in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 53-78.
- Mara, E.-R. (2012). *Determinants of fiscal budget volatility in old versus new EU member states* (No. 424555). MPRA Paper.
- Meltzer, A. H., & Richard, S. F. (1981). A rational theory of the size of government. *Journal of Political Economy*, 89(5), 914-927.
- Muller, E. N. (1995). Economic determinants of democracy. *American Sociological Review*, 966-982.
- Murwirapachena, G., Maredza, A., & Choga, I. (2013). The economic determinants of budget deficits in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(13), 561-570.
- Musgrave, R. A. (1966). Principles of budget determination. İcinde H. A. Cameron & W. Henderson (Eds.), *Public finance: Selected readings* (ss. 15-27). Random House.

- Nickell, S. (1981). Biases in dynamic models with fixed effects. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1417-1426.
- Ngo, M. N., & Nguyen, L. D. (2020). The role of economics, politics and institutions on budget deficit in ASEAN countries. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(9), 251-261.
- Pinho, M. M. (2008). *The political economy of public spending composition: Evidence from a panel of OECD countries*. FEP Working Papers 295.
- Shi, M., & Svensson, J. (2006). Political budget cycles: Do they differ across countries and why? *Journal of Public Economics*, 90(8-9), 1367-1389.
- Woo, J. (2003). Economic, political and institutional determinants of public deficits. *Journal of Public Economics*, 87(3-4), 387-426.
- Yu, H. (2017). Impacts of the real effective exchange rate and the government deficit on aggregate output in Australia. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 4(1), 19-23.

TÜRKİYE'DE FOSİL YAKIT TÜKETİMİNİN SAĞLIK HARCAMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN AHP-TOPSIS YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

 Onur ÇETİN^a

 Nadide Sevil TÜRECE^b

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de fosil yakıt tüketimi, fosil yakıt teşvikleri, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ve fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin fosil yakıt tüketimi ve çevresel etkileri, sağlık sistemi üzerinde oluşturduğu mali yük aracılığıyla sağlık harcamaları ile ilişkilendirilmiş, bu bağlamda fosil yakıtların uzun vadeli etkileri değerlendirilmiştir. Araştırmada Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve TOPSIS yöntemlerinden yararlanılarak, 2010-2022 dönemi verilerden hareketle fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerine yönelik sıralama elde edilmiştir. AHP yöntemi ile belirlenen kriterler sağlık harcamalarına olan etkilerine göre önceliklendirilmiş, ardından TOPSIS yöntemi ile yıllar bazında fosil yakıtların sağlık harcamalarına olan etkisi incelenmiştir. AHP sonuçlarına göre, fosil yakıt tüketiminin sağlık harcamaları üzerinde en yüksek önceliğe sahip kriter olduğunu belirlenmiştir. İkinci önceliğe sahip kriter ise GSYİH olarak belirlenmiştir. TOPSIS sonuçlarına göre ise 2017 yılının fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu yıl olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu yıllar sırasıyla 2018 ve 2016 olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, Türkiye'de fosil yakıt kullanımının sağlık harcamaları üzerindeki olumsuz etkilerini net bir şekilde ortaya koyarak, sürdürülebilir enerji politikalarının benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışma, politika yapıcıların enerji verimliliğini artıracak ve fosil yakıt kullanımını azaltacak stratejiler geliştirmelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fosil yakıtlar, Sağlık harcamaları, AHP, TOPSIS, Türkiye.

^a YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri, Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, c.onur38@gmail.com

^b Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, nadidetuluca@kayseri.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 26.08.2024, Makale Kabul Tarihi: 23.09.2024

EVALUATION OF THE EFFECTS OF FOSSIL FUEL CONSUMPTION ON HEALTH EXPENDITURES IN TÜRKİYE USING AHP AND TOPSIS METHODS

Abstract

This study aims to comprehensively analyze the effects of fossil fuel consumption, fossil fuel subsidies, Gross Domestic Product (GDP), and fossil fuel-related CO₂ emissions on healthcare expenditures in Türkiye. Türkiye's fossil fuel consumption and its environmental impacts have been associated with healthcare expenditures through the financial burden they impose on the healthcare system, and in this context, the long-term effects of fossil fuels have been evaluated. By utilizing the Analytic Hierarchy Process (AHP) and TOPSIS methods, a ranking of the impact of fossil fuels on healthcare expenditures for the period 2010-2022 has been established. The criteria determined by the AHP method were prioritized based on their impact on healthcare expenditures, and subsequently, the yearly impact of fossil fuels on healthcare expenditures was examined using the TOPSIS method. According to the AHP results, fossil fuel consumption was identified as the criterion with the highest priority in terms of its impact on healthcare expenditures. The criterion with the second highest priority was identified as GDP. The TOPSIS results indicated that the year 2017 had the most significant impact of fossil fuels on healthcare expenditures. Following this, the years with the highest impact of fossil fuels on healthcare expenditures were determined to be 2018 and 2016, respectively. These findings clearly highlight the adverse effects of fossil fuel use on healthcare expenditures in Türkiye, emphasizing the need for the adoption of sustainable energy policies. The study underscores the importance of policymakers developing strategies to enhance energy efficiency and reduce fossil fuel consumption.

Keywords: Fossil fuels, Healthcare expenditures, AHP, TOPSIS, Türkiye.

Giriş

Fosil yakıtlar, sanayi devriminden bu yana küresel ekonomik büyüme için temel itici güç olmuştur. Ancak, fosil yakıtların yaygın kullanımı, sadece çevresel tahribata yol açmakla kalmamış, aynı zamanda halk sağlığı üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır. Fosil yakıt tüketimi, doğrudan maruziyet yoluyla sağlık sorunlarına neden olurken, dolaylı olarak da sera gazı emisyonlarını artırarak iklim değişikliğine katkıda bulunmaktadır (Pachauri vd., 2014, ss. 7-9). Bu durum, ülkelerin sağlık sistemleri üzerindeki mali yükü artırmakta ve sağlık harcamalarını yükseltmektedir. Fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkileri, doğrudan ve dolaylı yollarla ortaya çıkmaktadır. Doğrudan etkiler, hastalıkların tedavi maliyetleri ve sağlık hizmetlerine erişim maliyetleri gibi faktörlerle ilişkilidir. Dolaylı etkiler ise, üretim kayıpları, iş gücü verimliliğindeki azalma ve uzun vadede ortaya çıkan kronik hastalıkların toplum üzerindeki yükü ile ilgilidir (Shindell vd., 2018, ss. 314-316). Ayrıca, fosil yakıtların yan ürünleri olan sera gazları, iklim değişikliğini tetikleyerek, su kaynakları ve gıda güvenliği gibi temel yaşam kaynaklarını tehdit etmekte, bu da uzun vadede sağlık harcamalarını daha da artırmaktadır (Haines vd., 2006, ss. 591-593). Türkiye'nin sağlık harcamalarının artış trendi, büyük ölçüde fosil yakıtların yoğun kullanımından kaynaklanan bu olumsuz etkilerle ilişkilendirilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye örneklem alınarak, fosil yakıt tüketimi, fosil yakıt teşvikleri, GSYİH ve fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Analizin temel amacı, 2010-2021 yılları arasında Türkiye'deki fosil yakıt kullanımının sağlık harcamalarına olan etkilerini belirlemek ve bu süreçte fosil yakıtların rolünü ortaya koymaktır. Çalışma, fosil yakıtların

sağlık harcamalarına olan etkilerini daha iyi anlamak ve bu alanda politikaları yönlendirecek bilgi birikimini artırmak için önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda çalışmanın motivasyonu karmaşık problemlerin çözümünde kullanılan AHP ve TOPSIS yöntemleri yardımıyla Türkiye için fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini, belirlenen kriterler ölçüsünde değerlendirmektir.

Araştırma, iki aşamalı bir metodolojik yaklaşım kullanacaktır. İlk aşamada, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) kullanılarak değişkenlerin (fosil yakıt tüketimi, fosil yakıt teşvikleri, GSYİH, fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonları) ağırlıkları (öncelikleri) belirlenecektir. AHP, çok kriterli karar verme sürecinde kullanılan etkili bir yöntemdir ve farklı kriterlerin göreceli önem derecelerini belirlemede kullanılır (Saaty, 1980, ss. 1-20). Bu aşamada, Türkiye'deki fosil yakıt kullanımı ve çevresel faktörlerin sağlık harcamalarına olan etkileri, uzman görüşlerine dayalı olarak önceliklendirilecektir.

İkinci aşamada, TOPSIS yöntemi kullanılarak, 2010-2021 dönemi için Türkiye'deki fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkisi değerlendirilecektir. TOPSIS, ideal çözüm ve negatif ideal çözüm arasındaki mesafeleri kullanarak alternatiflerin sıralanmasına olanak tanıyan birçok kriterli karar verme yöntemidir (Hwang & Yoon, 1981, ss. 69-81). Bu aşamada, belirlenen öncelikler doğrultusunda, Türkiye'de fosil yakıtların sağlık harcamalarına olan etkisi nicel olarak analiz edilecektir. Analiz sonuçları, fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini daha net bir şekilde ortaya koyacak ve bu etkilerin yıllar içindeki değişimini değerlendirecektir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

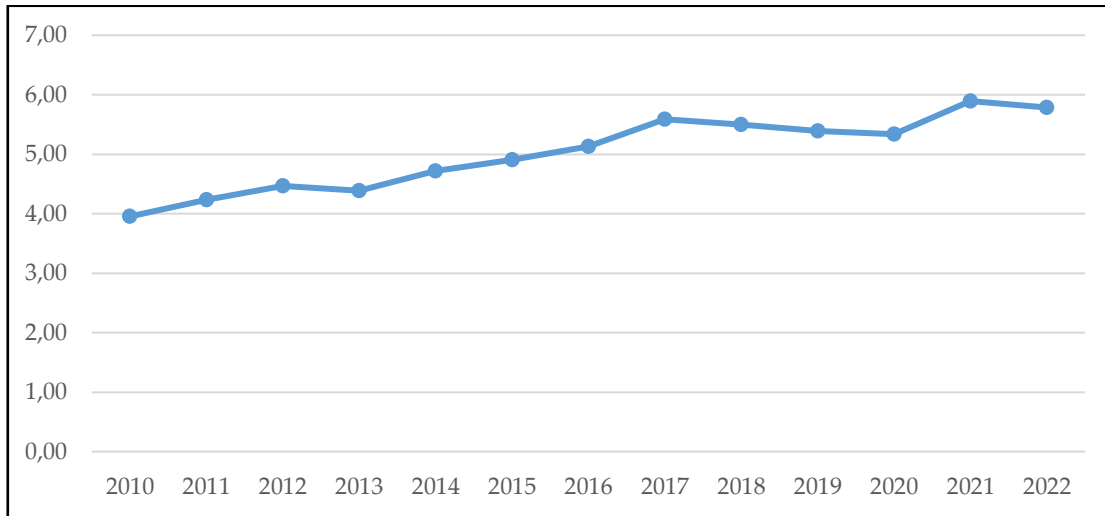
Fosil yakıtlar, modern ekonomilerin temel enerji kaynakları arasında yer almakta, ancak kullanımları çevresel ve sağlık açısından ciddi olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bu olumsuz etkiler, özellikle fosil yakıtların yanma süreci sırasında ortaya çıkan kirleticiler aracılığıyla kendini göstermektedir. Partikül maddeler (PM), azot oksit (NO_x) gibi kirleticiler, hava kalitesini olumsuz yönde etkileyerek toplumun genelinde solunum yolu hastalıkları, kalp hastalıkları ve kronik hastalıkların yaygınlaşması ile tedavi için yapılan harcamalar üzerinden sağlık harcamalarının artmasına yol açmaktadır.

Fosil yakıt teşvikleri, bu enerji kaynaklarının kullanımını ekonomik açıdan cazip hale getirirken, çevresel ve sağlık üzerindeki olumsuz etkileri de artırmaktadır. Bu teşvikler, fosil yakıt kullanımının devamını teşvik ederek, atmosfere yayılan zararlı maddelerin miktarını artırmakta ve hava kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. Hava kirliliğinin artışı, sağlık hizmetlerine olan talebi ve dolayısıyla sağlık harcamalarını arttırmaktadır. Bu durum, sağlık sistemleri üzerinde uzun vadeli bir yük oluşturmakta ve fosil yakıt teşviklerinin devamlılığı konusunda ciddi endişeler yaratmaktadır. Sürdürülebilir enerji politikalarının benimsenmesi ve fosil yakıt teşviklerinin azaltılması, sağlık harcamalarının kontrol altına alınmasında kritik rol oynamaktadır. (Cohen vd., 2017, s. 1913; Sial vd., 2022, ss. 58380-58384).

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), bir ülkenin ekonomik büyüklüğünü gösteren temel bir gösterge olup, sağlık harcamaları genellikle GSYİH ile ilişkilendirilir (Newhouse, 1977). GSYİH'daki artış, genellikle sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların artmasına olanak tanımaktadır. Ancak fosil yakıt tüketimi gibi çevresel ve ekonomik faktörler, sağlık harcamaları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler

yaratmaktadır. Fosil yakıtların ekonomik büyüme üzerindeki kısa vadeli pozitif etkileri, uzun vadede sağlık harcamalarının artmasına negatif etkileri söz konusudur (Shindell vd., 2018, ss. 322-324). Fosil yakıt tüketimi, aynı zamanda karbon dioksit (CO₂) emisyonlarının en büyük kaynağıdır ve bu emisyonlar, küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. İklim değişikliği, aşırı hava olayları ve su kaynaklarının azalması gibi doğrudan ve dolaylı yollarla sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta, bu durum sağlık harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Örneğin, aşırı sıcak hava dalgaları kardiyovasküler hastalıkları tetikleyebilirken, su kaynaklarının azalması ve gıda güvenliğinin bozulması beslenme yetersizliklerine yol açabilmektedir (Haines vd., 2006, ss. 586-594; Lelieveld vd., 2019, ss. 7192-7197).

Fosil yakıtların çevresel ve sağlık üzerindeki olumsuz etkileri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun hissedilmektedir. Bu ülkelerde, fosil yakıtlara dayalı enerji politikalarının değişiklik göstermesi, sağlık harcamalarını uzun vadede artıran bir diğer faktördür. Fosil yakıtların kullanımının Türkiye'deki sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini değerlendiren çalışmalar, bu kaynakların çevresel ve halk sağlığı üzerindeki olumsuz sonuçlarını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle fosil yakıtların yanması sonucu ortaya çıkan hava kirliliği, solunum yolu hastalıkları ve kardiyovasküler hastalıklar gibi sağlık sorunlarına yol açarak sağlık harcamalarında ciddi artışlara neden olmaktadır. Buna ek olarak Türkiye'de yıllık yaklaşık 45 bin önlenebilir erken ölüm, hava kirliliğine atfedilmektedir (Güzel & Özer, 2022, s. 186). Ayrıca, fosil yakıtların sürekli kullanımı, çevre kirliliğini artırarak hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebilirliğe zarar vermekte ve dolaylı olarak sağlık harcamalarını daha da artırmaktadır (Acar vd., 2014, s.93). Bu bağlamda, sağlık harcamalarında artışa yol açan fosil yakıt kullanımına ilişkin göstergelerden hareketle verilerin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Literatürdeki çalışmalardan hareketle Türkiye için fosil yakıtların sağlık harcamalarına etkilerinin değerlendirilmesinde fosil yakıt tüketimi, fosil yakıt teşvikleri, fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonu ve GSYİH değişkenleri incelenecektir. Çalışma kapsamında Türkiye için 2010-2022 dönemine yönelik değerlendirme yapılacaktır. Grafik 1'de Türkiye'nin toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) tüketimi gösterilmektedir.

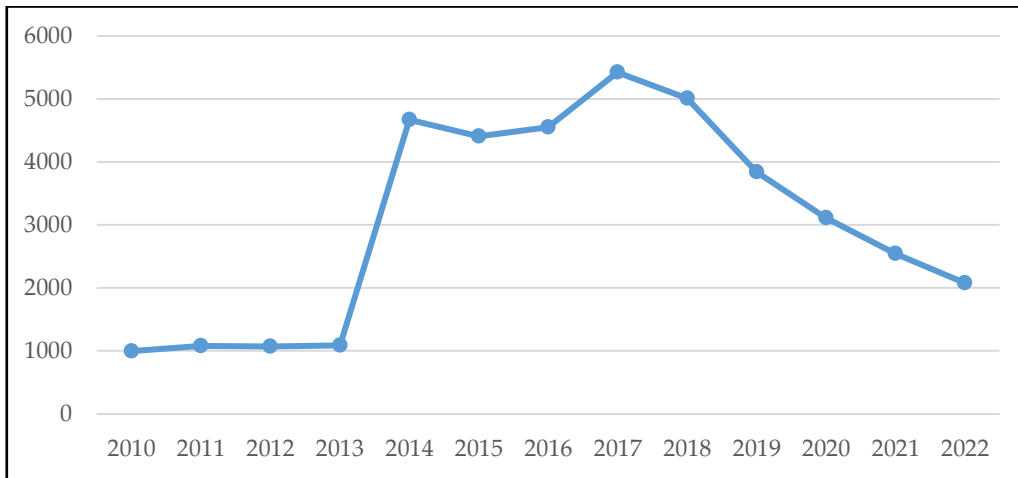

Grafik 1. Türkiye Toplam Fosil Yakıt Tüketimi (Exajoules)

Kaynak: Enerji Enstitüsü (2024)

2010-2022 yılları arasında Türkiye’de fosil yakıt tüketiminde genel bir artış eğilimi gözlemlenmiştir. Bu dönemde yılda ortalama 5,02 Exajoule fosil yakıt tüketimi gerçekleşmiştir. 2010 yılında 3.95 Exajoule olarak başlayan tüketim, 2011 yılında %7.1 artışla 4.24 Exajoule seviyesine yükselmiştir. Bu artış, Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve sanayileşme sürecinin enerji talebini artırmasıyla ilişkilendirilebilir. 2017 yılında 5.59 Exajoule ile en yüksek seviyeye ulaşan fosil yakıt tüketimi, bu dönemde Türkiye'nin kömür başta olmak üzere yerel kaynakları destekleyen yerli enerji politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir. 2018 yılında hafif bir düşüşle 5.50 Exajoule olarak kaydedilen fosil yakıt tüketimi; 2019 yılında 5.39 seviyesine gelmiştir. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisiyle yaşanan ekonomik durgunluk sonucu 5.34 Exajoule’e gerilemiştir. 2021 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisinin toparlanmasıyla birlikte fosil yakıt tüketimi yeniden artarak 5.89 Exajoule'e yükselmiş, 2022 yılında ise enerji verimliliği önlemleri ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımındaki artışın etkisiyle 5.79 Exajoule olarak gerçekleşmiştir.

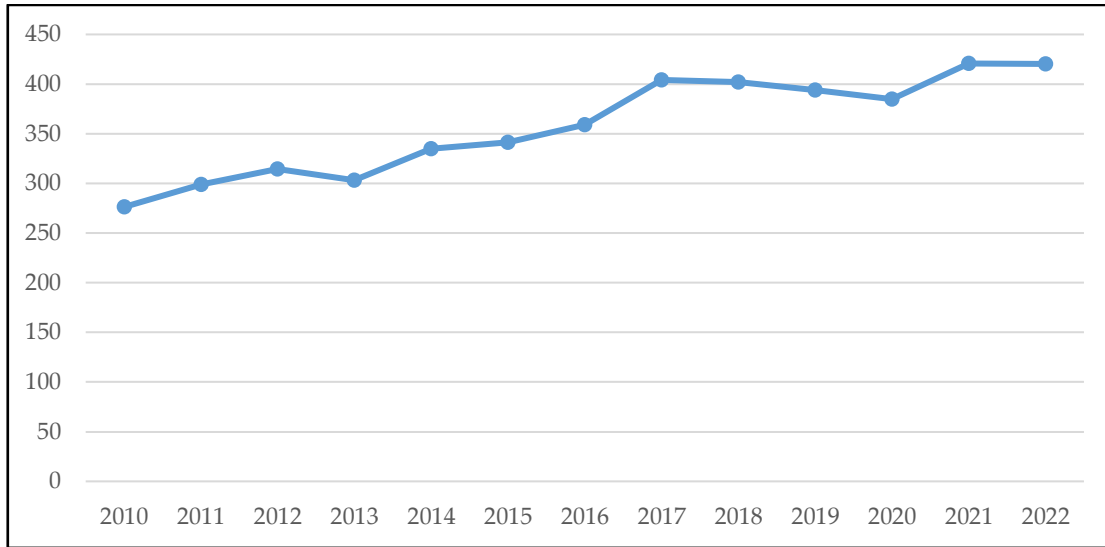
Grafik 2 de Türkiye’nin toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) teşviklerini göstermektedir. Türkiye’de fosil yakıt teşvikleri 2010-2022 yılları arasında belirgin dalgalanmalar göstermiştir. Bu dönemde yılda ortalama 3068 milyon USD fosil yakıt teşvikleri verilmiştir. 2010 yılında 998.11 milyon USD olarak başlayan teşvikler, 2013 yılında 1092.98 milyon USD’ye yükselmiştir. 2014 yılında teşviklerde büyük bir artış yaşanarak 4670.51 milyon USD’ye ulaşılmıştır; bu artış, enerji arz güvenliğini sağlama ve enerji maliyetlerini dengeleme çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 2017 yılında teşvikler 5422.99 milyon USD seviyesine çıkarak zirveye ulaşmış, bu artış Türkiye’nin enerji sektöründeki büyük yatırımları, yerli enerji politikalarının desteklenmesi ve sanayinin fosil yakıtlara olan bağımlılığının devam etmesiyle ilişkilendirilebilir. 2018 yılında teşvikler 5012.17 milyon USD’ye gerileyen fosil yakıt teşvikleri, 2019’dan itibaren düşüş eğilimine girerek, 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisiyle 3112.60 milyon USD’ye gerilemiştir. 2021’de ise teşvikler, Türkiye'nin ekonomik toparlanma ve yeşil enerji politikalarına geçiş süreci ile 2544.21 milyon USD’ye düşmüştür. 2022 yılında ise teşvikler 2082.19 milyon USD’ye gerilemiş ve bu durum, Türkiye’nin sürdürülebilir enerji yatırımlarına verdiği önemin artmasıyla fosil yakıt teşviklerinin azalmakta olduğunu göstermektedir.

Grafik 2.Türkiye Toplam Fosil Yakıt Teşvikleri (Milyon USD)

Kaynak: FossilFuelSubsidyTracker (2024)

Grafik 3 de Türkiye’nin toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) kaynaklı CO₂ emisyonları gösterilmektedir. Türkiye’deki fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonları 2010-2022 yılları arasında genel olarak artış eğilimi göstermiş, ancak bazı yıllarda dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dönemde yılda ortalama 358 milyon ton CO₂ emisyon açığa çıkmıştır. 2010 yılında 276.30 milyon ton olan CO₂ emisyonları, 2011 yılında %8.2 artışla 298.83 milyon tona yükselmiştir. 2012 yılında CO₂ emisyonları 314.44 milyon tona ulaşmış, enerji talebindeki artış ve kömür kullanımındaki yükseliş bu durumu desteklemiştir. 2013 yılında emisyonlar hafif bir gerileme ile 303.29 milyon ton olarak kaydedilmiştir. 2014 yılında emisyonlar yeniden artış göstererek 335.14 milyon tona çıkmış, 2017 yılında emisyonlar önemli bir artışla 404.18 milyon tona çıkmış ve bu durum, Türkiye’de fosil yakıt tüketimindeki artışla paralel olarak açıklanabilir. 2018 yılında hafif bir düşüşle 401.85 milyon ton olarak gerçekleşen emisyonlar, 2019 yılında 393.99 milyon tona gerilemiştir. 2020 yılında ise COVID-19 pandemisinin ekonomik faaliyetleri yavaşlatması sonucu emisyonlar 384.64 milyon ton olarak kaydedilmiştir. 2021 yılında ekonomik toparlanma ile emisyonlar yeniden artarak 420.73 milyon tona ulaşmıştır. 2022 yılında ise son olarak 420.40 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

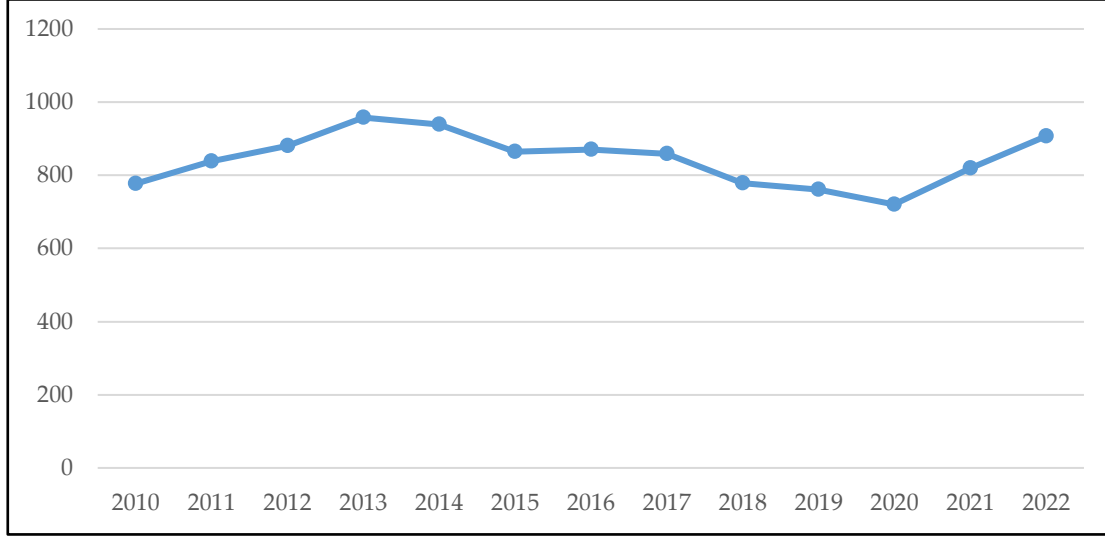

Grafik 3.Türkiye Toplam Fosil Yakıt Kaynaklı CO₂ Emisyon (Milyon Ton)

Kaynak: Enerji Enstitüsü (2024)

Grafik 4 de Türkiye’nin cari olarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değerleri gösterilmektedir. 2010-2022 yılları arasında Türkiye’nin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) verileri genel olarak artış eğilimi göstermekte, ancak belirli dönemlerde ekonomik dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde ortalama GSYİH 844 Milyar USD olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında 776.97 milyar USD olan GSYİH, 2013 yılında 957.80 milyar USD seviyesine kadar yükselmiştir. 2013 yılından sonra, özellikle iç politik belirsizlikler, küresel ekonomik belirsizlikler ve likidite koşulları Türkiye’deki ekonomik yavaşlama gibi etkenlere bağlı olarak GSYİH düşme eğilimi göstermiştir. 2013-2019 yılları arasında Türkiye’de yaşanan politik belirsizlikler, yaşanan terör saldırıları, darbe girişimi, politik ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak Türk Lirası’nın hızla değer kaybetmesi sonucu GSYİH, 2019 yılında 761.01 milyar USD seviyesine gelmiştir. 2020 yılında ise COVID-19 pandemisinin etkisiyle ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama

sonucunda 720.34 milyar USD'ye gerilemiştir. 2021 yılında Türkiye ekonomisinin toparlanmasıyla birlikte GSYİH 819.87 milyar USD'ye yükselmiş ve 2022 yılında 907.12 milyar USD olarak kaydedilmiştir. Bu artış, ekonomik canlanma, ihracatın artışı ve hizmet sektöründeki toparlanmayla açıklanabilir.

Grafik 4. Türkiye Toplam Cari GSYİH (Milyar USD)

Kaynak: Dünya Bankası (2024)

Çalışma kapsamında çok kriterli karar verme yöntemlerine ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Literatürdeki çalışmalar, çok kriterli karar verme yöntemlerinden hareketle çalışmaların amaçlarına yönelik belirlenen göstergeleri önceliklendirilme(ağırlıklandırma) ve sıralama imkânı elde etmişlerdir. Bu doğrultuda karmaşık problemlerin çözümüne yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

Chatzimouratidis ve Pilavachi (2008), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, mevcut fosil yakıtlı, nükleer ve yenilenebilir enerjiye dayalı 10 farklı enerji santralini yerel toplulukların yaşam standartlarına etkileri açısından değerlendirmektir. Bu kapsamda, enerji santrallerinin hem olumlu hem de olumsuz etkileri analitik hiyerarşi süreci (AHP) kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada, enerji santrallerinin işletiminden kaynaklanan çevresel ve sosyoekonomik etkilerin yaşam kalitesine olan etkileri değerlendirirken, özellikle yerel toplulukların yaşam standartları üzerindeki genel etkilerini analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırmada 14 farklı kriter kullanılmış olup, bu kriterler yaşam kalitesi ve sosyoekonomik faktörler olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır. Analizler, AHP yöntemi ile gerçekleştirilmiş ve duyarlılık analizi ile farklı kriter ağırlıklarının sonuçlara etkisi incelenmiştir. Sonuçlar, yenilenebilir enerji santrallerinin, özellikle jeotermal ve rüzgar santrallerinin, yaşam standartları üzerinde en olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Nükleer santraller, yaşam kalitesine öncelik verildiğinde altıncı sırada yer alırken, sosyoekonomik faktörlerin daha önemli olduğu durumlarda son sırada yer almıştır. Fosil yakıtlı santraller ise genellikle daha düşük sıralarda değerlendirilmiştir.

Sliogeriene vd. (2012), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, Litvanya'daki enerji üretim teknolojilerinin çok kriterli değerlendirme yöntemleri kullanılarak analiz edilmesidir. Çalışmada, fosil

yakıt fiyatlarındaki artış ve enerji güvenliği sorunları nedeniyle Litvanya'nın enerji stratejilerini gözden geçirerek en uygun enerji üretim teknolojilerini belirlemek hedeflenmiştir. Bu değerlendirme sürecinde ekonomik, çevresel, sosyal ve teknolojik kriterler ele alınmış, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve ARAS (*Additive Ratio Assessment*) yöntemleri kullanılarak bu teknolojiler karşılaştırılmıştır. Araştırmanın bulguları, nükleer enerji santralının Litvanya'nın enerji üretiminde en uygun seçenek olduğunu, biyokütle enerji santralının ise yenilenebilir enerji kaynakları arasında en yüksek önceliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Aplak ve Sogut (2013), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, enerji yönetimi karar süreçlerinde sanayi sektörü ve çevre arasındaki etkileşimleri oyun teorisi yaklaşımı ile analiz etmektir. Çalışmada, sanayi ve çevre iki farklı oyuncu olarak ele alınmış ve bu oyuncuların enerji politikalarını yönetme stratejileri incelenmiştir. Çalışmada, çok kriterli karar verme (MCDM) yöntemleri kullanılarak her iki oyuncunun stratejileri analiz edilmiş ve oyun teorisi çerçevesinde bir oyun ödeme matrisi oluşturulmuştur. Sonuçlara göre, yenilenebilir enerji kullanımı stratejisi sanayi için en uygun seçenek olarak belirlenmiş ve çevre bu duruma koruma refleksi ile yanıt vermiştir. Bu denge noktasında, her iki oyuncu da en fazla faydayı elde etmektedir. Çalışma, sanayi ve çevre arasındaki dengeyi korumanın, sürdürülebilir enerji politikaları oluşturmak için kritik olduğunu ortaya koymuştur.

Toossi vd. (2013), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, Birleşik Krallık'ın enerji sistemlerinin dönüşümüne yönelik politika oluşturma süreçlerinde kullanılmak üzere Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) tabanlı bir karar modeli geliştirmektir. Araştırmada, AHP yöntemi kullanılarak farklı enerji geçiş senaryoları değerlendirilmiş ve bu senaryolar arasındaki öncelikler belirlenmiştir. Bulgular, merkezi enerji üretim sistemlerinin güvenilir ve sağlam olduğunu, ancak düşük verimlilik gösterdiğini; dağıtılmış enerji sistemlerinin ise güvenlik ve güvenilirlik açısından avantaj sağladığını ancak tam anlamıyla uygulanabilir olmadığını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, merkezi ve dağıtılmış enerji sistemlerinin en iyi özelliklerini bir araya getiren hibrit modellerin gelecekteki enerji geçişinde kritik bir rol oynayabileceği vurgulanmıştır.

Saini vd. (2016), tarafından yapılan çalışmanın amacı, Hindistan'daki Jharia kömür sahasında kömür madenciliğinin çevresel etkilerini analiz etmek ve bu etkilerin çevresel bozulmalara nasıl yol açtığını belirlemektir. Araştırmada, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi kullanılarak bu çevresel parametreler arasında karşılaştırmalar yapılmış ve her bir parametrenin çevresel kalite üzerindeki etkisi derecelendirilmiştir. Bulgular, kömür madenciliği faaliyetlerinin en çok hava kalitesini etkilediğini, ardından su, toprak, arazi kullanımı ve bitki örtüsü üzerindeki etkilerin geldiğini göstermektedir. Özellikle madencilik faaliyetlerinden kaynaklanan toz ve gaz emisyonları, bölgedeki çevresel bozulmanın ana kaynağı olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular, Hindistan'daki kömür madenciliği faaliyetlerinin çevresel etkilerini azaltmak için mevcut madencilik politikalarının gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ahmad vd. (2017), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, Kazakistan'da elektrik üretimi için yenilenebilir ve nükleer enerji kaynaklarını değerlendirmek ve bu kaynakları çeşitli kriterler doğrultusunda önceliklendirmek için bir analitik hiyerarşi süreci (AHP) modeli geliştirmektir. Araştırmada, AHP yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, hidroelektrik enerji kaynaklarının

Kazakistan için en uygun alternatif olduğu belirlenmiştir. Bunu sırasıyla güneş, rüzgar ve nükleer enerji kaynakları izlemiştir. Biyokütle ise en az tercih edilen kaynak olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, her bir enerji kaynağının belirli kriterlere göre daha avantajlı olduğu tespit edilmiştir; hidroelektrik sosyal açıdan, güneş enerjisi ekonomik açıdan, nükleer enerji ise teknik açıdan en uygun kaynaklar olarak öne çıkmıştır.

Baysal ve Çetin (2018), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, Türkiye'deki enerji kaynaklarını önceliklendirerek yenilenebilir enerji kaynakları için yatırım planlaması yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'nin 2023 hedeflerine uygun olarak hangi enerji santrallerinin artırılması gerektiğini belirlemek için çok hedefli Karışık Tamsayılı Doğrusal Programlama (MILP) modeli kullanılmıştır. Çalışma, yenilenebilir enerji santralleri ile fosil yakıt tabanlı santralleri değerlendirerek, bu tesislerin çevresel etkileri, sermaye maliyetleri, alan gereksinimleri ve sağladığı istihdam gibi kriterler doğrultusunda önceliklendirilmesini hedeflemiştir. Araştırmada Bulanık AHP kullanılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin kurulu kapasitesi, enerji üretimi ve 2023 hedefleri göz önünde bulundurularak hedef programlama yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın bulguları, rüzgar enerji santralının Türkiye için en uygun yenilenebilir enerji kaynağı olduğunu, bunu sırasıyla hidroelektrik ve güneş enerji santrallerinin takip ettiğini göstermiştir. Ayrıca, 2023 hedeflerine göre, güneş enerji santrallerinin yatırımlarının öncelikli olması gerektiği belirlenmiştir.

Aryanpur vd. (2019), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, İran'da enerji planlamasına genel bir bakış sunmak ve sürdürülebilir bir elektrik arz sektörüne geçiş yollarını değerlendirmektir. Çalışmada, 2015-2050 dönemi için gelecekteki elektrik senaryolarının sürdürülebilirliğini değerlendirmek amacıyla bir güç planlama çerçevesi önerilmiştir. Araştırmada, enerji arz sistemlerinin sürdürülebilirliğini değerlendirmek için çok kriterli karar verme (MCDM) yöntemleri kullanılmış ve senaryolar MESSAGE modeliyle optimize edilip, ardından AHP-TOPSIS gibi teknikler kullanılarak sıralanmıştır. Sonuçlar, %32 oranında yenilenebilir enerji içeren senaryonun en iyi senaryo olduğunu ve 2050 yılında küresel ısınma potansiyelinde %23'lük bir azalma öngördüğünü göstermektedir. Bu bulgular, İran'da sürdürülebilir enerji politikaları oluşturmanın, uzun vadeli planlamalarla daha etkili hale geleceğini ortaya koymaktadır.

Narayanamoorthy vd. (2021), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, sera gazı emisyonlarının azaltılması amacıyla alternatif yakıtların seçimini optimize etmek için DEMATEL ve COPRAS yöntemlerini kullanmaktır. Araştırmada, DEMATEL yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış, COPRAS yöntemi ile bu alternatifler sıralanmıştır. Çalışmanın bulguları, doğal gazın en iyi alternatif yakıt olarak belirlendiğini ve onu sırasıyla propan, biyodizel, elektrik ve etanolün takip ettiğini göstermektedir. Bu bulgular, sera gazı emisyonlarını azaltmada hangi yakıtların daha etkili olabileceğine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Solangi vd. (2020), gerçekleştirdiği çalışma, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için entegre bir bulanık karar verme metodolojisi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yöntem olarak, Delphi yöntemi, bulanık analitik hiyerarşi süreci (FAHP) ve bulanık ağırlıklı toplu toplam ürün değerlendirme (FWASPAS) yöntemleri kullanılarak, Türkiye'de elektrik üretimi için yenilenebilir enerji kaynakları değerlendirilmiştir. Bulgular,

politik kriterlerin en etkili faktör olduğunu, ekonomik ve teknik kriterlerin ise bunu takip ettiğini göstermektedir. Ayrıca, rüzgar enerjisinin Türkiye için en uygun yenilenebilir enerji kaynağı olduğu belirlenmiştir.

Saini vd. (2021), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı, Çin'in Rujigou kömür sahasında çevresel kaliteyi değerlendirmek için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemini kullanarak kömür madenciliği faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Araştırmada, AHP yöntemi kullanılarak çevresel parametreler arasında karşılaştırmalar yapılmış ve her bir parametrenin çevresel kalite üzerindeki etkisi derecelendirilmiştir. Ayrıca, alan çalışmaları ve literatür taramalarıyla desteklenen saha incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre, kömür madenciliği faaliyetlerinin en çok hava kalitesini etkilediği, ardından sırasıyla toprak, su, arazi kullanımı ve bitki örtüsü üzerindeki etkilerin geldiği belirlenmiştir. Bu bulgular, kömür madenciliğinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini minimize etmek için daha etkin yönetim stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Raihan vd. (2022), Bangladeş'teki karbon emisyonları, enerji kullanımı ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada, fosil yakıt tüketimi ve yenilenebilir enerji kullanımı ile sağlık harcamaları üzerindeki etkileri analiz etmişlerdir. Araştırma, 2000-2020 yıllarına ait zaman serisi verilerini kullanarak Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemiyle uzun vadeli ilişkileri analiz etmiştir. Ayrıca, Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri kullanılarak kısa vadeli ilişkiler de değerlendirilmiştir. Bulgulara göre, karbon dioksit (CO₂) emisyonlarındaki %1'lik bir artış, sağlık harcamalarını %0,95 oranında artırırken, fosil yakıt enerji kullanımındaki %1'lik bir artış, sağlık harcamalarını %2,67 oranında artırmaktadır. Yenilenebilir enerji kullanımındaki %1'lik artış ise sağlık harcamalarını %1,44 oranında azaltmaktadır. Sonuç olarak, çevresel kirliliğin ve fosil yakıt tüketiminin sağlık harcamaları üzerinde olumsuz etkileri olduğu, buna karşılık yenilenebilir enerji kullanımının sağlık harcamalarını azaltarak çevresel kaliteyi iyileştirdiği bulunmuştur. Bu bulgular, çevresel sürdürülebilirlik politikalarının halk sağlığını koruma ve sağlık harcamalarını azaltma açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Rehman vd. (2022), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, dünyanın en büyük üç enerji tüketicisi ve CO₂ emisyon kaynağı olan Çin, Hindistan ve ABD'de rüzgar ve güneş enerjisi üretimi ile ekonomik kalkınma, fosil yakıt tüketimi ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmada, Gri İlişkisel Analiz (GRA) ve Gri-TOPSIS yöntemleri kullanılarak CO₂ emisyonları üzerindeki etkiler belirlenmiş ve bu faktörlerin sıralanması gerçekleştirilmiştir. Bulgular, Hindistan ve Çin'in ekonomik kalkınma ivmelerinin diğer ülkelere göre yüksek olması (aynı zamanda nüfus etkisi) ve yeterince yenilenebilir enerjiye geçilemediğinden fosil yakıt tüketimi yüksektir. Bundan dolayı, küresel karbon emisyonundaki payları da diğer ülkelerin üzerindedir. Ayrıca, rüzgar ve güneş enerjisi üretiminin Çin ve ABD'de karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. G-TOPSIS analizi, rüzgar enerjisi üretiminin CO₂ emisyonlarını azaltmada en etkili faktör olduğunu ortaya koymuştur.

Lin vd. (2023), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, OECD üyesi ülkelerin enerji verimliliği ve çevresel performanslarını değerlendirmek için hibrit bir model geliştirmektir. Bu model, Veri Zarflama Analizi (DEA) ve modifiye edilmiş TOPSIS-AL tekniklerini birleştirerek, ülkelerin enerji

tüketimi ile çevresel etkilerini daha kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir. Araştırmada, DEA yöntemi kullanılarak her bir ülkenin verimliliği için ağırlıklar elde edilmiştir. Bu ağırlıklar, modifiye edilmiş TOPSIS-AL yöntemi ile birleştirilerek, ülkelerin enerji ve çevresel performansları sıralanmıştır. Sonuçlar, OECD üyesi ülkeler arasında enerji verimliliği ve çevresel performans açısından önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Yontar (2023), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynaklarının seçimi için SEM-COPRAS yöntemini kullanarak entegre bir çözüm geliştirmektir. Araştırmada, ekonomik, sosyal, çevresel, firma yetkinliği ve teknik olmak üzere beş ana boyut altında yenilenebilir enerji kaynaklarının seçiminde belirleyici faktörler değerlendirilmiştir. Çalışmada, yapısal eşitlik modellemesi (SEM) kullanılarak kriterlerin ağırlıkları belirlenmiş, ardından COPRAS yöntemi ile Türkiye'deki çeşitli yenilenebilir enerji kaynakları sıralanmıştır. Bulgular, Türkiye için en uygun yenilenebilir enerji kaynağının güneş enerjisi olduğunu ve bunu sırasıyla jeotermal, hidroelektrik, rüzgar ve biyokütle enerjisinin takip ettiğini göstermektedir.

Esmaili vd. (2024), tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı, İran'ın enerji güvenliğini değerlendirmek ve analiz etmek için DPSIR (Sürücü Kuvvetler, Baskılar, Durumlar, Etkiler ve Tepkiler) çerçevesini kullanmaktır. Çalışma, enerji güvenliğinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini incelemeyi ve sürdürülebilir enerji politikaları oluşturmak için bir model geliştirmeyi hedeflemektedir. Araştırmada, enerji güvenliğini etkileyen faktörler beş ana boyutta ele alınmıştır. 2012-2021 dönemini kapsayan çalışmada, DPSIR çerçevesi ile analiz yapılmış ve TOPSIS modeli ile entropi ağırlıklandırma yöntemi uygulanmıştır. Sonuçlar, İran'ın enerji güvenliğinin 2012'den 2021'e kadar genel olarak olumlu bir seyir izlediğini, ancak fosil yakıtlara bağımlılık, çevresel kirlilik ve uluslararası yaptırımlar gibi faktörlerin enerji güvenliğini tehdit ettiğini göstermiştir. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve enerji verimliliğinin iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Çok kriterli karar verme yöntemlerine ilişkin literatür incelendiğinde fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu doğrultuda karmaşık problemlerin çözümünde belirlenen kriterlerle değerlendirme yapan literatürdeki çalışmalardan hareketle (Lin vd. (2023), Aryanpur vd. (2019) ve Chatzimouratidis & Pilavachi (2008)), ve uzman kişilerin görüşleri alınarak, çalışmanın amacı doğrultusunda literatüre katkı yapılması hedeflenmiştir.

B. YÖNTEM

Çalışmada kapsamında fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır.

Fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinde kullanılan değişkenler: toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) tüketimi, toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) teşvikleri, toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) kaynaklı CO2 emisyonu, toplam cari GSYİH olarak belirlenmiştir. Bu değişkenlerle öncelikle AHP yöntemiyle önceliklendirme (ağırlıklandırma) yapılacaktır. Daha sonra Türkiye için 2010-2022 dönemine ilişkin toplam fosil yakıt tüketimi ve toplam fosil yakıt kaynaklı CO2 emisyonu Enerji Enstitüsü; toplam fosil yakıt teşvikleri

FossilFuelSubsidyTracker; toplam cari GSYİH ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilen verilerle TOPSIS yöntemi yardımıyla her bir yıla ilişkin sıralama yapılacaktır. Çalışma enerji kaynakları ve sağlık harcamaları üzerine akademik çalışmalar yapan uzman kişilerin Türkiye için bilgi birikimi ve tecrübelerine dayanarak yaptığı objektif değerlendirmeler çerçevesinde oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında belirlenen değişkenlere ilişkin verilerin elde edilmesine göre 2010-2022 dönemi belirlenmiştir.

1. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), çok kriterli karar verme süreçlerinde kullanılan, karar vericilerin karmaşık problemleri daha basit alt problemlere ayırarak çözmelerine olanak tanıyan bir yöntemdir. AHP, Thomas L. Saaty tarafından geliştirilmiştir ve karar verme sürecinde her bir kriterin göreceli önemini belirlemek amacıyla hiyerarşik bir yapı kullanılmaktadır (Dağdeviren vd., 2004, ss. 132-133; Ishizaka & Labib, 2011, ss. 14337-14339; Saaty, 1980, ss. 1-20; Ünal, 2011, ss. 4-6).

Adımlar:

Problem Tanımı ve Hiyerarşi Yapısının Oluşturulması: İlk adım, karar verme probleminin tanımlanması ve bu probleme ilişkin kriterler ile alternatiflerin hiyerarşik bir yapıya yerleştirilmesidir. Hiyerarşinin en üst seviyesinde genel hedef yer almaktadır, alt seviyelerde ise kriterler ve alt kriterler bulunmaktadır. En alt seviyede ise değerlendirme yapılacak olan alternatifler yer almaktadır.

Kriterlerin Karşılaştırılması ve Önceliklerin Belirlenmesi: Her bir kriterin önem derecesi, ikili karşılaştırmalar yoluyla belirlenmektedir. Bu karşılaştırmalar, karar vericilerin uzmanlıklarına ve tecrübelerine dayalı olarak yapılır ve bir ölçek kullanılarak sayısal değerlere dönüştürülmektedir.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ \frac{1}{a_{12}} & 1 & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \frac{1}{a_{1n}} & \frac{1}{a_{2n}} & \dots & 1 \end{bmatrix}$$

Burada A karşılaştırma matrisini, a_{ij} ise i kriterinin j kriterine göre önemini ifade etmektedir.

Öncelik Vektörünün Hesaplanması: Karşılaştırma matrisi kullanılarak, her bir kriterin göreceli önemi hesaplanmaktadır. Bu işlem, özdeğer (λ_{max}) hesaplaması yoluyla yapılmaktadır. Öncelik vektörü, matrisin normalleştirilmesiyle elde edilmektedir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}}{n}$$

Burada w_i kriterin ağırlığını göstermektedir.

Tutarlılık Oranının Hesaplanması: Karar verme sürecinde yapılan karşılaştırmaların tutarlılığını ölçmek için tutarlılık oranı (CR) hesaplanmaktadır. Tutarlılık oranının kabul edilebilir bir düzeyde

olması, karar vericinin tutarlı karşılaştırmalar yaptığını göstermektedir. Tutarlılık oranı şu formül ile hesaplanmaktadır:

$$CR = \frac{CI}{RI}$$

Burada, CI tutarlılık indeksini, RI ise rastgele tutarlılık indeksini ifade etmektedir.

Alternatiflerin Değerlendirilmesi ve Karar Verilmesi: Son adımda, alternatifler öncelik vektörlerine göre değerlendirilmekte ve en yüksek ağırlığa sahip olan alternatif seçilmektedir.

2. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS, çok kriterli karar verme süreçlerinde, her bir alternatifin ideal çözüm ve negatif ideal çözüm arasındaki uzaklıklarını hesaplayarak alternatifleri sıralayan bir yöntemdir. Bu yöntem, alternatiflerin pozitif ve negatif ideal çözümlere olan uzaklıklarının değerlendirilmesiyle çalışmaktadır. En iyi alternatif, ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olan olarak belirlenmektedir (Behzadian vd., 2012, s. 13052; Çetin, 2022, ss. 646-648; Hwang & Yoon, 1981, ss. 69-81; Shukla vd., 2017, ss. 5323-5325; Uygurtürk & Korkmaz, 2012, ss. 103-105).

Adımlar:

Karar Matrisi Oluşturma: İlk adımda, alternatiflerin her bir kriterdeki performansını gösteren karar matrisi X oluşturulur. Bu matris, alternatifler ve kriterler arasındaki ilişkinin sayısal olarak ifade edildiği bir matriste gösterilmektedir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix}$$

Burada x_{ij} i-inci alternatifin j-inci kriterdeki performansını ifade etmektedir.

Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: Karar matrisindeki değerler, farklı birimlerin etkisini ortadan kaldırmak için normalize edilmektedir. Normalize edilmiş karar matrisi R şu formül kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n x_{ij}^2}}$$

Burada r_{ij} , normalize edilmiş karar matrisindeki elemanı ifade etmektedir.

Ağırlıklı Normalize Matrisin Oluşturulması: Kriterlerin önem derecesini yansıtmak için normalize matris ağırlıklandırılır. Ağırlıklı normalize matris V , aşağıdaki formülle elde edilmektedir:

$$v_{ij} = w_j \cdot r_{ij}$$

Burada w_j , j -inci kriterin ağırlığını, v_{ij} ise ağırlıklı normalize matrisin elemanını ifade etmektedir.

Pozitif ve Negatif İdeal Çözümlerin Belirlenmesi: Pozitif ideal çözüm A^+ ve negatif ideal çözüm A^- , her bir kriter için en iyi ve en kötü değerleri içeren çözüm vektörleri olarak ifade edilmektedir. Bu çözüm vektörleri şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$A^+ = \{\max(v_{ij})|j \in J\}, \quad A^- = \{\min(v_{ij})|j \in J\}$$

Burada J , fayda kriterlerini ifade etmektedir.

İdeal Çözüme ve Negatif İdeal Çözüme Uzaklıkların Hesaplanması: Her bir alternatife pozitif ideal çözüm D_i^+ ve negatif ideal çözüme D_i^- olan uzaklıkları hesaplanmaktadır:

$$D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - A_j^+)^2}, \quad D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - A_j^-)^2}$$

Burada D_i^+ ve D_i^- , i -inci alternatife pozitif ve negatif ideal çözümlere olan uzaklıklarını ifade etmektedir.

İdeal Çözüme Göre Yakınlık Oranının Hesaplanması: Son olarak, her bir alternatife pozitif ideal çözüme olan yakınlık oranı C_i^* hesaplanmaktadır. Bu oran, alternatiflerin sıralanmasında kullanılmaktadır:

$$C_i^* = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-}$$

Burada C_i^* değeri, 1'e ne kadar yakınsa alternatife o kadar iyi olduğunu göstermektedir.

C. BULGULAR

1. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Sonuçları

Türkiye'de fosil yakıtların (kömür, petrol ve doğalgaz) sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini değerlendiren bu çalışmada, kriterlerin ağırlıklandırılması sürecinde derinlemesine bir analiz yapılabilmesi için bu alanda akademik çalışmalar yapan 4 kişilik bir grup oluşturulmuştur. Bu uzmanlar, enerji kaynakları ve sağlık harcamaları üzerine akademik çalışmalar yapan kişilerden seçilmiştir. AHP yöntemi kapsamında gerçekleştirilen değerlendirmeler, bu uzmanların bilgi birikimi ve tecrübelerine dayanarak yapılmıştır. Uzman grubu, kriterlerin önem derecelerini belirlemek için sistematik bir yaklaşım benimseyerek, objektif ve güvenilir sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunmuştur. Bu şekilde elde edilen veriler hem akademik araştırmalara hem alan uygulamalarına önemli katkılar sunmaktadır.

Buna bağlı olarak Türkiye için fosil yakıtların sağlık harcamalarına etkisinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlere ilişkin değerlendirme sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kriterlerin İkili Karşılaştırılması ve Ağırlıkları

Kriterler	Fosil Yakıt Tüketimi	Fosil Yakıt Teşvikleri	Fosil yakıt kaynaklı CO ₂	GSYİH	Öncelik (%)
Fosil Yakıt Tüketimi	1	3	5	1	%39,6
Fosil Yakıt Teşvikleri	0,33	1	5	0,50	%19,5
Fosil yakıtlar kaynaklı CO ₂	0,20	0,20	1	0,20	%6
GSYİH	1	2	5	1	%34,9

CR (Tutarlılık Oranı):4,3

Kriterler için yapılan ikili karşılaştırma matris sonuçları incelendiğinde Tutarlılık oranının (CR) literatürde önerilen %10 seviyesinin altında olduğu görülmektedir. Bu nedenle sonuçların tutarlı olduğu kabul edilmektedir.

AHP yöntemiyle fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin ikili karşılaştırılması ile elde edilen önem ağırlıkları Tablo.1 de gösterilmektedir. AHP yöntemi sonuçlarına göre her bir kriterin farklı ağırlıkları, fosil yakıtların sağlık harcaması üzerindeki etkilerinin incelenmesinde hangi kriterin daha fazla dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Fosil yakıt tüketimi kriteri %39,6 ağırlıkla en yüksek önceliğe sahip kriter olarak tespit edilmiştir. Bu fosil yakıt tüketiminin sağlık harcamalarını etkisinde kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ardından Gayri Safi Yurt İçi Hasıla kriteri %34,9 oranında sağlık harcamalarını etkileyen diğer önemli bir kriter olarak belirlenmiştir. Fosil yakıt teşvikleri kriteri ise %19,5 oranında ve Fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyon kriteri ise %6 oranında fosil yakıtların sağlık harcamalarını etkilediği bulunmuştur.

2. TOPSIS Sonuçları

Türkiye’nin 2010-2022 yıllarına ait fosil yakıtların sağlık harcamalarına etkileri aşağıdaki denklem yardımıyla ifade edilmektedir.

$SH(i) = W1$ Toplam Fosil Yakıt Tüketimi(exajoules)+ $W2$ Toplam Fosil Yakıt Teşvikleri (milyon USD) + $W3$ Toplam Fosil Yakıt Kaynaklı CO₂ Emisyon (milyon ton) + $W4$ Toplam Cari GSYİH (milyar USD)

$$i=(1,2,3\dots)$$

Bu denklemde fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinde toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) tüketimi, toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) teşvikleri, toplam fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) kaynaklı CO₂ emisyonu, toplam cari GSYİH değişkenleri kullanılmıştır. Belirlenen değişkenler dışındaki diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayılmıştır. Buna göre değişkenlere ilişkin karar matrisi, bu verilerin 2010-2022 yılları arasındaki değerlerinden oluşturulmuştur. Oluşturulan karar matrisi Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Yıllara Göre Fosil Yakıt Değişkenlerine İlişkin Karar Matrisi

Yıllar	Toplam Fosil Yakıt Tüketimi (exj)	Toplam Fosil Yakıt Teşvikleri (milyon USD)	Toplam Fosil Yakıt Kaynaklı CO ₂ (milyon ton)	Toplam Cari GSYİH (milyar USD)
2010	3,95	998,11	276,30	776,97
2011	4,24	1081,96	298,83	838,79
2012	4,47	1072,02	314,44	880,56
2013	4,39	1092,98	303,29	957,80
2014	4,72	4670,51	335,14	938,93
2015	4,90	4408,41	341,13	864,31
2016	5,13	4549,74	359,19	869,68
2017	5,59	5422,99	404,18	858,99
2018	5,50	5012,17	401,85	778,97
2019	5,39	3843,85	394,00	761,01
2020	5,34	3112,60	384,64	720,34
2021	5,89	2544,21	420,73	819,87
2022	5,79	2082,19	420,40	907,12

Fosil yakıtların etkilerini değerlendirmede kullanılan değişkenlerin yıllık verileri ile oluşturulan karar matrisinden hareketle normalleştirilmiş karar matrisi elde edilmiştir. Daha sonra normalleştirilmiş karar matrisindeki verilerle, AHP yöntemiyle belirlenen ağırlıklar çarpılarak Ağırlıklandırılmış Karar matris (Tablo.3) elde edilmiştir.

Tablo 3. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

Yıllar	Toplam Fosil Yakıt Tüketimi (exj)	Toplam Fosil Yakıt Teşvikleri (milyon USD)	Toplam Fosil Yakıt kaynaklı CO ₂ (milyon ton)	Toplam Cari GSYİH (milyar USD)
2010	0,084454	0,015969	0,01273	0,089064
2011	0,090655	0,017311	0,013768	0,09615
2012	0,095572	0,017152	0,014487	0,100938
2013	0,093862	0,017487	0,013973	0,109792
2014	0,100918	0,074725	0,015441	0,107629
2015	0,104766	0,070532	0,015717	0,099075
2016	0,109684	0,072793	0,016549	0,099691
2017	0,119519	0,086765	0,018622	0,098466
2018	0,117595	0,080192	0,018514	0,089293
2019	0,115243	0,061499	0,018153	0,087234
2020	0,114174	0,0498	0,017721	0,082572
2021	0,125933	0,040706	0,019384	0,093981
2022	0,123795	0,033314	0,019369	0,103983
A+	0,125933	0,086765	0,019384	0,109792
A-	0,084454	0,015969	0,01273	0,082572

Ağırlıklandırılmış karar matrisi elde edildikten sonra sütunlarda yer alan faktör değerlerinden en yüksek ve en düşük değerler seçilmelidir. Bu seçim fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkileri açısından değerlendirilmelidir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin kavramsal çerçeve ve literatürden hareketle toplam fosil yakıt tüketimi, toplam fosil yakıt teşvikleri, toplam fosil yakıt kaynaklı

CO₂ emisyonları ve toplam cari GSYİH değişkenleri sağlık harcamaları ile pozitif yönde ilişki göstermektedir. Bu doğrultuda fosil yakıtlar kaynaklı değişkenlerin yüksek olması sağlık harcamalarını arttıracaktır. Aksi durumda fosil yakıtlar kaynaklı değişkenlerin düşük olması sağlık harcamalarını azaltacaktır. Tablo 3 de değişkenlere ilişkin en yüksek değer (maksimum değer) A+ satırında, en düşük değer (minimum değer) A- satırında yer almaktadır. Bu aşamadan sonra maksimum ve minimum değerler ile pozitif ya da negatif değere uzaklığı ifade eden D matrisi elde edilmektedir. Oluşturulan D matrisi Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. Çözüm Uzaklığı Gösteren Matris

Yıllar	Dİ+	Dİ-	Değerlendirme (Cİ*) Puanı	Sıralama
2010	0,084891	0,006491	0,071036	13
2011	0,079285	0,015023	0,159295	12
2012	0,076617	0,021573	0,219709	11
2013	0,076533	0,028867	0,273878	10
2014	0,028124	0,066019	0,701265	4
2015	0,02898	0,060588	0,676448	5
2016	0,02386	0,0646	0,730269	3
2017	0,013039	0,080801	0,861051	1
2018	0,023102	0,072811	0,759135	2
2019	0,035539	0,055426	0,609314	6
2020	0,047417	0,045306	0,488618	8
2021	0,048697	0,050068	0,506943	7
2022	0,053808	0,048487	0,473993	9

İdeal çözüme uzaklığı gösteren matrisin elde edilmesinden sonra fosil yakıtların sağlık harcamalarını etkilemesine yönelik her bir yılı ifade eden değerlendirme puanı elde edilmiştir. Bu değerlendirme puanından hareketle fosil yakıtların sağlık harcamalarını etkilemesine yönelik sıralama yapma imkânı elde edilmiştir.

TOPSIS yöntemi sonuçlarına 2010-2022 döneminde belirlenen değişkenlerden hareketle Türkiye'de fosil yakıtların sağlık harcamalarını en çok etkilediği yıl 2017 yılı olarak tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla 2018 ve 2016 yılları gelmektedir. Bu sonuçlar AHP ile ağırlıkları belirlenmiş değişkenlerin (toplam fosil yakıt tüketimi, toplam fosil yakıt teşvikleri, toplam fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonları ve toplam cari GSYİH) 2016-2018 döneminde diğer yıllara göre daha yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Bu dönemde enerji güvenliğini sağlamak için kömür başta olmak üzere yerel kaynaklara yönelimi destekleyen enerji politikaları uygulamalarının önemli etkileri olmuştur. Bu kapsamda enerji sektörüne yapılan yatırımlar, fosil yakıt tüketimi ve fosil yakıtları teşvik edici uygulamalara bağlı olarak CO₂ emisyonları yükselmiştir.

2010-2022 döneminde fosil yakıtların sağlık harcamalarını en az etkilediği yıl 2010 olarak tespit edilmiştir. Daha sonra en az etkili olduğu yıllar sırasıyla 2012 ve 2011 yılları olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar AHP ile ağırlıkları belirlenmiş değişkenlerin (toplam fosil yakıt tüketimi, toplam fosil yakıt

teşvikleri, toplam fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonları ve toplam cari GSYİH) 2010-2012 döneminde diğer yıllara göre daha düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Ortadoğu’da başlayan Arap Baharının enerji piyasalarında oluşturduğu belirsizlik, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik eden kanunun yürürlüğe girmesi ve arz güvenliği için uygulanan enerji politikaların önemli etkileri olmuştur. Bu doğrultuda belirlenen değişkenlere ilişkin değerler, diğer dönemlere göre daha sınırlı kalmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de fosil yakıt tüketimi, fosil yakıt teşvikleri, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ve fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, fosil yakıt tüketiminin sağlık harcamaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Fosil yakıtların, çevresel kirlilik yoluyla, ekonomik büyüme ve enerji politikaları ile ilişkili olarak sağlık harcamalarını artırdığı ortaya koyulmuştur.

Çalışma kapsamında Türkiye için fosil yakıtların sağlık harcamaları üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Öncelikle AHP yöntemi ile belirlenen değişkenlere yönelik ağırlıklandırma yapılmıştır. Daha sonra AHP yöntemiyle ağırlıkları belirlenen değişkenlere ilişkin verilerle 2010-2022 dönemi için TOPSIS yöntemiyle sıralama yapılmıştır. AHP yöntemi bulgularına göre fosil yakıt tüketimi %39,5 ile en önemli kriter olarak belirlenmiştir. Daha sonra önem sırasına göre %34,9 ile GSYİH kriteri, %19,5 ile fosil yakıt teşvikleri ve %6 ile fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonları gelmektedir. Bu kriterlerin ağırlıklandırılması fosil yakıtların etkilerinin belirlenen dönem için değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu aşamadan sonra Türkiye’nin 2010-2022 dönemi için TOPSIS yöntemiyle sıralama elde edilmiştir. TOPSIS yöntemi ile belirlenen kriterlere ilişkin sıralama sonuçlarına göre 2017 yılı fosil yakıtların sağlık harcamalarını en fazla etkilediği yıl olarak belirlenmiştir. Daha sonra sırasıyla 2018 ve 2016 yılları gelmektedir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye’nin fosil yakıtlara dayalı enerji politikalarının sürdürülebilir olmadığına ve sağlık harcamalarındaki artışı tetiklediğine işaret etmektedir. Özellikle 2017 yılının, fosil yakıt tüketimi ile sağlık harcamaları arasındaki en güçlü ilişkinin gözlemlendiği yıl olarak öne çıkmasında 2017 yılında fosil yakıt tüketimi ve fosil yakıt teşviklerinin ilgili dönemde en yüksek seviyeye çıkmasının önemli bir etkisi olmuştur. Bu sonucu büyük oranda Türkiye’nin kömür başta olmak üzere yerel kaynakları destekleyen yerli enerji politikaları ve enerji sektöründeki büyük yatırımları desteklemektedir. Ayrıca sanayinin fosil yakıtlara olan bağımlılığının devam etmesi, fosil yakıt tüketimindeki artışla paralel olarak toplam fosil yakıt kaynaklı CO₂ emisyonlarının yükselmesi ve Türkiye’de yaşanan politik-ekonomik belirsizlik ortamı da 2017 yılı sonuçlarını etkileyen önemli faktörler arasındadır.

Fosil yakıt teşviklerinin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için önlemlerinin alınması gerektiği açıktır. Bu bağlamda, fosil yakıt teşviklerinin kademeli olarak azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi, çevresel sürdürülebilirlik ve halk sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, enerji verimliliğini artırmaya yönelik politikaların geliştirilmesi, yalnızca sağlık

harcamalarındaki artışı kontrol altına almakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik büyümesine de katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, fosil yakıt tüketiminin sağlık harcamalarına olan etkilerini azaltmanın yalnızca enerji politikaları ile değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma stratejileri ile de doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin enerji politikalarının, çevresel ve sağlık etkilerini minimize edecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, CO2 emisyonlarının azaltılması ve fosil yakıt teşviklerinin kademeli olarak sonlandırılması gibi stratejik adımların atılması, ülkenin sürdürülebilir kalkınması ve halk sağlığının korunması açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin fosil yakıt tüketimi ve bu tüketimin sağlık harcamaları üzerindeki etkileri konusundaki bulgular, enerji verimliliğini artıracak, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik edecek ve fosil yakıt teşviklerini aşamalı olarak azaltacak politika reformlarına ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu reformlar, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve sağlık harcamalarını yönetilebilir seviyelerde tutmak için kritik öneme sahiptir. Çalışma, bu alanda yapılacak gelecekteki araştırmalar ve politika geliştirme süreçleri için değerli bir temel sunmakta ve Türkiye'nin enerji politikalarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, halk sağlığı üzerindeki etkilerin daha yakından izlenmesi, ülkenin uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acar, S., Challe, S., Christopoulos, S., & Christo, G. (2014). Fossil fuel subsidies as a lose-lose: Fiscal and environmental burdens in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 58, 93-124.
- Ahmad, S., Nadeem, A., Akhanova, G., Houghton, T., & Muhammad-Sukki, F. (2017). Multi-criteria evaluation of renewable and nuclear resources for electricity generation in Kazakhstan. *Energy*, 141, 1880-1891. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2017.11.102>
- Aplak, H. S., & Sogut, M. Z. (2013). Game theory approach in decisional process of energy management for industrial sector. *Energy Conversion and Management*, 74, 70-80. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2013.03.027>
- Aryanpur, V., Atabaki, M. S., Marzband, M., Siano, P., & Ghayoumi, K. (2019). An overview of energy planning in Iran and transition pathways towards sustainable electricity supply sector. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 112, 58-74. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.05.047>
- Baysal, M. E., & Çetin, N. C. (2018). Priority ranking for energy resources in Turkey and investment planning for renewable energy resources. *Complex & Intelligent Systems*, 4(2), 261-269. <https://doi.org/10.1007/s40747-018-0075-y>
- Behzadian, M., Otaghsara, S. K., Yazdani, M., & Ignatius, J. (2012). A state-of-the-art survey of TOPSIS applications. *Expert Systems with Applications*, 39(17), 13051-13069. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.05.056>
- Chatzimouratidis, A. I., & Pilavachi, P. A. (2008). Multicriteria evaluation of power plants impact on the living standard using the analytic hierarchy process. *Energy Policy*, 36(3), 1074-1089. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.11.028>
- Cohen, A. J., Brauer, M., Burnett, R., Anderson, H. R., Frostad, J., Estep, K., Balakrishnan, K., Brunekreef, B., Dandona, L., Dandona, R., Feigin, V., Freedman, G., Hubbell, B., Jobling, A., Kan, H., Knibbs, L., Liu, Y., Martin, R., Morawska, L., ... & Forouzanfar, M. H. (2017). Estimates and 25-year trends of the global burden of disease attributable to ambient air pollution: An analysis of data from the Global Burden of Diseases Study 2015. *The Lancet*, 389(10082), 1907-1918.
- Çetin, O. (2022). Türkiye’nin sağlık turizmi performansının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi (2004-2019). *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(4), 638-655. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nevsosbilen/article/978142>
- Dağdeviren, M., Akay, D., & Kurt, M. (2004). İş değerlendirme sürecinde analitik hiyerarşi prosesi ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(2), 131-138.
- Dünya Bankası (2024). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Enerji Enstitüsü (2024). Resources and data downloads. <https://www.energyinst.org/statistical-review/resources-and-data-downloads>
- Esmaili, H., Almassi, M., & Ghahderijani, M. (2024). DPSIR framework to evaluate and analyze Iran’s energy security. *Discover Applied Sciences*, 6(25), 1-19. <https://doi.org/10.1007/s42452-024-05678-8>

- FossilFuelSubsidyTracker (2024). Track fossil-fuel subsidies and other support measures with our interactive database. <https://fossilfuelsubsidytracker.org/>
- Güzel, Ş., & Özer, P. (2022). Türkiye’de hava kirliliği ve sağlık harcamaları. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 186-202.
- Haines, A., Kovats, R. S., Campbell-Lendrum, D., & Corvalán, C. (2006). Climate change and human health: Impacts, vulnerability, and public health. *Public Health*, 120(7), 585-596.
- Hwang, C. L., & Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making: Methods and applications*. Springer-Verlag.
- Ishizaka, A., & Labib, A. (2011). Review of the main developments in the analytic hierarchy process. *Expert Systems with Applications*, 38(11), 14336-14345. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.04.143>
- Lelieveld, J., Klingmüller, K., Pozzer, A., Burnett, R. T., Haines, A., & Ramanathan, V. (2019). Effects of fossil fuel and total anthropogenic emission removal on public health and climate. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(15), 7192-7197.
- Lin, S.-W., Lo, H.-W., & Gul, M. (2023). An assessment model for national sustainable development based on the hybrid DEA and modified TOPSIS techniques. *Complex & Intelligent Systems*, 9(5449-5466), 1-18. <https://doi.org/10.1007/s40747-023-01034-2>
- Narayanamoorthy, S., Ramya, L., Kalaiselvan, S., Kureethara, J. V., & Kang, D. (2021). Use of DEMATEL and COPRAS method to select best alternative fuel for control of impact of greenhouse gas emissions. *Socio-Economic Planning Sciences*, 76,100996. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2020.100996>
- Newhouse, J. P. (1977). Medical care expenditure: A cross-national survey. *Journal of Human Resources*, 12(1), 115-125. <https://doi.org/10.2307/145602>
- Pachauri, R. K., Allen, M. R., Barros, V. R., Broome, J., Cramer, W., Christ, R., ... & van Ypserle, J. P. (2014). Climate change 2014: Synthesis report. İçinde R.K. Pachauri & L.A. Meyer (Eds.), *Contribution of working groups I, II and III to the fifth assessment report of the Intergovernmental panel on climate change*. IPCC.
- Raihan, A., Farhana, S., Muhtasim, D. A., Hasan, M. A. U., Paul, A., & Faruk, O. (2022). The nexus between carbon emission, energy use, and health expenditure: Empirical evidence from Bangladesh. *Carbon Research*, 1(30), 1-11. <https://doi.org/10.1007/s44246-022-00030-4>
- Rehman, S., Rehman, E., Mumtaz, A., & Jianglin, Z. (2022). A multicriteria decision-making approach in exploring the nexus between wind and solar energy generation, economic development, fossil fuel consumption, and CO2 emissions. *Frontiers in Environmental Science*, 9, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2021.819384>
- Saaty, T. L. (1980). *The analytic hierarchy process. Planning, priority setting, resource allocation*. McGraw-Hill.
- Saini, V., Gupta, R. P., & Arora, M. K. (2016). Environmental impact studies in coalfields in India: A case study from Jharia coal-field. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 53, 1222-1239. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.09.072>

- Saini, V., Li, J., Yang, Y., & Li, J. (2021). Evaluating environmental quality in Rujigou coalfield, China, using analytic hierarchy process. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 1841-1853. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-22340-1>
- Shindell, D., et al. (2018). The social cost of atmospheric release. *Nature*, 562, 228-231.
- Shukla, A., Agarwal, P., Rana, R., & Purohit, R. (2017). Applications of TOPSIS algorithm on various manufacturing processes: A review. *Materials today: Proceedings*, 4(7), 5320-5329. <https://doi.org/10.1016/J.MATPR.2017.05.042>
- Sial, M. H., Arshed, N., Amjad, M. A., & Khan, Y. A. (2022). Nexus between fossil fuel consumption and infant mortality rate: A non-linear analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 58378-58387. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19975-5>
- Sliogeriene, J., Turskis, Z., & Streimikiene, D. (2012). Analysis and choice of energy generation technologies: The multiple criteria assessment on the case study of Lithuania. *Energy Procedia*, 32, 11-20. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2013.05.003>
- Solangi, Y. A., Longsheng, C., Shah, S. A. A., Alsanad, A., Ahmad, M., Akbar, M. A., Gumaei, A., & Ali, S. (2020). Analyzing renewable energy sources of a developing country for sustainable development: An integrated fuzzy based-decision methodology. *Processes*, 8(7), 825. <https://doi.org/10.3390/pr8070825>
- Toossi, A., Camci, F., & Varga, L. (2013). Developing an AHP based decision model for energy systems policy making. *IEEE Conference on Systems*, 1456-1460. <https://ieeexplore.ieee.org/document/6505886>
- Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2012). Finansal performansın TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi: Ana metal sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.
- Ünal, A. (2011). Türkiye’deki kamu kurumlarında AHP yöntemiyle risk yönetimi ve performans değerlendirme uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 75-94.
- Yontar, E. (2023). Selection of suitable renewable energy sources for Turkey: SEM-COPRAS method integrated solution. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 20, 6131-6146. <https://doi.org/10.1007/s13762-023-04943-4>

